

2.091

СПАДУЧЫНА

Смаленскі абраз Маці Божай Адзігітры, XVII ст

2.91 СПАДЧЫНА

ЧАСОПІС БЕЛАРУСКАГА ФОНДУ КУЛЬТУРЫ

Галоўны рэдактар Іван ЧЫГРЫНАЎ.

Рэдкалегія: А. БУТЭВІЧ, І. ЗАГРЫШАЎ,
М. ЕРМАЛОВІЧ, В. ІПАТАВА
(нам. галоўнага рэдактара),
М. КАСЦЮК,
Г. КАХАНОУСКІ, В. КРУТАЛЕВІЧ,
А. ЛІС, А. ЛОЙКА, Н. МАЗАЙ,
Я. ПАЎЛАЎ, М. САВІЦКІ, Б. САЧАНКА,
В. СКВАРЦОЎ, М. СТАШКЕВІЧ,
В. ЧАМЯРЫЦКІ, Г. ШТЫХАЎ, Я. ЮХО

Адказны сакратар К. ТАРАСАЎ

**ЧАСОПІС ВЫДАЕЦЦА
КОШТАМ ТВЦ «ПАЛІФАКТ»
БЕЛАРУСКАГА ФОНДУ КУЛЬТУРЫ**

Тэхнічны рэдактар З. М. МІКІШЧАНКА.

Слайды В. Дубінкі.

Адрас рэдакцыі: 220029, Мінск, Стара-
жоўская, 5. Тэл. 34-24-54, 34-26-50.

Здадзена ў набор 27.02.91. Падапісана да
друку 11.04.91. Фармат 70×108^{1/16}. Друк
афсетны. Ум. друк. арк. 10,15. Ум. фарб.
адб. 22,4. Ул.-выд. арк. 12,64. Тыраж
7468 экз. Зак. 107. Цана 1 руб.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга дру-
карня выдавецтва ЦК КП Беларусі. 220041,
Мінск, Ленінскі праспект, 79.

Выходзіць 6 разоў на год.
Выдавецтва «Полымя»
Мінск

У НУМАРЫ

НАРОД, ГІСТОРЫЯ, КУЛЬТУРА

Іван Чыгрынаў. Не быць абыякавымі	2
Ніна Фральцова. Была б жывой душа	4
Цяжкі шлях да незалежнасці (з гістарычных чы- танняў, прысвечаных угодкам Грунвальдскай бітвы)	7

ВЯРТАЕЦЦА ДА ЧЫТАЧА

Публіцыстыка Алеся Гаруна (Аляксандра Пру- шынскага)	23
Аляксандр Цьвікевіч . «Западно-руссизм»	29

ДАСЛЕДАВАННІ, МЕРКАВАННІ, ГІПОТЭЗЫ

Міхась Ткачоў . Сафія Полацкая: партрэты	44
Алег Макушнікаў . Зброя нашчадкаў радзімічаў	48

ПАЭЗІЯ

Раіса Баравікова . Барбара Радзівіл	52
--	----

ДАКУМЕНТЫ І ЛЮДЗІ

Зваротны адрас — турма НКУС	57
--	----

СІЛУЭТЫ ПРОДКАЎ

«Летапіс вялікіх князёў літоўскіх»	61
Аповесць пра Меркурыя Смаленскага	69

ПОМНІКІ СУСВЕТНАЙ КУЛЬТУРЫ

Новы Завет Госпада нашага Ісуса Хрыста . Пераклад Анатоля Клышкі	73
---	----

ЛІТАРАТУРНЫЯ ПОМНІКІ

Мікола Гусоўскі . Песня пра зубра. Пераклад Уладзіміра Шатона	86
--	----

СТАРОНКА ЧЫТАЧА

Лісты зацікаўленых людзей	108
--	-----

ДУМКА РЭЦЭНЗЭНТА

Эмануіл Іофе . Сталіншчына ў беларускай літара- туры	111
--	-----

НЕ БЫЦЬ АБЫЯКАВЫМІ

На памяць прыходзіць сёння навукова-практычная канферэнцыя «Народ, культура, перабудова». Тады справядліва прагучалі прапановы аб неабходнасці значнай перабудовы культурнай палітыкі ў рэспубліцы. У рэкамендацыях, якія прыняла канферэнцыя, органам культуры, народнай асветы, навуковым установам, творчым саюзам, грамадскім арганізацыям прапанавана распрацаваць сучасную, навукова-абгрунтаваную канцэпцыю далейшага развіцця нацыянальнай культуры, звярнуўшы асаблівую ўвагу на яе арганічную сувязь з лепшымі традыцыямі мінулага.

Канферэнцыя выказалася за прыняцце рашучых мер па развіццю ў рэспубліцы гістарычнай навукі, краязнаўства і музейнай справы, прапанавала пачаць актыўную работу па выяўленню і вяртанню культурных каштоўнасцей беларускага народа, якія апынуліся за межамі рэспублікі.

У гады перабудовы сапраўды ўзрасла цікавасць да культурнай спадчыны. Культура стала настойліва ваяваць за тое, каб агульначалавечыя нормы — мараль, дабрыня, чалавечнасць, справядлівасць, праўда, міласэрнасць надзейна ўваходзілі ў чалавечую псіхалогію, становіліся часткай душы народа. Да пазітыўнага вырашэння праблем духоўнасці актыўна падключыўся і Фонд культуры, само ўтварэнне якога — адна з яркіх прыкмет станоўчых зрухаў, што адбываюцца ў краіне. Захаванне і засваенне духоўнай спадчыны цяпер як ніколі важныя і як урокі патрыятычнага мыслення народа, і як урокі мінулага для назапашвання і пашырэння культурнага пласта, — дзеля выхавання чалавека.

Духоўнасць — той стрыжань, на які могуць і павінны абапірацца ўсе ідэі і планы, практычная стваральная дзейнасць.

Культура нарэшце павінна прыйсці ў паўсядзённы побыт. Як гэта зрабіць? Адназначна адказаць цяжка. Трэба заўважыць, што ў рэспубліцы і краіне пакуль не існуе гуманітарнай канцэпцыі, а гэта ўскладняе праблему. Мы прыцягваем людзей, так сказаць, «знізу». Яны лепш ці горш, аднак працуюць. Але ж культура павінна стварацца і «зверху». Яна павінна напластоўвацца адначасова з развіццём усёй матэрыяльна-тэхнічнай базы грамадства.

Ёсць нямала прыкладаў прадуманых, зацікаўленых адносін да культуры ў рэспубліцы. Аднак, на жаль, у аснове сваёй яна развіваецца без належнай падтрымкі мясцовых улад, без прадуманай праграмы.

Нярэдка мы як бы забываемся, што сапраўды рэвалюцыйныя зрухі цяпер неабходныя не толькі ў тэхніцы і тэхналогіі вытворчасці, але і ва ўсведамленні сацыяльных і духоўна-маральных праблем, якія адносяцца да самых патаемных глыбін народнага жыцця. Сёння ўжо час зразумець, што шлях сапраўднага паскарэння сацыяльна-эканамічнага развіцця ляжыць праз удасканаленне чалавека.

Ад розных прычын цяпер у нас з'явіўся новы тып людзей, якія валодаюць ведамі ў розных галінах гаспадаркі, але яны глухія да прыгажосці, абыякавыя да культуры, жывой прыроды. Праўда, і абвінавачваць іх у гэтым асабліва не хацелася б, бо ў навучальных установах іх не далучалі да культурнай спадчыны, да духоўна-маральных каштоўнасцей.

Несумненна, наспела неабходнасць павышаць узровень духоўнасці культуры, свядомасці такіх «невукаў» з дыпламамі. Але ж гэта ажыццявіць не проста. Патрэбна доўгачасовая, глыбока прадуманая праграма, здольная аб'яднаць намаганні ўсіх арганізацый культуры. Мы лічым, што якраз на гэта і скіравана доўгачасовая праграма «Спадчына».

У аснове праграмы прадугледжваецца супольнасць намаганняў творчых саюзаў і грамадскіх арганізацый па захаванню і прымнажэнні нацыянальнага культурнага багацця, больш поўнаму і паглыбленаму засваенню багаццяў айчынай і сусветнай культуры. Не маем права мы быць абыякавымі і да памяці народных асветнікаў, выдатных дзеячаў культуры нашага краю. Па-мойму, мы проста не ацанілі належным чынам той спадчыны, якую пакінулі нам продкі ў літаратуры, музыцы, выяўленчым мастацтве, архітэктуры. Толькі пералік імёнаў славытых людзей даволі вялікі. У праграме «Спадчына» прадугледжана запойніць хоць збольшага «белыя плямы» нашай гісторыі.

Гістарызм, абвостранае пачуццё сувязі часоў — вось яшчэ адна характэрная рыса культуры. Не трэба забываць, што паглыбленае пачуццё гістарызму, непадробная і сур'ёзная цікавасць да мінулага — сведчанне развітай грамадзянскай самасвядомасці, прыналежнасці да духоўнай сталасці.

Гаворачы пра духоўнасць, нельга не нагадаць пра яе вытокі, якімі з'яўляецца народная творчасць. Справядліва сказаць, што чалавек становіцца асобай толькі па меры таго, калі ад маралі асабістай ён ідзе да маралі грамадзянскай.

Цяпер мы асабліваю ўвагу надаем каардынацыі намаганняў на выяўленне і захаванне фальклору, правядзенне фестывалю беларускай народнай музыкі, адраджэнне свят каляндарнага цыкла.

Настаў час па-сапраўднаму задумацца і пра будучае народнага рамяства. Пакуль толькі на выстаўках народнай творчасці можна ўбачыць сапраўдныя высокамастацкія вырабы. Але гэта ўжо, шчыра кажучы, «апошні рэзерв» нашых майстроў. І калі ў бліжэйшы час не будуць прыняты захады па памнажэнню іх традыцый, выхаванню вартай змены, то потым ужо будзе позна. Адной з першачарговых сваіх задач трэба бачыць стварэнне Таварыства народных майстроў, арганізацыю рэгіянальных цэнтраў — майстэрняў народнага рамяства.

Асаблівы клопат — захаванне архітэктурнай спадчыны.

Замнога праблем — мастацкіх, будаўнічых, сацыяльных, ідэалагічных — накіпілася ў справе аховы помнікаў. Гэтыя пытанні набываюць асабліваю актуальнасць у сувязі з тым, што больш за тысячу з тысячы двухсот дванаццаці помнікаў архітэктуры, пастаўленых на ўлік у рэспубліцы, знаходзяцца ў занябальым стане. Улічваючы недаскана-

ласць дзеючага заканадаўства аб ахове і выкарыстанні помнікаў гісторыі і культуры, трэба завяршыць падрыхтоўку прапаноў па ўдасканаленню некаторых палажэнняў гэтага заканадаўчага акта. Асноўная небяспека для помнікаў зыходзіць, на вялікі жаль, ад мясцовых органаў улады, чые некваліфікаваныя дзеянні і, асабліва бяздзейнасць, вядуць да фізічнага знішчэння помнікаў, страце іх гістарычна-культурных каштоўнасцей.

Вялікія праблемы ў рэспубліцы паўсталі з наданнем статусу дзяржаўнасці беларускай мове.

За апошнія дзесяцігоддзі склалася парадаксальная сітуацыя: маючы развітыя беларускую літаратуру, нацыянальны тэатр, навуку, у грамадскім жыцці мы звялі афіцыйнае ўжыванне беларускай мовы амаль да таго ўзроўню, на якім яна знаходзілася да кастрычніцкай рэвалюцыі. Родная мова аказалася неабавязковай у школах, яе рэдка пачуеш у дзяржаўных установах.

Няма нацыянальнай культуры без нацыянальнай мовы, няма нацыянальнай мовы без нацыянальнай культуры.

Дзейнічаць сугучна з часам, у духу перабудовы — важнейшы абавязак усіх нас. Культура — адзіная, як бы мы ні спрабавалі яе размеркаваць па ўстановах і арганізацыях. Гэта шчаслівы і цяжкі груз, які мы зможам несці толькі разам.

ІВАН ЧЫГРЫНАЎ,
старшыня праўлення
Беларускага фонду культуры

БЫЛА Б ЖЫВОЙ ДУША

Гісторыя пра тое, як беларускія кінематаграфісты ў мінулую восень пазбавіліся свайго Дома кіно, заслугоўвае, як цяпер модна казаць, асобнага сцэнарыя. Але ж у тым, што вядомы Чырвоны касцёл у Мінску доўгія гады быў звязаны з нашым кіно і выконваў функцыі так званага «кінематаграфічнага храма», можна знайсці і пэўную метафару. Яна, безумоўна, не без драматычнага адцення. Як здарылася, што беларускія кінематаграфісты, хоць і не па сваёй волі, апынуліся ў ролі «захопнікаў» чужой духоўнай прасторы?

Справа не толькі ў відавочных прычынах, не ў тым, што палітычныя мэты ў нас даўно зрасліся з экраннымі сродкамі іх дасягнення. Скажам шчыра: кінамастацтва, маючы спецыфічныя здольнасці да масавага гіпнозу, за доўгія дзесяцігоддзі само непрыкметна зрабілася яго ідэянай і духоўнай ахвярай. А таму і так цяжка сёння яму выйсці з гэтага пасіўнага стану. Нават у галіне дакументалістыкі, якая па прыродзе сваёй валодае тэхнікай хуткага рэагавання на надзённыя запатрабаванні грамадства.

Помніцца, у самы разгар перабудовачнай эйфарыі творчае аб'яднанне «Летапіс» кінастудыі «Беларусьфільм» запрасіла прадстаўнікоў грамадскасці на абмеркаванне дакументальнай стужкі рэжысёра М. Жданоўскага «Ёсць у горада душа». На кінастудыі праціўнікаў у фільма не было. Аднак, узнятая аўтарамі вострая тэма — небяспека парушэння гістарычнага цэнтра Мінска ў выніку пабудовы другой

чаргі метрапалітэна — выклікала рэзкія пратэсты з боку гарадскіх уладаў. Як гэта не дзіўна, але на абарону праекта адкрыта сталі і архітэктары, на чале з сумнаведомым Мусінскім. Ён у фільме імкнуўся даказаць, што новае лепей за старое, што нельга адначасова зберагчы гістарычныя кварталы і забяспечыць нармальнае функцыянаванне транспарту.

Гэты дэмагагічны аргумент выклікаў вострае да сябе стаўленне ў многіх мінчукоў. Таму прынцыповая пазіцыя, якую адстойвалі ўдзельнікі абмеркавання, узяла ўсё-такі верх. Праект другой лініі быў перапланаваны. Тым больш, што ў падтрымку гэтай ідэі выступілі і іншыя сродкі масавай інфармацыі: тэлебачанне, рэспубліканскі і саюзны друк. Інтэлігенты-патрыёты змагаліся за захаванне архітэктурнай спадчыны, і яны ж адстойвалі права фільма дайсці да гледача.

Калі сёння, праз чатыры гады, звяртаешся да гэтай гісторыі, нельга не задумацца пра тое, які магутны сэнс набывала слова «душа». Менавіта яна аб'яднала ў адзіным эмацыянальным парыве розных людзей, такіх розных і настолькі аднолькавых у сваім адчуванні, што ўсе мы людзі адной зямлі, што лёс яе спадчыны, як і будучыні, у нашых руках. Тады гэтая думка не прыходзіла ў галаву. На хвалі галаснасці здавалася, што дастаткова назваць з дакументальнага экрана негатыўныя з'явы сваімі імёнамі, цвяроза акінуць позіркам застойнае мінулае, каб адразу і назаўсёды вызваліць душу, як птушку з клеткі.

Сёння сацыёлагі сцвярджаюць, што людзі сталі меней даверлівымі да будучыні. Сённяшні месяц роўны чатыром, а то і пяці, якія пражывала грамадства яшчэ колькі гадоў таму. Час цяпер сціснуўся, і жыццё стала падобным на шагрэневую скуру. Вось тут і абвастраецца праблема духоўнасці. Хто ці што можа даць чалавеку надзею, дзе возьме моцы яго душа, якая разгубілася перад жорсткай матэрыяй сучаснага побыту?..

А можа беларуская кінадакументалістыка ўзяла б на сябе функцыю, скажам, дарадчыка? Чаму б і не? Менавіта дакументальны экран павінен рэвербераваць грамадскія абертаны і фільтраваць іх у чыстым гучанні сапраўднай культуры. Аднак рэчаіснасць такая, што і кіно таксама ідзе да свайго аднаўлення праз страты гіпнатычных ілюзій.

Карціны, якія сёння ўваходзяць у наша эстэтычнае асяроддзе, дакладней, ствараюць яго, нясуць на сабе гэты адбітак. Вось цэлы пласт фільмаў, якія з'явіліся ў апошнія два гады: «Быў, ёсць, буду» (у памяць У. Караткевіча), «Цішка Гартны» і «Алесь Гарун» — рэжысёр Ю. Цвяткоў; «Язэп Драздовіч», «Францыск, сын Скарынін», «Кірыла Тураўскі» і «Роздум ля палітры» (пра мастакоў XIX ст., якія нарадзіліся ў Беларусі) — рэжысёр С. Гайдук; «Вяртанне Міхася Забэіды» — рэжысёр Р. Ясінскі, «Ларэц старажытнасцей» (пра беларускага асветніка і падарожніка Ф. Струкава) і «Ефрасіння Полацкая» — рэжысёр В. Моракава; «Адам і Марыя» (лірычнае эсэ пра каханне Адама Міцкевіча) і «Ахоўваецца дзяржавай» (пра стан старажытнага дойлідства сёння) — рэжысёр Ю. Марухін; «Максім Багдановіч» В. Сукманава. Успомнім і фільмы, якія прысвячаюцца народнай творчасці: «Гудзёлка» і «Цымбальныя званы» — рэжысёр А. Канеўскі, «Паранясі, божа, хмарку» — рэжысёр І. Шклярэўскі. Усё гэта зроблена ў рэчышчы праграмы «Адраджэнне», якая выклікала рашучы паворот нашых дакументалістаў да нацыянальнай скарбніцы.

Чаму ж гэтыя фільмы не з'явіліся раней? Дапусцім, было цяжка «прабіць» тэмы Язэпа Драздовіча ці Цішкі Гартнага, Алесь Гаруна

ці Міхася Забэйды... Аднак, былі адкрытымі для грамадскасці Ефрасіння Полацкая, Фёдар Струкаў, Францыск Скарына. Прасцей за ўсё было б цяпер ківаць на адміністрацыйна-камандную сістэму і той палітычны клімат, ствараць які яна была майстрам.

Калі справа толькі ў гэтым, тады, безумоўна, дзіўным выглядае, напрыклад, такі фільм, як «Максім Гарэцкі» І. Калоўскага. За гэтую работу, у прыватнасці, мастаку, цяпер ужо нябожчыку, была нададзена Дзяржаўная прэмія БССР. Не, відаць, пытанне не толькі на сумленні былых кіраўнікоў рэспубліканскага Дзяржкіно і аддзела культуры ЦК КПБ, якія ажыццяўлялі пільны кантроль над рэпертуарнай палітыкай. Відавочна і тое, што нашым «летапісцам» не хапала галоўнага — патрэбы душы ў адчуванні сябе нацыянальным мастаком. Мне падаецца, што многія з іх сустрэлі перабудову на той самай эмацыянальнай духоўнай прасторы, дзе нікому не прыходзіла ў галаву спыніцца і па-сапраўднаму задумацца пра свае карані.

У папулярнай беларускай тэлеперадачы «Кінаэкран — 91» рэжысёр С. Гайдук, які найбольш актыўна працуе ў ажыццяўленні праграмы «Адраджэнне», прадстаўляючы свае стужкі «Роздум ля палітры» і «Кірыла Тураўскі», мімаходзь сказаў слова пра традыцыі. Прышлося да слова ў час кароткага інтэрв'ю.

Дык вось з традыцыямі ў дадзеным кантэксце не ўсё так проста. Зараз у нашым дакументальным кінематографіе склалася унікальная сітуацыя. Ніколі раней, нават у эпоху «праблемнага» ці «сацыяльнага» фільма, мастак-дакументаліст не адчуваў так блізка, побач з сабой, гледача. У іх цяпер, можна сказаць, аднолькавы погляд на свет, ідэнтыфікаваны ўяўленні аб прыгажосці, якой у жыцці не хапае як кінематографу, так і аўдыторыі. Калі з гэтым феноменам сутыкаешся ў стужцы С. Гайдукі «Вярба няніцая», дзе размова ідзе пра махінацыі ў валютным магазіне «Бярозка», то справа тут зразумелая і натуральная. Зусім інакш ставішся да гэтага эмацыянальна-інтэлектуальнага унісону ў тэматыцы, якая закранае культуру.

З асэнсаваннем традыцый тут пакуль няпроста. Маргіналізаваная свядомасць, якая, хацелі б мы таго ці не, ахапіла ў апошнія гады і сферу мастацкай творчасці. Асаблівы яе ўплыў бачны на дакументальным экране, дзе «сацыяльнасць», «аператыўнасць», «рэпартажнасць» пасунулі на другі план уласна эстэтычныя аспекты. Вось і ў апошніх работах, дзе, здавалася б, сама тэма патрабуе ўзнёсласці духа, лірычнага строю думак, бачыш усё той жа рэпартаж: бясконцыя «прамыя» сінхроны, калі субяседнік, як з экрана тэлевізара, глядзіць табе ў твар, ці звычайнае адлюстраванне родных краявідаў, а то і вуліц з помнікамі ў замежных сталіцах, дзе жылі ці бывалі нашы славетныя суайчыннікі. Кіно нібыта ўспомніла свайго продка — фатаграфію, толькі ў яе сучаснай форме — слайда.

Безумоўна, у гэтых дакументальных фільмах мы заўважаем усю дээстэтызацыю ўнутранай структуры. Ад гэтага цікавыя тэмы і драматычныя лёсы ўспрымаюцца на паўсядзённым побытавым узроўні. Людзі розных гістарычных эпох — і Францыск Скарына, і Міхась Забэйда, і Язэп Драздовіч, і Алесь Гарун — у такім люстэрку пазбаўлены сваіх індывідуальнасцей. Кіно — гэты магічны сродак аднаўлення асобы ў арыгінальным спалучэнні аўтарскага бачання і гістарычных, рэальных фактаў — не выконвае сваёй прыроднай функцыі. Пакуль на фоне багатай у сваёй сукупнасці нацыянальнай спадчыны мы стракаемся не з кінамастацтвам, а з фактам культурнага прасветніцтва, ды і то вельмі завужанага.

На двух розных праглядах у Доме літаратара на гэты конт давалася пачуць амаль аднолькавыя думкі. У першым выпадку малады чалавек звярнуў увагу на тое, што ў карціне «Алесь Гарун» не выкарыстаны матэрыялы Іркуцкага архіву, дзе захоўваюцца спісы вязняў, сярод якіх быў паэт, — апісанне яго знешніх прыкмет, заробкаў на залатых прысках і г. д. Усе гэтыя дакументы маглі б больш дакладна распавесці як пра сібірскі перыяд, так і пра жыццё выдацкага беларускага адраджэнца. На другім абмеркаванні, пасля прагляду фільма «Міхась Забэйда», мая суседка, музейная работніца, заўважыла, што нестae ў фільме фотаздымкаў і матэрыялаў аб знаходжанні спевака ў Мінску ў 1963 годзе.

Адсюль, між іншым, і пачынаюцца супярэчнасці паміж сур'ёзнасцю задачы і той дастаткова «папулярнай» метадалогіяй, з дапамогай якой наша кіно звяртаецца да культуры.

Так, сёння адраджэнне духоўнай спадчыны, як у жыцці, так і на дакументальным экране, пачалося. Але напрошваецца натуральнае пытанне: ці ёсць у гэтым працэсе сістэма, ці ўпісваецца яна ў іншыя нацыянальныя праграмы? Адкрытай застаецца і праблема з пракатам гэтых карцін. Вядома, яны павінны быць шырока прадстаўлены на беларускім тэлеэкране. Добра было б наладзіць іх выпуск на відэакасетах для школ, ВНУ.

Кіно па крупінках асвойвае не вельмі яму пакуль што знаёмы складаны духоўна-псіхалагічны вопыт народа. Хоць і з цяжкасцямі, але ўсё ж закладваецца падмурак нацыянальнай кінасвядомасці, якая паступова ўваходзіць у новае эстэтычнае асяроддзе. Кінематографу патрэбны абгрунтаваныя веды пра культуру народа і яе вытокі. Яму патрэбны творцы — асобы з асэнсаванай грамадзянскай і мастакоўскай пазіцыяй. Можна, тады ад фіксацыі падзей мінуўшчыны ён прайдзё да іх мастацкага асэнсавання — да кіно, якое, дзякуючы сваім агромністым магчымасцям, сыграе не апошнюю скрыпку на нашым шляху да адраджэння.

Ніна ФРАЛЬЦОВА

ЦЯЖКІ ШЛЯХ ДА НЕЗАЛЕЖНАСЦІ

Прыемна, што беларуская гістарычная навука, супольнасць вучоных-гісторыкаў паварочваецца абліччам да патрэбаў грамадства, адкрывае белыя плямы нашых дзеяў, дапамагае народу ў нялёгкую хвілю выбару лёсу знайсці апірышча ў слаўнай мінуўшчыне Беларусі. Сведчаннем добрага зруху — ладжаныя АДДЗЕЛАМ гісторыі Беларусі эпохі феадалізму Інстытута гісторыі АН БССР чытанні «Народы Усходняй Еўропы ў барацьбе за дзяржаўную незалежнасць. 3 нагоды 580-годдзя Грунвальдскай бітвы». Чытанні прайшлі 26 снежня 1990 г., сабралі тых, каму ёсць што сказаць, і ўдзячных слухачоў, сярод якіх, і гэта вельмі істотна, былі настаўнікі, студэнты, людзі тэхнічных прафесіяў.

Так сталася, што спавешчанні ды выступы, часам падкрэслена дыскусійныя, трактавалі розныя моманты барацьбы за сваю незалежнасць менавіта Беларусі. Але пэўнае звужэнне тэмы, заяўленай у абвестцы, здаецца, пайшло на карысць слухачам: яны атрымалі аб'ёмнае ўяўленне пра наш цяжкі і доўгі шлях да свабоды.

Сярод больш спецыяльных выступаў хочам адзначыць цікавае спавешчанне Уладзіміра Кароткага «Праблемы нацыянальнага і дзяржаўнага адзінства ў творчасці П. Скаргі і М. Смятрыцкага», дзе вучоны заклікаў разглядаць канфесійныя праблемы ў кантэксце адпаведнай эпохі; герой спавешчання Віктара Пасталіцы — удзельнік Кулікоўскай бітвы князь Баброк-Валынскі.

Чытанні на добрай ночце скончыў Валянцін Голубеў. Ён прасачыў пераемнасць традыцыі незалежнай дзяржаўнасці ад Полацкага княства праз Вялікае княства Літоўскае і паўстанні XIX ст. — да БНР, БССР і будучай Рэспублікі Беларусі, над праектам канстытуцыі якой працуе творчая група Вяроўнага Савета.

Друкуем фрагменты некаторых выступаў.

ПАВЕЛ ЛОЙКА,
кандыдат гістарычных навук:

Калі ў нас з'явіліся нейкія парасткі эканамічнага і палітычнага суверэнітэту, то пра нацыянальнае адзінства беларусаў, якое павінна замкнуць трыяду, гаварыць не даводзіцца. Менавіта ідэя еднасці закладалася як галоўная ў сённяшняю сустрэчу. Ідэя той еднасці, якая дапамагла продкам нашым выстаяць супраць варожых нашэсцяў, выжыць на еўрапейскім «скразняку». Таму мы сёння радыя вітаць у гэтай зале ўсіх тых, хто нясе ў свет шырокія слова, веды, хто гадуе грамадства. Аб'яднанымі намаганнямі мы далучым дзяцей, унукаў нашых да прыгожых і чыстых крыніцаў беларускай гісторыі, культуры, выхаваем іх на гераічных здабытках продкаў. І калі, завітаўшы ў дзіцячы садок, пабываўшы ў школе, пагутарыўшы са студэнтамі, адчуем, што сустрэліся з **беларусамі**, тады мы зможам годна зірнуць адзін аднаму ў вочы і сказаць: **ЖЫВЕ БЕЛАРУСЬ**.

МІХАСЬ ТКАЧОЎ,
доктар гістарычных навук:

**«За няпоўныя сто гадоў —
сто сорак
крыжацкіх паходаў...»**

XIV стагоддзе было нейкім ненармальным векам. Гэта век, калі мітусілася ўся Еўропа, калі ідэі рыцарства падымалі на крыло прадстаўнікоў дваранскіх сем'яў розных зямель Іспаніі, Партугаліі, Італіі, Францыі і г. д., і ўсе яны шукалі баявых подзвігаў менавіта на ўсходзе Еўропы. Слава непрыступных замкаў Беларусі даходзіла нават да Англіі. Кожны рыцар меў за гонар схадзіць у паход на непрыступны Гартэн (Гародню), які не паддаваўся наступу гэтых страшных сілаў.

Пры тлумачэнні прычынаў таго, што нашы продкі адстаялі сваю незалежнасць ад тае навалы, перш хачу падкрэсліць: пры зліцці эканамічнага, вайсковага, культурнага патэнцыялу беларускіх і літоўскіх земляў у XIII ст. ўтварыўся іх палітычны і эканамічны сімбіёз. Гэта было аб'яднанне не мечам, можна сказаць, у значнай ступені не мечам. Гэта было аб'яднанне на падставе **рада**, дагавору, які, у адрозненне ад нашых сённяшніх дакументаў, быў вельмі лаканічны. Ён гучаў так: не рухаці старыны, не ўвадзіці навіны, а на вайну разам.

Літоўцы атрымалі з рук беларусаў абсалютна гатовыя інстытуты ўлады: судаводства, юрыспрудэнцыі, вайскавай справы; традыцыі будаўніцтва магутных замкаў. Дзесяткова-соценная вайсковая сістэма, якая існавала на старабеларускіх землях з вельмі аддаленых часоў, арганічна злілася з ваеннай структурай арганізацыі абароны краю ў Літве. У складзе Беларусі было больш за 30 гарадоў, у той час калі Літва практычна не мела яшчэ ніводнага горада. 9/10 насельніцтва Вялікага княства Літоўскага складалі этнічныя беларусы, нашыя з вамі продкі, якія моцай свае зброі, сваім талентам процістаялі той самай заходняй навалі.

Аснову войска складалі гарадскія апалчэнні Беларусі; простыя воі — сяляне, служылыя баяры. Нямецкія дакументы XIV — XV стст. называюць у беларуска-літоўскім войску наступных людзей: баяры (нобілі), людзі асабіста вольныя, слугі (кнехты), смерды-сяляне (іх храністы звалі чамусьці «паганяны») і, урэшце, адпушчанікі (адпушчаныя на волю рабы). Іхнім абавязкам было не толькі ўдзельнічаць у паходах, але і ахоўваць межы дзяржавы. Гэта была так званая «старожа польная», вельмі старажытная павіннасць гарадоў і валасцей выстаўляць на ўзмежжа невялікія мабільныя групы коннікаў, якія рэгулярна мяняліся.

Дакументы сведчаць, што сітуацыя вымагала ад вялікіх князёў максімальных высілкаў пры арганізацыі абароны краю і паходаў у адказ углыб рыцарскіх земляў. Вітаўт нават пастанавіў, што кожны баярын абавязаны быў з'яўляцца на службу толькі конна. Калі ж нехта каня не меў, мусіў прадаць у рабства жонку і дзяцей, але каня купіць. Магчыма, гэтае паведамленне нямецкага храніста ў нечым перабольшвае сітуацыю, але ад ісціны яно недалёка.

Першымі, хто прыняў на сябе ўдары наваёўленага воінства, былі Полацкія землі ў Падзвінні, там, дзе знаходзіліся вядомыя Ерсіка і Кукенойс. Гэтыя землі Латгаліі былі падпарадкаваныя Полацку, кантралявалі вельмі важныя гандлёвыя шляхі, багатыя шляхі, які адкрываў дарогу не толькі купцам, але і агрэсіі супраць Полацкай зямлі, на Віцебшчыну, на Смаленшчыну і далей — у Масковію. Полацкі князь Уладзімір процістаяў гэтай сіле даволі ўдала; не можам мы забыць імя і князя Вякі, які на латгаліскіх землях сцягаў славу свайму мячу. Мы павінны ўспомніць палачанаў, гаворачы пра вядомую бітву ля воз. Дурбэ ў 1260 г., дзе крыжакі былі разбітыя ўшчэнт; і пра бітву 1261 г. пад Ленавардэнам, дзе крыжакі таксама былі павернутыя назад.

Пасля гэтага пачаліся таранныя ўдары лівонцаў у сцены славутага Полацка (гэта паходы 1333, 1334, 1366, 1382, 1386 гг.). У прамежку паміж гэтымі штурмамі ды аблогамі Полацка адбыліся каласальнай важнасці бітвы. Гэта перш за ўсё бітва на рацэ Стрэве ў 1348 г., дзе аб'яднанае беларуска-літоўскае войска на чале з Альгердам і Кейсту-там процістаяла аб'яднанаму войску рыцараў практычна ўсёй Цэнтральнай і Заходняй Еўропы. Паводле звестак нямецкага храніста, на полі бітвы было больш за 40 тыс. рыцараў на чале з магістрам Тэўтонскага ордэну, якія прыйшлі сюды не толькі з Нямеччыны, але з Францыі, з Чэхіі, а нават з Англіі. Храніст кажа, што аснову ваярства Беларуска-Літоўскае дзяржавы складала ваеннае апалчэнне, гараджане Полацка, Берасця, Віцебска, Смаленска, а таксама Уладзіміра-Валынскага. Іх было не менш за 40 тыс. Мусім прызнаць, што гэта была адна з найбуйнейшых еўрапейскіх бітваў, якая па гістарычнай значнасці ненашмат саступае, а, можа, стаіць упоравень з Кулікоўскаю бітвай. Перамога на гэтым «полі брані» зачыніла дарогу далейшай экспансіі крыжакоў у бок Смаленшчыны і Масковіі.

Трэба дадаць даніну павагі дзвюм гераічным застам на Дзвіне — Полацку і Віцебску. Віцебск на тыя часы меў фэнаменальныя ўмацаванні: тры паясы мураваных сценаў, якія адзначаны ў «Спісе гарадоў рускіх далніх і бліжніх» к. XIV ст. Там быў не толькі Верхні і Ніжні замак, але на Верхнім замку яшчэ першапачатковае гарадзішча таксама было абнесена мурамі. Гэты бар'ер крыжакі не змаглі пераадолець некалькі стагоддзяў; больш таго, за ўвесь час існавання Віцебска замак быў узятый толькі раз — у 1654 г.

Хачу сказаць пра яшчэ адзін горад, які мы па праву лічым у значнай ступені калыскай беларускай дзяржаўнасці наступнага за Полацкам этапу — пра Наваградок. Гэта адзін з першых нашых гарадоў, які сутыкнуўся з крыжакамі Лівонскага ордэну. У 1250 г. магістр Лівоніі Андрэй фон Штырлянд, спаліўшы па дарозе ўсё, што можна было, прайшоўшы праз Смаргоншчыну, Крэва, ля Іўя, пачаў аблогу Наваградскага замка. Людзей рыцары, як паведамляе храніст, свабодна рэзалі, як быкоў, не шкадуючы ні жанчын, ні дзяцей. Вось такі быў уступ да вялікай трагедыі, якую мы спынілі толькі ў 1410 годзе.

Чарговы наступ на Наваградак адбыўся ў 1314 г., калі магістр Генрых фон Плотке пачаў аблогу з дапамогай камнямётаў і шматлікіх штурмаў. Вядомы па Міцкевічавых творах магістр Конрад Валенрод спрабаваў знайсці сваё шчасце пад мурамі гэтага непадступнага замка ў 1391 г. Нарэшце, магістр Конрад фон Юнгінген і маршал Вэрнэр Цытынгер не змаглі ўзяць Наваградак у 1394 г. Ён так і застаўся непрыступнай скалой на шляху агрэсіі.

У гэты час над зямлёй Беларусі, над Панямоннем узыходзіць шчаслівая зорка выдатнага палкаводца беларускай зямлі Давыда Гарадзенскага. Лёс гэтага чалавека непарыўна звязаны з лёсам Наваградчыны, Гарадзеншчыны, Пскоўшчыны. Не буду сёння распавядаць пра ягонага бацьку Даўмонта, які таксама «сцяжаў славу» пад сценамі Пскова, дзе ён быў служылым князем, скажу пра Давыда. Выгадаваны ля бацькавага стрэмені, хадзіўшы з ім на лівонцаў, Давыд у 1299 годзе апынуўся ў Гародні. Гэты віцязь закрыў дарогу крыжакам у Панямонне на 25 гадоў.

Больш таго, воі Давыда Гарадзенскага, а гэта пераважна воі з панямонскіх земляў і гарадоў, рабілі кінжальныя рэйды ўглыб Прусіі, яны хадзілі ўглыб Германіі, даходзячы да Брандэнбурга і Франкфурта на Одэры. І там, «на двары» ў крыжакоў, у іх дома, паказвалі, што вайна — гэта дрэнная справа. І немцы гэта рэальна ўсведамлялі, таму што ўжо не жонкі і дзеці гэтых, як яны казалі, варвараў, але ўласныя іхнія жонкі і дзеці крычалі на ўласным падворку, які знікаў з агнём і дымам; наступала кара нябесная.

Давыд Гарадзенскі неаднойчы прыходзіў на дапамогу пскавічам, якія лічылі яго сваім князем. З Гародні, прадзіраючыся праз глухія лясныя нетры, ён ляцеў да Пскова, ратуючы сваіх блізкіх, крэўных, сяброў.

Мы ведаем, што жыццё Давыда трагічна абарвалася, калі адзін з польскіх рыцараў, Андрэй Гост, падкуплены крыжакамі, па-здрадніцку, ударам кінжала ў спіну, забіў Давыда — і знішчыў надзею Панямоння і Літвы паспяхова процістаяць далей крыжацкай агрэсіі.

Ключом да земляў беларуска-літоўскага Панямоння з боку Мазовіі і Тэўтонскага ордэну справядліва лічылася Гародня. Ужо ў 1284 г. крыжакі першы раз раптоўна напалі на Гародню і, дзякуючы здрадзе двух бартаў, якія нядаўна перасяліліся з Прусіі, была адчынена брама і замак паў. Але гэта адзін з нямногіх выпадкаў, калі замак быў заняты. Крыжакі зрабілі амаль 20 паходаў на Гародню, аднак замак узялі толькі тройчы, і штораз прычынаю была не слабасць абароны, а здрада ці іншая прычына.

Доўга здавалася неверагодным, як мог тагачасны горад выстаць супраць камнямётных машын і таранаў, супраць актыўнага штурму рыцараў, якія ведалі тактыку ўзяцця розных гарадоў і замкаў. Археалогія адказала на гэтае пытанне.

Апошнія пяць гадоў на тэрыторыі Гарадзенскага замка вялі раскопкі археолагі з Рэспубліканскіх навукова-рэстаўрацыйных вытворчых майстэрняў на чале з А. Трусавым, ленінградскія археолагі на чале з нябожчыкам П. Рапапортам, група Гарадзенскага ўніверсітэта, якую ўзначальваў я. Раскопкі адназначна даказалі, што ў той час Гародня была ўнікальным паселішчам: цэнтрам надзвычай высокай культуры, своеасаблівай архітэктурнай школы.

Аднак самае цікавае тое, што Гародня — горад унікальны на ўсходняй славяншчыне: ён меў **мураваныя** абарончыя сцены і мураваныя абарончыя вежы, пабудаваныя з плінфы і валуна. Тэхніка муроў-

кі была абсалютна такая, якую мы сёння бачым, падышоўшы да сцяны Каложскай царквы. Гэта было настолькі нечакана, што акадэмік Ліхачоў адразу не паверыў. Ва Уладзіміры, у Кіеве толькі брамы былі мураваныя, як, прыкладам, Залатая брама ў Кіеве. Але каб цэлы дзяцінец быў абнесены мурам — такога нідзе не было! Менавіта гэтыя сцены вельмі доўга ратавалі замак ад крыжацкіх штурмаў, пакуль у к. XIV ст. падчас вялікага пажару замак не выгараў, не прыйшлося гэтую сцяну скінуць і паставіць мур, які мы бачым сёння.

Так што непрыступнасць Гародні тлумачыцца вялікім умельствам мясцовых дойлідаў, якія закавалі ў мураваную браню персі гэтага непрыступнага горада. І аб іх паламалі мячы і дзіды і рыцары нямецкіх земляў, і англічане, якія прыходзілі сюды пад сцягам Св. Георгія, і французы, і многія-многія іншыя.

Мы яшчэ не ўсё ведаем. Мы да нядаўна не ведалі, што і крэўскія сцены паспыталі на сабе ўдары рыцарскіх камнямётаў: аніводная рыцарская хроніка не кажа пра гэта. Але раскопкі, якія правялі А. Трусаў, Г. Сагановіч, я, дапамаглі знайсці каменныя ядры пад замкавымі сценамі ды сляды пажараў.

Я спадзяюся, што наша гісторыя і археалогія яшчэ прыўзнімуць завесу над таямніцай, з-за якой выгляне праўда, і стане нам ясна, чаму мы выстаялі і дзякуючы чаму адраджаемся сёння. Удумайцеся: за няпоўныя сто гадоў было сто сорок паходаў, — і вы зразумееце, чаму наш народ так шанаваў, так любіў Пагоню, чаму ён гэты сімвал захаваў да нашых дзён. Давайце не забываць тую баявую мінуўшчыну, каб яна была вялікай навукай і нам, і тым, хто шукаў шчасця пад нашымі сценамі, ды не знайшоў. У гэтым вялікая Боская ісціна: шчасце — там, дзе жыве твой свабодны і незалежны народ.

ГЕНАДЗЬ САГАНОВІЧ,
кандыдат гістарычных навук:

«Тэрмін «нашэсце мангола-татараў на Беларусь» — надуманы»

Пытанне ўзаемадачыненняў мангола-татараў і княстваў на тэрыторыі цяперашняй Беларусі ў XIII ст. вельмі важнае, паколькі з адказам на яго звязваюць тлумачэнне далейшых гістарычных лёсаў беларусаў, звязваюць формы і шляхі ўтварэння Вялікага княства Літоўскага.

Сведчанняў пра гэтыя дачыненні мала, у асноўным гэта неадназначныя і глухаватыя паведамленні летапісаў, перадусім Хронікі Лі-

тоўскай і Жмойцкай ды Хронікі Быхаўца, якія ўвайшлі потым у Хроніку Мацея Стрыйкоўскага, у працы Тэадора Нарбута, М. Балінскага ды іншых. Найбольш каштоўнае і ранняе паведамленне — гэта запіс у Іпацеўскім летапісе пад 1240 г.: «Данилови же, со братом пришедшу ко Берестью, и не возмогоста ити в поле, смрада ради множества избьенных».

Прынята лічыць, што гэта справа татараў — «мноства ізбьенных». Магчыма. Але ёсць падставы і для сумневу. Калі гэта татары, дык чаму ў 1240 г., а не ў 1241, да пачатку якога яны былі занятыя вайной у Паўднёва-Заходняй Русі, дастаткова далёка ад Берасця; калі гэта татары, дык чаму не з агульнапрынятай для іх тактыкай знішчэння цэлага горада; чаму гэта не можа быць справай іншых?.. Паходы літвы, яцвягаў, Польшчы, галіцка-валынскіх князёў, князёў Чорнай Русі адзін на аднаго адбываліся вельмі часта, і Берасце стаяла фактычна адкрытым на шляху кожнага з іх.

Далейшыя паведамленні летапісаў вельмі падобныя. Хроніка Літоўская і Жмойцкая за 1258 г. паведамляе, што князь Радзівіл прыйшоў у Панямонне, адбудаваў там сабе замак у Наваградку, які ляжаў пабураны Батыем, а пасля знайшоў пабураныя прыз таго ж Батыя Берасце, Дарагічын, Сураж, Бранск, Бельск і таксама адбудаваў. Амаль тое самае — у Хроніцы Быхаўца.

Гэтае паведамленне адразу здаецца непраўдападобным. Які Радзівіл у XIII ст.? Чаму літоўскі князь адбудоўваў Бранск, Бельск, іншыя гарады, якія ляжалі далёка на захад?

Тая ж Хроніка Літоўская і Жмойцкая піша, што ў 1263 г. хан Кідан, унук Батыя, заняволіў тэрыторыю Беларусі, а калі даведаўся, што яе ж падпарадкоўвае Радзівіл, дык прыйшоў да Мазыра ваяваць, і Радзівіл з войскам разбіў Кідана ля вусця Прыпяці. У 1272 г., паводле Хронік Літоўскай і Быхаўца, хан заволжскі Балаклай запатрабаваў у Скірмунта, князя літоўскага, даніну, і калі той адмовіўся, Балаклай на «яго пайшоў вайною», і ля Койданава нібыта Скірмунт ушчэнт разбіў Балаклаю. Паводле іншых версіяў, гэта быў не Балаклай, а Кайдан, ад імя якога нібыта паходзіць назва Койданава.

Аніводная з гэтых постацяў — не гістарычная.

У 1276 г., таксама паводле Хронікі Літоўскай і Жмойцкай, хан Курдан, сын забітага Балаклая, помсцячы, прыйшоў і спусташыў беларускія землі, а Транята сабраў князёў, дружыны іхнія, і яны разам разбілі Курдана над Акунеўкаю за Мазыром. І, нарэшце, у 1284 г. нібыта князь Рынгалд разбіў татараў Курдана пад Магільнам на Нёмане. Ізноў — міфічныя постаці...

Цікава, што ва ўсіх гэтых прыкладах ёсць агульнае. Усе яны паказваюць, што беларускія землі былі заваяваныя, падпарадкаваныя літоўскімі князямі ў супрацьборстве з мангола-татарамі; усе яны датуюцца часам пазнейшым, чым часы паходаў Бату-хана; нарэшце, ва ўсіх выпадках літоўскія князі перамагаюць. Няўзброеным вокам відаць, што гэта — схема-штамп ідэалагізацыі гісторыі, гэта легендарныя сюжэты, прыдуманых хутчэй за ўсё ў XVI ст. дзеля гераізацыі літоўскіх князёў і тлумачэння, чаму яны павінны валодаць на Беларусі.

Можна было б звярнуцца да археалагічных матэрыялаў. Археалогія таксама маўчыць: на Беларусі не выяўлены матэрыялы, якія б фіксавалі катастрофу гарадоў, што гінулі ад дзікіх азіятаў. Няма і блізка таго, што ёсць у Таржку, Казельску, Разані, Кіеве ці іншых гарадах, знішчаных мангола-татарамі, гарадах, якія былі ў зоне панавання Батыя.

Татары сапраўды маглі апынуцца на Беларусі, прынамсі, у 1238—1240 гг., калі яны былі зусім блізка, падбіваючы Чарнігаў, Пераяслаў, нішчачы гарады на Дзясне. Да Гомлі было недалёка, і шлях гэты не меў сур'ёзных прыродных перашкодаў.

Татары маглі б уварвацца на Беларусь і пасля захопу Кіева. Калі ў к. 1240 - пач. 1241 гг. яны адпачывалі каля Уладзіміра-Валынскага, дык, напэўна, рабілі рэйды ў вялікім радыусе. Калі зыходзіць з таго, што татараў перад Уладзімірам-Валынскім было каля 100 тыс., як цвердзяць шматлікія аўтары, то коняў у іх мела быць утроя болей: кожны татарскі вой меў сама меней двое-трое коняў. Гэтая арда не магла сябе пракарміць на месцы і мусіла пасылаць вялікія аддзелы для нарыхтоўкі фуражу альбо бесперапынна рухацца. Аднак больш праўдападобныя сведчання кажуць, што тут, пад Уладзімірам-Валынскім, магло быць не больш за 40—50 тыс. татараў — гэтулькі было пад Кіевам. Яны штурмавалі Кіеў, і нелагічна дапускаць, што пасля штурму, пасля стратаў іх пабольшала ўдвая.

Гэтая групоўка татараў пасля Уладзіміра-Валынскага на пач. 1241 г. рушыла на Польшчу, Венгрыю, Чэхію. Прыблізна 10 тыс. павёў Орду на Польшчу, астатніх хан Батый скіраваў на Венгрыю. Ёсць версія, што ад «польскай» групоўкі аддзялілася частка, якая пайшла сваім шляхам праз Чорную Русь, Прусію, Яцвезь на Уроцлаў. Гэтую версію падтрымліваюць некаторыя польскія і нямецкія гісторыкі. Нямецкім яна асабліва імпануе, бо дае магчымасць сцвярджаць, што ў барацьбе з азіяцкім нашэсцем бралі ўдзел крыжакі. Але, на жаль, ні беларуска-літоўскія летапісы, ні кронікі польскія ці нямецкія не падаюць канкрэтных матэрыялаў на карысць гэтай версіі.

Такім чынам, у часе мангола-татарскага нашэсця ў сярэдзіне XIII ст. беларускія землі не былі кранутыя. У кожным разе, землі на захад ад Дняпра і на поўнач ад Прыпяці не зведалі лютасці мангола-татараў. Вядома, даволі дзіўна, чаму Беларусь, каля якой гэтак блізка былі «непераможныя» войскі Батыя, засталася некранутая. У агульнапрынятай, традыцыйнай гісторыяграфіі называліся розныя прычыны.

Гаварылася, што татары не прыйшлі сюды таму, што яны былі знясіленыя барацьбой з рускімі княствамі. Няпраўда. Як жа — знясіленыя, калі пасля Кіева яны мелі яшчэ 40—50 тыс. — гэта не менш, чым на самым пачатку нашэсця, калі яны ішлі на паўночна-ўсходнія княствы! Яны ж прайшлі-пранесліся яшчэ і па Еўропе — практычна без стратаў і паразай, і невядома, што было б, калі б не памёр вялікі хан і яны не сталі тэрмінова вяртацца.

Сярод прычынаў называлася ваенная моц нашых земляў. Але ж моц гэтая была адносная: тут яшчэ не было еднасці, княскія дружыны былі малалікія. Не думаю, што Беларусь магла б выстаіць большую сілу, чым тыя ж еўрапейскія краіны або княствы паўночнага ўсходу.

У ліку прычынаў называецца тое, што з беларускімі землямі ў саюзе была Літва, як быццам вельмі моцная ў вайсковым сэнсе. Але праз нейкі час сюды прыйшоў са значна меншымі сіламі хан Бурундай і не сустрэў вялікага супраціву.

І яшчэ адзін аргумент: татары не ішлі сюды таму, што ім не было чаго рабіць у густых лясах Беларусі пасля прастораў Украіны. Але чаму ж яны хадзілі ў не менш лясістыя землі паўночнага ўсходу?

Думаю, што не тут трэба шукаць тлумачэння, чаму Беларусь абышло нашэсце сярэдзіны XIII ст. Былі нейкія ўнутраныя прычыны. А мангола-татары з'явіліся на Беларусі ажно праз 20 гадоў, у 1259 г. Калі князі літоўскія выявілі ініцыятыву ды актыўнасць на Смаленшчыне

і ў кірунку да Кіева, тады залатаардынскія ханы паслалі на Беларусь вялікую сілу з ханам Бурундаем на чале. Той дзейнічаў разам з галіцка-валынскімі князямі Данілам і Васількам. Як піша Наўгародскі летапіс, «взяша татарове всю землю Литовскую, а самих избиша».

Наступнае ўварванне татараў на Беларусь разам з рускімі князямі адбылося пазней, у 1275 г. Праз два гады на просьбу маладых галіцка-валынскіх князёў сюды ўварвалася нагайская арда, якая ўдарыла па Наваградку і Горадні. Вось, бадай што, і ўсе ўварванні мангола-татараў на Беларусь у XIII ст.

Такім чынам, тэзіс старой гісторыяграфіі пра тое, што мангола-татарскае нашэсце спрыяла «захопу беларускіх земляў літоўскімі феадаламі» і таму нібыта мела непасрэдны ўплыў на ўтварэнне Вялікага княства Літоўскага, не адпавядае гістарычнай рэальнасці. Думаю, што сам тэрмін «нашэсце мангола-татараў на Беларусь» — надуманы. Сама больш можна гаварыць пра наезды, уварванні.

ВОЛЬГА ІПАТАВА,
пісьменніца:

«Змаганне за незалежнасць — гэта і барацьба за культуру»

Хачу падзяліцца ўражаннямі, якія ўзніклі ў мяне за два гады працы ў часопісе «Спадчына» і над гістарычна-асветніцкай тэлепраграмай «Спадчына». З апошняй былі вялікія цяжкасці, бо першыя часы даводзілася ламаць лёд абывакасці, татальнага нігілізму, якім і нашае ТБ, і многія па назве беларускія газеты заражаны ў дачыненні да нацыянальнай гісторыі. Да таго ж амаль абавязкова два гады таму на кожную перадачу прыходзілі лісты, гэта значыць не ЁІ прыходзілі лісты, а НА ЯЕ. Прычым спачатку слалі ў ЦК КПСС, газетам «Правда» і «Известия» і копію — у КДБ, але прайшоў год, і лісты пайшлі чамусьці ўжо на адрас ЦК КПБ, райкам партыі... Аднак копія — па-ранейшаму ў КДБ. Пісалі, якія нацыяналістычныя гэтыя праграмы.

Апошнія паўгода такія лісты перасталі ісці, затое значна павялічылася допісаў ад людзей, па-сапраўднаму зацікаўленых беларускай гісторыяй, лістоў удзячных, лістоў з пытаннем, з праблемай... Па лістах можна назіраць дынаміку росту цікавасці нашага народу да гісторыі, агульную змену настрою. Можна вызначаць, якія пытанні найбольш хвалююць, дзе балючыя кропкі.

Перадача, прысвечаная уніяцтву, выклікала найбольшую коль-

касць водгукаў — і прыхільных, і рэзка адмоўных. Гэта натуральна, бо тэма абсалютна невядомая большасці нашага грамадства і надта важная. Парадаксальна, але гвалтоўная русіфікацыя, якая ішла ўслед за уніяй, зрабіла «палякамі» амаль мільён беларусаў.

Сведчанне гэтаму — Віленскі край, які ва ўсіх афіцыйных звестках сёння падаецца як асяродак польскіх праблемаў, і няма каму сказаць, што гэта і беларуская праблема. А падобную сітуацыю мы можам мець і на Гарадзеншчыне, бо адбываецца паланізацыя гэтага краю.

Праблемаў шмат. Нам важна навязаць добрыя дачыненні з нашай эміграцыяй, якая шмат зрабіла для беларускай гістарычнай навукі. Людзі гэтыя засведчылі любоў да Бацькаўшчыны і там, у выгнанні, і нам бы хацелася мець магчымасць друкаваць іхнія гістарычныя працы. І яшчэ праблема. Беларусь заключыла дагавор з Расіяй, напэўна, будучь нейкія наступныя дагаворы, але чамусьці ніхто — ні пісьменнікі, ні гісторыкі — не настаялі, каб у дагаворах акрэслівалася пытанне пра зварот нашай культурнай спадчыны. Нашыя скарбы вывозіліся ў Расію і ў XIX ст., і раней, вывозіліся Археаграфічнай камісіяй кнігі, царкоўны рыштунак, творы мастацтва... Усё гэта асела часта непатрэбным там грузам у бібліятэках, архівах, музейных запасніках. Але дагаворы заключаюцца — і мы маўчым... Ды змаганне за незалежнасць — гэта не толькі бітвы, гэта і барацьба за мову, за веру, за культуру.

СЯРГЕЙ ТАРАСАЎ,
кандыдат гістарычных навук:

«Адлік дзяржаўнасці — з Рагвалода»

Гісторыю барацьбы за дзяржаўную незалежнасць Беларусі трэба пачынаць адтуль, адкуль пачалася сама беларуская дзяржава. А ўзнікла яна, і пра гэта, урэшце, сёння трэба казаць, у тыя часы, калі на Беларусі, у Полацку, з'явіўся першы князь Рагвалод і ягоная знакамітая дачка Рагнеда. Гэта X стагоддзе. Чаму кажам аб дзяржаўнасці Беларусі, на Беларусі ўжо ў тыя часы?

Паглядзіце, якая карціна складалася ў тагачаснай Еўропе. Франкі яшчэ ў III ст. ад Н. Хр. на землях Галіі стварылі першыя племянныя аб'яднанні, а ў VI ст., паводле выразу Маркса і Энгельса, перажывалі родавыя мукі складання феадальнай дзяржавы. Ужо ў VI ст. існавалі

каралеўствы Бургундскае, вест-готаў, якія пазней трапілі пад уладу франкаў. У спрэчках за ўладу Брытанія ішла да ўтварэння дзяржавы ў IX ст. У геаграфічна блізкай да славянскіх земляў Скандынавіі ўтварэнне дзяржаваў прыпадае на X ст.; тут ужо ў VIII — IX стст. вылучаюцца буйныя палітычныя цэнтры — у Даніі, Швецыі і Нарвегіі. Заснаванне Польскай дзяржавы можна аднесці да 60-х гг. X ст., калі Мешку-Мечыславу з дынастыі Пястаў удалося замацавацца на Вялікапольшчы. У X ст. з Франкскай імперыі вылучаецца ўсходнефранкская дзяржава; ад першай саксонскай дынастыі Генрыха Птушкалова пачынае існаванне нямецкай тэўтонскай дзяржава.

І вось — на гэтым фоне — у Полацку ў 970 г. з'яўляецца Рагвалод, які, паводле летапісу, трымаў, валадарыў, княжыў Полацкую зямлю, г. зн. быў паўнаўладным валадаром гэтай зямлі ды існавала зямля, валадаром якой ён быў. Ужо ў сутычцы з Ноўгарадам палачанам давялося адстойваць незалежнасць свайго горада, але горад, як вядома, тады быў спалены, і Рагнеда была прымусам забраная ў Кіеў першаю, ці, паводле іншых звестак, другою жонкаю Уладзіміра; Рагвалода ж забілі. Але працяг палітыкі, скіраванай на дзяржаўную незалежнасць, вялі нашчадкі Рагвалода. Нездарма яны лічылі сябе не Рурыкавічамі, як усе астатнія г. зв. «рускія» князі, а Рагваладавічамі; і летапіс сведчыць, што «адтуль уздымаюць меч Рагваложыя ўнукі супроць Яраславых унукаў».

Спадкаемцамі незалежніцкай палітычнай традыцыі былі найперш князь Брачыслаў Ізяславіч і асабліва ягоны сын Усяслаў Брачыславіч Полацкія. Некаторыя гісторыкі лічаць, што Усяслаў адзначыў свой шлях шматлікімі войнамі; сапраўды, гэтыя войны ішлі з 1065 па 1078 г. Але, як слушна ў свой час заўважыў Данілевіч, гэтыя 13 гадоў у параўнанні з 57-мю гадамі княжання Усяслава ў Полацку — амаль нішто. Князь бо не толькі адстойваў межы сваёй дзяржавы паходамі на Ноўгарад, Смаленск, Пскоў, але ў першую чаргу будаваў вотчыну сваю, складаў і збіраў землі свайго княства. Акрамя таго, Усяслаў бараніў правы пазбаўленых сваіх спрадвечных вотчынаў: наўгародскага князя Расціслава Уладзіміравіча, Алега Святаславіча Чарнігаўскага, Барыса Вячаславіча Смаленскага. Усяслаў выступіў разам з імі супраць трыумвіру — трох кіеўскіх князёў Ізяслава, Святаслава і Усевалада.

Полацкая дзяржава жыла паўнакроўным жыццём і ў сваім палітычным развіцці значна абышла іншыя ўсходнеславянскія землі. І гэта не дзіва. Яскравым сведчаннем таму — факт, што на знакамітых княжацкіх з'ездах у Любечы ў 1097 г., у Віцічаве ў 1100г., на Долабскім возеры ў 1103 г. ніводнага полацкага князя не было. Чаму іх там не было? Мабыць, таму, што ім не было чаго дзяліць з астатнімі князямі; яны трымалі свае вотчыны і не мелі патрэбы дзяліць уладу і землі з кімсьці іншым.

Полацкае княства было настолькі магутным, што запасу яго трываласці хапіла і на наступныя стагоддзі: на тое, каб супрацьстаяць крыжацкай навалі, пазней — навалі з боку Маскоўскай зямлі і гэтак далей. І калі мы зараз кажам пра адстойванне незалежнасці, пра дзяржаўнасць Беларусі, дык нам, нарэшце, трэба пачынаць адлік гэтай дзяржаўнасці з тае тысячагадовае мінуўшчыны, з дзяржавы Рагвалода і Усяслава.

УЛАДЗІМІР АРЛОЎ,
пісьменнік:

«Трэба казаць пра акупацыю»

Нам доўга і не без поспеху падсоўвалі прыгожую і смачную, як смактунчык на палачцы, казачку пра тое, што Расія ніколі не мела калоніяў. Думаю, кожны з нас можа знайсці досыць аргументаў, каб гэты вялікадзяржаўны міф абвергнуць, таму абмяжуюся толькі канстатацыяй: адметнасць створанай царызмам каланіяльнай імперыі ў тым, што імперыя гэтая не заморская, як Брытанская, а — кантынентальная. Калоніі былі ў непасрэднай блізкасці ад метраполіі, што дазваляла маскаваць каланіяльную эксплуатацыю, маскаваць як эканамічны прыгнёт, гэтак і прыгнёт духоўны. Геаграфічная, а часам і этнічная блізкасць калоніі да метраполіі давала магчымасць навязаць паняволенаму народу, апроч усяго іншага, яшчэ і чужую гісторыю, падсунуць яму чужых герояў.

Так адбылося і з намі, беларусамі.

Сярэднестатыстычны беларус, нават пабуджаны сярод начы, нешта вам скажа пра Лядовае пабоішча, але і сярод белага дня нічога не зможа прыгадаць пра Грунвальдскую бітву. Сярэднестатыстычны беларус перакананы, што мы зусім заслужана шануем імя Суворова, і паспрабуйце сказаць яму, што Сувораў для нашага народа — гэта душыцель паўстання Касцюшкі і кат, які заліў крывёю нашу зямлю. Ды такі беларус хутчэй дасць веры таварышу Кнорыну, які ў 1928 г. вучыў працоўных, што Скарына — сярэднявечны манах, справа якога нецікавая для пралетарскае культуры. Міфы, міфы — і пячатка «совершенно секретно», дагэтуль не сарваная з нашай праўдзівай гісторыі.

Адзін з такіх міфаў — пра «ўз'яднанне Беларусі з Расіяй».

Беларусы добра памяталі крывавую разню Івана Грознага ў Полацку ў 1563 годзе, памяталі выразаны Шарамецевым Мсціслаў і тое, як Пётр I і Аляксандр Меншыкаў уласнаручна забівалі уніяцкіх святароў у Сафійскім саборы, памяталі яны і пра тое, як напалову скарацілася насельніцтва Беларусі ў вайне 1654—1667 гг., калі дзесяткі тысяч аў беларусаў былі прададзеныя на нявольніцкіх рынках Астрахані па 3 рублі за галаву. Таму ні пра якое імкненне да «ўз'яднання з братнім рускім народам» не магло быць і гаворкі. Ніякіх масавых добраахвотных перасяленняў беларусаў у межы Маскоўскай дзяржавы ў гэты час не было. Былі толькі шматтысячныя палоны, якія выводзілі рускія

ваяводы. Вядома, што цар Аляксей Міхайлавіч меркаваў вывесці ў палон 300 тысяч беларусаў, і, я думаю, гэтыя «велічныя планы» былі паспяхова выкананыя. З другога боку, расейскі гісторык С. Салаўёў паведамляе, што ў 1754 г. урад імператрыцы Елізаветы Пятроўны патрабаваў ад Сойму Рэчы Паспалітае выдаць мільён уцекачоў з Расіі (якія, натуральна, асядалі пераважна на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага).

У канцы XVIII ст. у выніку трох разбораў Рэчы Паспалітае адбыўся захоп беларускіх земляў і гвалтоўнае далучэнне іх да Расіі. Спачатку беларускія гісторыкі казалі пра «ўз'яднанне», потым пачалі казаць пра «далучэнне», «інкарпарацыю», а я думаю, што прыйшоў час назваць рэчы сваімі імёнамі (...)

Колькі словаў пра вынік гэтага акту.

Палітычны аспект. Рэч Паспалітая была па сутнасці сваёй шляхоцкаю рэспублікай. Дзяржаўнае жыццё на Беларусі пасля яе далучэння да Расіі мусіла быць зусім інакшым, бо Расейская імперыя была абсалютысцкаю манархіяй.

Эканамічны аспект. 208,5 тыс. прыгонных «мужеска полу» Кацярына II і Павел I раздалі расейскім памешчыкам. Па душах «мужеска полу» лічыліся сем'і, а ў сям'і было ў сярэднім 4—5 чалавек. Значыцца, больш за мільён беларусаў сталі прыгоннымі расейскіх памешчыкаў, прычым далёка не ўсе з гэтых сялянаў былі раней прыгоннымі. Адбываўся пераход ад прагрэсіўных да рэгрэсіўных формаў арганізацыі феадальнай эканомікі. Напрыклад, да ўключэння Магілёўшчыны ў склад Расейскай імперыі 60 % сялян плаціла тут чынш, а 40 % працавала на паншчыне. У 20-я гады XIX ст. на паншчыне было занята ўжо 97 % прыгонных.

Яшчэ адзін красамоўны прыклад, які датычыць эканомікі. Да 1811 г. падаткі ў беларускіх губернях дзяржава брала ў звонкай манеце — золатам і срэбрам, у адрозненне ад расейскіх губерняў, дзе бралі асігнацыямі. Неафіцыйны курс быў 100 руб. асігнацыямі за 22 руб. срэбрам; такім чынам, падаткі на нашых землях былі ў 4—5 разоў цяжэйшыя.

На змену прафесійнаму войску Вялікага княства Літоўскага прыйшлі рэкруцкія наборы, якіх беларускія землі дагэтуль не ведалі. Да 1793 г. рэкруты служылі ўсё жыццё, у 1793 г. тэрмін быў абмежаваны 25-цю гадамі, наступнае абмежаванне — да 20-ці гадоў — адбылося толькі ў 1834 г.

Цяпер пра тыя вынікі, якія Абэцэдарскі ды ягонія паплечнікі называлі вызваленнем ад нацыянальнага ды рэлігійнага прыгнёту. Наконт вызвалення ад прыгнёту нацыянальнага я ўжо сказаў, гаворачы пра мільён беларускіх прыгонных; наконт вызвалення ад прыгнёту ідэалагічнага тут гаварыла спадарыня Вольга Іпатава (у прыватнасці, пра гвалтоўнае скасаванне уніі ў 1839 г.). Крыху дадам. У канцы XVIII ст. праваслаўных жыхароў Беларусі было 6,5 %, уніятаў — каля 80 %. Разам з пераводам нашых продкаў з уніі ў праваслаўе знішчаўся велізарны пласт беларускае культуры. На «ніве» гэтага дратавання асабліва вылучыўся епіскап полацкі Сава. Гэта быў фанатык, чалавек з вузкім мысленнем. Самі ж праваслаўныя гісторыкі вымушаныя былі прызнаць яго, уладзімірца па нараджэнні, нянавісць і антыпатыю да ўсяго мясцовага — пачынаючы ад абрадаў і царкоўнага абстаўнкі і да людзей, якія выяўлялі хоць нейкую незалежнасць у думках і дзеяннях.

Дык вось, у часе дзейнасці Савы спіжарні, гарышчы і сутарэнні

ўсіх беларускіх храмаў былі перапоўненыя ўніяцкаю скульптурай. Хоць, калі Сава быў вікарыем маскоўскім, напэўна ж, сам цалаваў статую Міколы Мажайскага, якую праваслаўныя ўважаюць за цудатворны абраз.

Уніяцкая скульптура пераважна загінула ў агні. Адбываліся тады і такія блюзнерскія акцыі, як распілоўка уніяцкіх укрыжаванняў. Уніяцкія ўкрыжаванні XVIII ст. адрозніваюцца ад праваслаўных тым, што ногі Хрыста прыбітыя адным цвіком. Паколькі знішчэнне ўкрыжаванняў магло папросту выклікаць паўстанне, Сава загадаў распілоўваць ім ногі. У той час хадзіў анекдот, надрукаваны ў «Церковно-общественном вестнике» за 1879 г.: «На некотором обеде одно высокопоставленное лицо выразило сожаление, что не прибыл владыка Н.— Недосуг ему,— отвечало другое высокопоставленное лицо,— занят весьма важным делом.— Каким таким важным делом? — Спасителю ноги распиливает».

Вось так дзейнічалі эмісары Рускай праваслаўнай царквы на нашых землях.

Дарэчы, у некаторых уніяцкіх храмах былі знішчаныя бакавыя алтары, перакладалі — у адпаведнасці з праваслаўнымі канонамі — нават падлогу. Абразы італьянскай ды іншых заходнееўрапейскіх школаў ацалелі толькі таму, што ў адваротным выпадку іх давялося б выносіць з цэркваў або перамалёўваць. І тым не менш па загадзе Савы з полацкага Мікалаеўскага, ужо праваслаўнага, сабора, які раней быў касцёлам Св. Стафана, быў вынесены і загінуў абраз «Пабіццё Св. першапакутніка Стафана каменнем», што прыпісваўся Сальватору Розу.

Такім чынам, у канцы XVIII ст. Беларусь была акупаваная царскімі войскамі і стала кантынентальнаю калоніяй імперыі.

ВАСІЛЬ МЯЛЕШКА,
доктар гістарычных навук:

«Праблема вайны 1654— 1667 гг. заслугоўвае пера- гляду»

Я хачу спыніцца на адным з сюжэтаў, звязаных з вайной паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай у 1654—1667 гг.

Антыфеадальная вайна 1648—1653 гг. паказала, што толькі сваімі сіламі народныя масы не змогуць вызваліцца ад цяжкага феадальнага прыгнёту. Не выпадкова, калі 21 мая 1654 г. пачалася вайна паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай і рускія войскі ўвайшлі на тэрыторыі

Усходняй Беларусі, беларускія сяляне аказвалі ім актыўную падтрымку. Яны нават сумесна з рускімі «ратнымі людзьмі» выступалі супраць шляхецкага апалчэння і наёмнага войска.

Перад пачаткам вайны цар Аляксей Міхайлавіч, які выдаваў сябе за абаронцу інтарэсаў праваслаўнага насельніцтва, многае абяцаў тым, хто не будзе ставіць апор і прыойдзе на бок Расіі. Асабліва цар прылашчваў абяцаннямі шляхту, якую разглядаў як сваю сацыяльную апору.

Такія захады царскага ўраду не маглі не паўплываць на настроі насельніцтва. Не толькі сяляне, многія гарады, але і шляхта пераходзіла на бок Расіі. На гэты конт гетман Я. Радзівіл заўважыў у лісце да караля, што пад «царскую руку не толькі чэрнь, але і чыну рыцарскага людзей многа абарачаецца».

Падтрымка мясцовага насельніцтва дазволіла рускаму войску да канца 1655 г. заняць амаль усю тэрыторыю Беларусі. У 1654—1655 гадах сяляне папаўнялі ўкраінскія казацкія атрады, ствараліся самастойныя беларускія атрады і нават палкі, якія актыўна змагаліся супраць феадалаў. Ёсць усе падставы назваць гэты час этапам антыфеадальнай барацьбы.

Наступ рускай арміі, як сведчаць афіцыйныя крыніцы, суправаджаўся рабаваннямі, гвалтам з боку служылых людзей-дваран і дзяцей баярскіх. Маса беларусаў гналі ў палон углыб Расіі, прычым і тых, хто прымаў прысягу на вернасць маскоўскаму гаспадару. У верасні 1654 г. са скаргай да цара звярнуліся сяляне розных вёсак Любавіцкага стану Аршанскага павету: «Как мы, сироты твои, прослышали твое государево пришествие, и мы, сироты твои, тебе государю с хлебом и с солью били челом. А ныне у нас, сирот твоих, женишка и детишка все без вести распропали, потому что выбрали твои государевы люди и развезли по разным полкам и к тебе государю под Смоленск, а животишка, статки все у нас и скотину и хлеб поимали, и домишка пожгли, скитаемся по лесам нагие и босые, сидим на пепелище, с холоду и голоду вконец погибли и разорены до основания».

Накіроўваючы ў жніўні 1655 г. у цэнтральныя раёны Беларусі вялізнае войска пад камандаваннем ваяводы А. Трубяцкага, Аляксей Міхайлавіч загадаў яму разбураць і паліць усё на сваім шляху. Больш таго, каб шырэйшыя былі разбуранні, цар загадаў ратным людзям «назад ітти целыми, жилыми месты».

Загад гэты Трубяцкі выконваў бездакорна. У сваім допісу цару ён паведамляў: да Слуцка падышлі 23 жніўня, але «городецкие люди» здаць горад адмовіліся. Тады «мы... велели Слуцкие посады и слободы все выжечь» і пайшлі да Слоніма 26 жніўня. А «идучи дорогою, села и деревни и хлеб и сено и всякие конские кормы мы... по обе стороны жгли и людей побивали и в полон имали, и разоряли совсем без остатку, и по сторонам потому жечь и разорять посылали». У Клецку — самым горадзе і пасадзе — «твои государевы люди... литовских людей побили всех». Падобна — у мястэчку Мыш, у Ляхавічах, у Сталавічах...

Па загадах цара былі спалены таксама Бабруйск, Глуск, Чавусы, Копысь, Свіслач, іншыя гарады. Усё гэта, натуральна, не магло не памяняць адносінаў сялянства да расійскіх «ратных людзей». Сяляне масава ламалі прысягу, якую раней давалі маскоўскаму гаспадару, стваралі свае атрады і выступалі разам з казакамі І. Нячая супраць грабежніцтва і самавольства маскоўскага войска. Асабліва актыўна

гэтая барацьба разгарнулася на ўсходзе Беларусі — у Віцебскім, Полацкім, Мсціслаўскім паветах.

На такія адносіны народных масаў да рускага войска ўплывала і тое, што рускі ўрад на занятай тэрыторыі Беларусі праводзіў класавую палітыку. Ён цвёрда стаяў не толькі за захаванне, але і за ўмацаванне феадальна-прыгонніцкіх парадкаў. Царызм імкнуўся падтрымліваць шляхту. Рускі ўрад запэўніваў: «Ему, государю, то надобно, чтобы во всяком покое и богатстве жили бы (г. зн.— шляхта — **В. М.**), а не мужики ваши».

Аднак шматлікую шляхту ВКЛ палітыка царызму не задавальняла. Яна выказвала нязгоду з абмежаваннем ранейшых вольнасцяў, з умяшаннем у справы шляхты рускіх ваяводаў, бачыла няздольнасць царскіх уладаў аберагчы яе ад сялянскіх выступленняў.

Стварылася такая сітуацыя, калі частка шляхты і сялянства, што раней перайшла на бок Расіі, адмовілася ад сваёй прысягі маскоўскаму гаспадару і са зброяй у руках выступіла не толькі супраць рускага войска, але і той часткі насельніцтва, якая працягвала падтрымліваць расійскі ўрад. Паміж імі з канца 1655 г. да восені 1658 г. ішла вострая ўзброеная барацьба. Гэты этап, пэўна, можна назваць грамадзянскай вайной.

Надалей падзеі на Беларусі разгортваліся не на карысць рускага войска. І гэта тлумачыцца перш за ўсё ўнутранай антынароднай палітыкай царскай Расіі на беларускіх землях.

Лічу, што праблема вайны 1654—1667 гг. заслугоўвае паглыбленага даследавання і перагляду на многіх пазіцыях.

Падрыхтаваў В. БЕРАСЬЦЬ

АЛЕСЬ ГАРУН
(АЛЯКСАНДР ПРУШЫНСКІ)

У гасьцінах у Вільні

I

Досыць, набожна прамінуўшы Вострую Брану, прайсьціся паўгадзіну па бліжэйшых вуліцах і завулках, каб зразумець той запал, з якім за гэты горад Гедымінаў спрачаюцца палякі, літоўцы і беларусы. У ва ўсёй сваёй суцэльнасьці Вільня — найбагацейшая памятка ня толькі нашай, але і эўрапейскай мінуўшчыны. «Парыж гардзіўся-бы, маючы ў сваім сэрцы такое старое место», — пісаў у брашуры, выданай у 1916 г., адзін тубылец, паляк, вяльбіцель [заўзяты аматар. — Ю. Г.] Вільні. Праходзячы па яе вузенькіх вулачках, як бы адрываешся ад сучаснасьці, ад мамэнта, і чытаеш, нямогучы адарвацца, пекны гістарычны твор, напісаны вялікім аўтарам. Нават тые будынкі, каторым у расійскі перыяд Вільні суджана было быць гнёздамі рэакцыі проці ўсяго, што хацело і мело право жыць у нашым краю, ня маюць тутакі таго агіднага характару, які яны мелі-б дзе-небудзь у іншым месцы. Праходзячы каля іх, успамінаем не катаў, а іх шляхетныя ахвяры, ня выпадкі, а гісторыю, ня злосьць, але барацьбу.

— Цэрквы і касьцёлы Вільні прыгожыя, але не яны даюць характар месту, а яно ім. Яно, гарэўшае заўсёды полымем веры і барацьбы, дало ім па магчымасьці шырокія пляцы, само сьціскаючыся каля іх у вузенькія, як для пары людзей разьмінуцца, завулачкі. Яно пастаралася, на сколькі магло, даць ім столькі пэрспэктывы, каб яны сапраўды выглядалі монументамі. Место заможнай на ўвесь край Беларуска-Літоўскі мяшчанскай арыстократыі — Вільня — і ў гэтым паказала свой розум і свой бывалы, выпрабаваны на эўрапейскім куншце густ.

Аб тым, каб место належало да якой-небудзь адной з аўтахтонных у краю народнасьцяў, моцна нішто ня сьведчыць. Найменьш сьведчаць шылды над крамамі, на якіх, як і ў Менску, спаткаеш усякія «opstalunki» [тут: рэклямы — Ю. Г.].

Кепска сьведчыць і мова люднасьці, каторай «wuczyśia, panoczku, trzeba, ale cieżka hefa zrobić adrazu», як адказываў адзін мешчанчук на гра-

Цяпер [цэнтр? — Рэд.] беларускай нацыянальна-культурнай арганізацыі,

Цена
всобщ. нум. 15л.

Видео: в театрален на миср у Мис-
су на 4 жана 7 руб.

Цена заобичае:
за вер: 1 руб. на 1-и грим, 1 руб.
на 2-и грим, 3-и грим.

Ой не! Життя, «пролетарій» Колесника, колись на

Фота А. Жынкiна

Цэнтральная Рада Віленшчыны і Гродзеншчыны, месціцца тутакі ў пасьлебазыльянскіх мурах, у Сьв.-Духойным манастыру, цэркву каторага некалі звонка аздабляла мармуровая дошка з надпісам пабеларуску, што князь К. Астроўскі [Астрожскі.—Рэд.] зрабіў фундацыю цэркві ў падзяку Богу за дарованую яму пад Оршай пабеду «над непрыяцелем і супастатам праваслаўныя цэркві» — царом Маскоўскім. Тутакі, у гэтых шмат бачыўшых мурах, цяпер кіпіць жыццё. Тут спраўляе свае чыннасьці Ц. Б. Р. Віленшчыны і Гродзеншчыны, тут засядае Б. Н. Камітэт Віленшчыны, тут месціцца Віленская Беларуска-Гімназія, тутакі адбываюць Беларускія Настаўніцкія Курсы з інтэрнатам для слухачоў; тутакі-ж і рэдакцыя газэты «Незалежная Беларусь». Праз увесь дзень ад раньня да вечару і ў самы вечар ня сыцьхае жыцьцё ў гэтым беларускім вульлі, дзе ўсе пчолы знаюць, аднак, сваё месца і спаўняюць сваю работу. Праўда, не вяселяць варункі працы; праўда, што за гэтымі мурамі, на тых сьцежках, якія вядуць да народу, падсьцерагаюць бязглуздая злосьць і няпрыязнь, але за тое тутакі адна сямья, адзін дух.

П.

(Аляксандр Прушынскі, «Беларусь»,
1919, № 19, 11 лістапада)

II

Найпершым заданьнем, якое паставіла перад сабой Ц. Б. Р. Віленшчыны і Гродзеншчыны, ёсьць шырэнне культурна-просветнай працы ў краі, але ў гэтым яна напатыкаецца з такім бракам цягнімасці з боку цяперашніх прадстаўнікоў улады на мясцох, з такім дзікім спосабам захавання, да якога трудна нават дадумацца ў нашыя часы звычайным, здаровым людзям. Каб сьпісаць усе тые скаргі на забароны вучыць пабеларуску, якія ідуць з Беластоцка-Бельскага і Воўкавыскага павету ў Ц. Р. Віленшчыны і Гродзеншчыны, можна-б напісаць цэлую кнігу. Паветы гэтыя, праўда, лічацца нібыта прылучанымі да Польшчы, але ці-ж гвалт над народам — гэта аснова, на якой будзе новая Рэч Паспалітая Польская? Здаецца, што не. Прынамсі, так гаворыцца, што не. Дык чаму-ж гэта робіцца? Не дазваляючы беларускіх школаў, інспэктары школьныя гэтых паветаў прапануюць праваслаўным адчыняць расійскія школы. Але цікавы праэкт гэтых «расійскіх» школаў: у іх дзеці ўсё будуць праходзіць на польскай мове, а расійская мова будзе выкладацца як прадмет.

Яшчэ раз адзначым, што гэта робіцца «у Польшчы» — у Беластоцкім, Бельскім, Ваўкавыскім паветах, каб не накінуць цені на ўрад «Усходніх зямель» у Вільні. Але чыннасьць школьнага інспэктара ў Горадне, п. Возьніцкага, і слава Віленскага інспэктара п. Вэнславовіча, каторая знайшла сабе прызнаньне нават на шпальтах варшаўскіх газэтаў, занадта добра ведамы ўсім беларусам, каб ніякага сумленьня не аставалася аб той культурнай і творчай працы, якую робіць тут урад «Усходніх зямель». Пан Возьніцкі дзесяткамі за адзін раз не зацьвярджае прыгавораў сялян Гродзеншчыны аб адкрыцьці беларускіх школаў, п. Вэнславовіч зачыняе тые, каторыя ў яго аніякай нават падмогі ня просяць, напрыклад гімназію ў Будславе...

Калі не вяселяць тутакі адносіны адміністрацыі да нашай школьнай справы, за тое радасьць ідзець з другога боку: радасьць ідзець ад народу,

свядомасьць якога тут стаіць ужо моцна і ўсё шырыцца. Гэта паказваюць прыгаворы аб школах, з каторымі з такой нялітасьцю ваююць п. п. школьныя інспэктары. Пры мне ў Ц. Б. Р. прыслалі з Гродзенскага павету адпісы 23 прыгавораў сялян аб школах, з якіх 15 было пададзена п. павятоваму інспэктару ў працягу 6 дзён. Іншыя пісаны лацінкай, іншыя кірыліцай. У адным, пісаным па-польску, выказана пажаданьне, каб у школе, як прадмет, выкладалася і польская мова. У большасьці прыгавораў сяляне зсылаюцца і на гісторыю: «беларуская школа ў нас, кажучь, была ўжо ад такога-та году і на далей хочам, каб аставалася беларускаю». Чытаючы гэтыя прыгаворы, думалася мне: «Вот у чым зарука нашага культурнага адраджэньня, у гэтым, чаго не забываюць ніякія гэрады [ірады.— Рэд.] — у жадацьні, у волі народу быць самым сабой».

Вялікі грэх быў-бы, каб пішучы аб Вільні, ня ўспомніць аб нашай тутэйшай вайскавай арганізацыі. У ей пануе праўдзівы беларускі дух і аздоба ваякоў — субордынацыя і захаваньне дысцыпліны. Але арганізацыя гэтая, пэўна, хутка перанясецца ў Менск, і тагды самі будзеце яе бачыць.

Каб скончыць з аглядамі беларускіх арганізацыяў у Вільні, дадам яшчэ пару слоў аб тутэйшым аддзеле «Хаўруса Спажывуных Т-ваў Беларускага Краю». Менскі ўрад гэтага хаўрусу не пабаяўся паставіць тутак на чале аддзелу беларуса, п. К. Душэўскага. І ўсё дзелаводство аддзелу, чаго няма ў Менску, вядзецца тут у беларускай мове, — цікавасьць! Аднак, як мы чулі, гэтыя цікавыя факты, чаго мусіць баяцца ў Менску, ні мала не перашкаджаюць чыннасьці аддзела і ўсё суліць яму добрую будучыну.

Аб узаемных стасунках беларусаў з іншымі народнасьцямі пісаць амаль што і няма чаго. Тутэйшыя беларуска-польскія стасункі? — Ніякія. Беларусы робяць сваё і ні з кім нявадзяцца. У апошнія часы залажылася тутак польскае дэмакратычнае аб'яднаньне, — гэта можа дасьць грунт для якога-небудзь збліжэньня і гутаркі. Ліцьвіны тут цывёрта стаяць на сваёй думцы аб дзяржаве з Вільняй — сталіцай, прыслухоўваюцца да Коўна, ці ня будзе зтуль якіх навін, і палітычна маўчаць, альбо палітычна гавораць, — пакуль што не з беларусамі. Жыдоўскія нацыянальныя партыі нібы пачалі цікавіцца беларускім рухам, прынамсі некаторыя крокі для ўзаемага азнаймленьня імі ўжо робяцца.

— А каб цябе памаракі... Проста на хворую нагу ўзьбіўся...

— Ён праз гжэчнасьць (выхаванасьць.— Ю. Г.) ня ведае, куды лепі ступіць — на нагу, ці на галаву...

— Ня мае часу, жонку згубіў! ...

— А во й яшчэ нейкае ліхо лезе...

— Як жа, яшчэ адзін... ваяка...

— Ха-ха-ха! — засьмяяўся той, што ўвайшоў.

— Во дзе кумпанія, пане мой, і папольску і як табе хочаш!

— Але! Ха-ха-ха! — І ўсе зарагаталі.

Гэтак цешыліся са сьціска ў вагоне салдаты беларусы з польскай арміі.

Аднак пасля апошняй увагі, успомніўшы, што тутак яны не самі толькі, замоўклі, нахмурыліся і больш не сьмяяліся. Сьвісток цягніка... Вось тузануло раз, другі раз вагоны... Загулі колы на рэйках... Замігцелі вагзальныя лампы. Паехалі.

— Бывай здароў, градзе Гэдымінаў!

П

(Аляксандр Прушынскі, «Беларусь»,
1919, № 20, 12 лістапада)

Груганьнэ

«Плебiсцыт» на беларускiх землях, занятых польскiм войскам, будзе. Пастанова аб гэтым прынята варшаўскiм Соймам 25 лiстапада г.г.

«Гонар» iнiцыятывы i правядзеньня гэтай пастановы належыць Людова-Нацыянальнай Сувязi, з кс. Лютаслаўскiм на чале.

Пытаньне аб плебiсцыце на «усходнiх землях», хаця праведзена было праз Сойм энэргiчна i шпарка,— падгатаўлялося, аднак, даўно i правай прэсай i ўсялякiмi асабiстымi ўрадовымi i поўурадовымi асьвядчэньнямi.

Пасол Камянецкi, робячы, напрыклад, справаздачу аб сваiм побыце на Беларусi i Лiцьве, казаў, што групы, з якiмi яму прыходзiлася спатыкацца ў гэтых краёх апрача палякоў — жыдоўская, беларуская, расiйская i «навет татарская» — што групы гэтыя, а прынамсi паважныя iх часьцi, гатовы прызнаць сябе законапаслушнымi падданымi польскага гаспадарства ў замену за роўнапраўнасьць... На гэтых землях плебiсцыт саўсiм лiшнi, бо рэзультат яго, наперад можна сказаць, што будзе на нашу (польск. гаспадарства.— **Аўт.**) карысьць»...

Гэнэральны Камiсар Усходнiх зямель п. Асмалоўскi на пасяданьнi адмiнiстрацыйнай камiсii 29 кастрычніка так сама запэўняў, што «беларускiя мужыкi скрозь дабiваюцца польскiх школаў, так што дагэтуль удалося з'арганiзаваць толькi 80 беларускiх школаў, i што люднасьць усходнiх зямель бязспрэчна цягне да Польшчы. Саўсiм пэўна, што ў разе плебiсцыту амаль уся люднасьць выкажацца за Польшчу. Нават у праваслаўных беларусаў, праваслаўнага духавенства i лiцьвіноў ёсьць моцны пацяг да Польшчы».

За такiмi асабiстымi засьвядчэньнямi iшлi iнфармацыi ў газэтах i, мiнаючы правую варшаўскую прэсу, навет кракоўскi «Czas» падаваў, што насяленьне Гродзенскай, Вiленскай i заходнiх павеатаў Менскай губэрняў... «хоча быць зараз-жа прылучаным да Польшчы i хiба гвалтам яго можна будзе далучыць да якой-небудзь лiтвацкай, цi беларускай дзяржавы» (№ 292).

Так сама i ў Сойме ў часе апошняга разгляду пытаньня пасол Загорскi (N. Z. R.) [Нацыянальны Рабочы Звяз.— **Рэд.**] асьведчыў, што вярнуўшыся з «усходнiх зямель», ён саўсiм пераконаны, што воля тутэйшага народу — не паноў-абшарнiкаў, але сялян i работнiкаў — хоча зьлiцца з польскай айчынай не на праве фэдэрацыi, але на праве прылучэньня да Польшчы. «Калi,— казаў ён,— ня зробiм гэтага мы, дык люднасьць гэтая, як асьвядчае на сходах, сама схопiцца за бронь».

Для тых, хто на ўсю гэтую справу ўглядаўся асьцярожна, баючыся ўкрытых у плебiсцыце анэксыяных замыслаў, i ў Сойме i па-за Соймам высоўваўся довад, што так-жа чатырохлетнiм соймам было ўзаконена далучэньне Вялiкага Князьства Лiтоўскага да Польшчы i што прылучэньне «усходнiх зямель» да цяперашняй Рэчы Паспалiтай Польскай ня ёсьць iх захоплiваньнем, але толькi зваротам.

Маючы цяпер вынiк гэтай падгатоўчай работы, можна сказаць, што справа асьляпленьня соймавай большасьцi на карысьць плебiсцыту, каму гэта трэба было, удалася.

Не без дэмагогii, разумеецца, без каторай цяпер не абходзяцца навет i ксяндзы ў Польскай Рэспублiцэ. Так кс. Лютаслаўскi, гаворачы аб гэтай справе 21 лiстапада ў Сойме, адну часьць сваей прамовы пачаў у гэткi спосаб: «Мы ўважаем, што робiм тамака (на Лiт.-Бел. землях.— **Аўт.**) на сваiм грунце. Польская Рэчпаспалiтая нiколі не зракалася гэных зямель

і не па чужое выцягвае руку, калі здабыла Вільню і Менск, але варочаецца да сваей вотчыны». І схпіўшыся, што пасля гэтага можа паўстаць пытанне — на што-ж тагды плебісцыт? — «паправіўся» далей тлумачэннем, што ў XX веку мы лічым канечным у другі раз запытацца згоды гэтай люднасці, каб засведчыла, што ей добра было ў Рэчы Паспалітай і што ненавідзіць няволю, якая яе ад Рэчы Паспалітай адарвала. Стэнограма ня кажа, пачырванеў ці не пры гэтым паважаны духоўнік, хаця подлуг нашага погляду сумленнай асобе было ад чаго пачырванець.

Але ніхто з гэтых паноў, поруч з статыстыкай, напрыкл., беларускіх школаў, которые ўдалося адчыніць на «усходніх землях», не падаў статыстыкі тых беларускіх школаў, которые ўдалося не адчыніць, дзякуючы старанням п. п. школьных інспэктароў на Горадзеншчыне, Віленшчыне і Меншчыне, і наагул усіх надта цікавых драбніцаў у справе арганізацыі школы на «ўсходніх землях»(...)

І вось затым сталася! наперакор усякім там пунктам, аб якіх, праўду кажучы, па ўсіх сталіцах ужо і думаць забыліся, сталася вялікая неабдуманасць. Першы вольны Сойм з мёртвых устаўшай Польшчы схіліўся на бок няпраўды, на бок разарвання Беларусі і крыўды для беларускага народу.

Аднак нас гэта не павінно выводзіць з раўнавагі. Неабдуманасць Сойму ня ёсць правіннасць народу. Факт ухвалы Сойму аб плебісцыце знамянуе сабой толькі, што новая Польшча не справілася яшчэ з старым груганьнем, каторае цяпер, «у XX веку», яшчэ круціцца над ей і з сваіх крыльяў страе на яе ясныя шаты забыты ўжо людзьмі пыл спосабаў будавання дзяржавы з XVII і XVIII в.в. Груганьне гэтае навет і ня шчыра-польскае. У годы няшчасця польскай дзяржавы яны ў ва ўсіх трох заборах [расейскай, прускай і аўстрыйскай частках падзеленай Рэчы Паспалітай.— Ю. Г.] працавалі ў большай згодзе з непрыяцелямі польскага народу і былі да іх шчырэйшыя, чым да яго самога. Некалі, будучы законапаслушнымі падданымі Мікалая II, Вільгельма II, Францішка-Язэпа, яны для спакою і шчасця сваіх расійскай царскай і аўстрыяцкай бацькаўшчыны за пасольскіе дыэты і абшарніцкіе даходы прадавалі свой народ; цяпер, калі вольнасць Польшчы адваёвана ня іхнімі рукамі і наперакор іхняй шкоднай працы, яны зьяцеліся на Польшчу і парабіліся патрыётамі, і, маючы багаты дасьлед у гэтым няўласным народзе, пачынаюць крыўдзіць суседнія народы(...)

Не адзін быўшы дзеяч з расійскага чарнасотніцка-нацыяналістычнага табару, седзячы цяпер без работы і прыглядаючыся да працы сваіх даўнейшых прыяцеляў, кажа сабе з захапленнем у душы, што ў гэтай працы ёсць «рускі дух», што ад яе «Руссю пахне».

Польскі народ хутка так-сама пачуе гэты дух,— хай толькі яму трохі разьвяжучца рукі з усякімі матэр'яльнымі і іншымі клопатамі, і тады п. п. груганьне займуць адпаведнае сабе месца чучалаў на паліцах музэяў па гісторыі чалавечай зоальгіі, а іх політыка астанецца толькі як кароценькі кавалачак з разьдзелу гісторыі аб упадку добрых звычаяў у Польшчы, упадку, каторы не зачапіў аднак самога народу і ніколі яго не характэрызаваў.

Плебісцыт, каторы эндэкі будучь праводзіць на беларуска-літоўскіх абшарах,— глупство, якое ня будзе мець жаднага [ніякага.— Ю. Г.] значэння для будучыны беларускага народу і пасварыць яго з народам польскім. Раней ці пазней пацярпяць ад яго адны толькі груганы, которые цяпер аб ім так клапаціцца.

П.

(Аляксандр Пушынскі, «Беларусь», 1919, № 38, 4 сьнежня)

РЭАБІЛІТАВАНЫ ТВОР

Нялёгка вяртаць Беларусі яе сапраўдную гісторыю. Традыцыя імперскай гісторыяграфіі разглядаць нашу Бацькаўшчыну толькі як суб'ект гісторыі пусціла глыбокія карані не толькі ў навуцы, але і ў масавай свядомасці. Дэталёвы, паэтапны і надта ж павучальны разгляд станаўлення і эвалюцыі расійскай імперскай навуковай школы, што трактавала гісторыю Беларусі адно як складовую частку дзяў «единой и неделимой» — змест фундаментальнае працы Аляксандра Цвікевіча «Западно-руссизм».

Аляксандр Іванавіч Цвікевіч нарадзіўся ў 1888 г. у Берасці (Брэст-Літоўску). Вучыўся ў Пецябургскім універсітэце, рабіў адвакатам. Адзін з лідэраў беларускага руху: старшыняваў на канферэнцыі Беларускае Сацыялістычнае Грамады (Масква, 1917); актыўна працаваў у Рэдакцыйнай камісіі Усебеларускага з'езду (Мінск, снежань 1917). Выконваў дыпламатычныя місіі Ураду БНР на Украіне, у Заходняй Еўропе. Жыў у Коўне, з 1923 г. — у Празе, дзе выконваў абавязкі прэм'ера БНР. Адмовіўся ад палітычнае дзейнасці ў 1925 г., выехаў у БССР. Працаваў у Інстытуце Беларускае Культуры і ў БАН старшынёю Камісіі па вывучэнні асветы на Беларусі. Арыштаваны ў 1930 г., высланы на 5 гадоў у Перм. 17 снежня 1937 г. засуджаны на смерць, расстраляны ў Мінску 30 снежня. Рэабілітаваны часткова ў 1988, цалкам — у 1989 годзе.

Цвікевіч — навуковец і практычны палітык — напісаў нямала. Ягоныя кнігі «Краткий очерк возникновения Белорусской Народной Республики» (Кіев, 1918), «Беларусь. Политический очерк» (Берлін, 1919) мелі на мэце пазнаёміць міжнародную супольнасць з гісторыяй нашае Бацькаўшчыны ды сучасным станам беларускае праблемы. Трэба меркаваць, што Цвікевіч, як палітык, выразна адчуў магутны ўплыў гістарычных стэрэатыпаў на дзяржаўных дзеячоў суседніх краін, калі тыя не бачылі або не хацелі ўбачыць нашае дзяржавы на карце Еўропы ані ў XX, ані ў ранейшых стагоддзях.

Галоўную працу свайго жыцця Цвікевіч апублікаваў у часопісе «Полымя»: 1927, № 8, с. 101—120; 1928, № 1, с. 117—139; № 2, с. 132—158; № 3, с. 120—141; № 4, с. 113—145; № 7, с. 131—143; 1929, № 2, с. 131—151; 1929, № 5, с. 115—138. Ён паспеў выдаць яе і асобнаю кнігаю пад назвай «Западно-руссизм» (Менск, 1929). Кніга адразу была сканфіскаваная.

«Спадчына» мяркуе друкаваць Цвікевічаву працу паводле палымянскіх публікацый у пералічаным вышэй іх парадку. Рэдакцыя зважае на значнасць самога факту вяртання гэтай кнігі беларускаму чытачу, на неабходнасць яе эфектыўнага ўдзелу ў адраджэнні нашае гістарычнае свядомасці і друкуе твор цалкам, без скаротаў, паводле правапісу арыгіналу.

А. ЦВІКЕВІЧ

«ЗАПАДНО-РУССИЗМ»

К. Гаворскі і «Вестник Западной России»

У гісторыі грамадзкай думкі на Беларусі адно з выдатнейшых месц займае па свайму адмоўнаму значэнню так зв. «западно-русская школа». Пад гэтай назвай мы разумеем цэлы шэраг асоб, — палітычных, грамадзкіх, навуковых і наогул культурных, — якія паставілі сваёй мэтай давесць, што Беларусь зьяўляецца не асобнай краінай, з сваёй гістарычнай нацыянальнай прыродай, але што яна зьяўляецца заходняй часткай адзінае Расіі. Аб тым, ці складаюць яны «школу», г. зн. групу, суцэльную сваім сьветаглядам і тактыкай, можна, зразумела, спрачацца. Нам здаецца, што ў даным выпадку сьмела можна гаварыць

аб школе, дзеля таго што хоць «западно-руссизм» меў на працягу мінулых год некалькі розных адценьняў і адмен, аднак ён заўсёды быў характэрны паказанай ідэяй, — служэньнем ідэалу адзінае Расіі і адпаведнымі русыфікатарскімі імкненьнямі ў стасунку да Беларусі. Аб формах і этапах разьвіцьця гэтае школы мы спынімся асобна, калі выясьнім іх унутраную гістарычную сувязнасьць, — пакуль-жа зазначым толькі тое, што крыніца «западно-русской» ідэолёгіі сягае вельмі даўных часаў, на наш погляд, да Замойскага сабору 1720 году, калі пад уплывам супрацоўніка Пётры I — Пацёмкіна ўпяршыню сярод беларускага уніяцтва пачалася плынь у сэнсе збліжэньня з адзінавернай Масквой.

Чарговым этапам зьявілася эпоха Кацярыны II, калі ішла барацьба за дысідэнтаў і калі Кацярына, супроць сваіх офіцыяльных загадаў аб захаваньні ўсіх асаблівасьцяў далучанай да Расіі Беларусі, у патаемных наказах сваім прадстаўніком тут выказвала жаданьне, каб між Беларуссю і Расіяй «знікла грань інародзія» і каб гэтыя дрэўнія абшары рускія зрабіліся рускімі не адным толькі імем, але душою і сэрцам¹.

Пытаньне аб тым, наколькі далёка ішлі ў гэтым сэнсе пляны Кацярыны II, у навуцы ня выясьветлена. Ёсьць думка, што справа русыфікацыі далучаных тэрыторый, у тым ліку і Беларусі, здавалася ёй справай туманнае будучыні і што да яе здзяйсненьня яна не прыступала. Але з гэтым згадзіцца цяжка. Праўда, пры Кацярыне II аб'яднаньне Беларусі з Расіяй адбылося мэханічна, галоўным чынам, дзеля дзяржаўных, імперыялістычных меркаваньняў, і нацыянальная прырода гэтае краіны таксама, як пазьней Карамзіну, ня была ёй дасканала вядома. Аднак нельга думаць, што ёй было ўсё роўна, у якім характары знаходзіцца далучаная провінцыя да расійскае дзяржавы. Прыкладам, гр. Безбародка, яе бліжэйшы супрацоўнік, ведаў, што «сяляне ў Літве і ў нас адзін язык і нравы ў суседзтве маюць» і што для таго, каб яны «абруселі і да далучэньня прывыклі», трэба пасылаць туды для вярхоўнага кіраўніцтва «не руссопётов и тому подобное», а людзей паважных, ад дзейнасьці якіх «выходило бы взаимное уважение»². Сама Кацярына раней Безбародкі меркавала аб гэтым абрусенні. У сакрэтнейшым наказе кн. Вяземскаму яна яшчэ ў 1764 г. пісала аб заходніх провінцыях, што «парушаць прывілеі іх усе адразу вельмі няпрыстойна было-б, аднак і называць іх чужаземнымі і абыходзіцца з імі на гэткай аснове ёсьць больш, чым памылка, а можна сказаць з пэўнасьцю, што глупства... Іх трэба лягчэйшым спосабам прывесць да таго, каб яны абруселі і перасталі глядзець, як ваўкі ў лесе»³. Рэальна прыступіць да русыфікацыі Беларусі Кацярына II ня ўсьцігла, — ёй перашкодзіла ў гэтым сьмерць. Тым ня менш патрэбны тон у стасунку да Беларусі быў ёю даны, і ўся «западно-русская» традыцыя беспасрэдна з ёй зьвязана.

Наступным этапам была эпоха Мікалая I, калі «западно-русская» школа ўпяршыню рэальна зазначылася і набыла сваю праграму. Галоўным прадстаўніком яе ў гэты час быў Іосіф Семашка, гадунец Віленскага унівэрсітэту і выдатнейшы правадыр аб'яднаньня уніі з праваслаўем. Апрача уніяцкага пытаньня, якое дало найбольшы імпульс для разьвіцьця «западно-русской» ідэолёгіі, гэтаму разьвіцьцю спрыялі і іншыя падзеі таго часу — як-то: польскае паўстаньне 1831 г., ліквідацыя Віленскага унівэрсытэту і дзейнасьць сакрэтнага «Западнаго Комитета». Апошні быў прызваны ласьне для таго, каб «прыраўняць заходнія губэрні, ад Польшчы далучаныя, ва ўсіх адносінах з унутранымі вялікарасійскімі губэрнямі»⁴. У запісках і праектах, якія пасыпаліся тады ў «Западный Комитет» ад губарнатарстваў з беларускіх і украінскіх губэрняў, а таксама ад розных «спачувацеляў» справы, ясна ўжо гаворыцца, што Беларусь разам з Літвой зьяўляецца «дрэўняй Славяніяй», якая «аднародна» з Вялікарасіяй па мове і веры і што гэтае «адзінства мовы і законародзіць адзінства пачуцьця і паняцьцяў, без якіх няма трываласьці ў існаваньні народным»⁵.

¹ «Чтения Моск. О-ва истории и древностей», 1866, кн. 1, смесь.

² Сборник Им. Русского Истор. О-ва, т. XVI, стр. 60 — письмо гр. Безбародко кн. Репнину о мерах обращения с завоеванными провинциями.

³ Ibid., т. VII, стар. 348.

⁴ С. Середонин. «Истор. обзор деятельности Комитета министров», том II, год. 1.

⁵ Чтения, 1866 г. кн. 1, стар. 103 — «О необходимости уничтожения отдельных прав в губерниях от Польши присоединенных».

Карыкатура на падзелы федэратыўнай Рэчы Паспалітай. Карту дзеляць расійская імператрыца Кацярына (адрывае Беларусь), прускі кароль Фрыдрых II (паказвае шпагай на Данцыг — Гданьск) і аўстрыйскі канцлер (адрывае кавалак Польшчы з Кракавам пад самую Варшаву). Апошні кароль Рэчы Паспалітай Станіслаў Аўгуст Панятоўскі сханіўся за галаву і карону, якой яго пазбавілі тры суседнія імперыі.

Большасць першых «западно-руссав» выхавалася ласьне ў гэтую эпоху, калі ўпяршыню быў выкінуты знамяніты ўвараўскі лёзунг аб «праваславіи, само-державии и русской народности» і калі па загаду Мікалая I было закрэсьлена нават самае імя Беларусі¹.

Урэшце, апошнім этапам разьвіцьця «западно-русской» школы былі 60-я і 70-я гады мінулага веку, другое польскае паўстаньне і гвалтоўная палітыка М. Мураўёва. У гэтыя гады «западно-руссизм» набыў сваё ўласнае імя і падвёў пад сваю палітычную праграму нібыта навуковы фундамент. Далейшае разьвіцьцё яго пад час рэакцыі Аляксандра III і Мікалая II пайшло ўжо бяз значных перапынкаў і дакацілася да сучаснае эпохі — імперыялістычнае вайны і рэволюцыі.

На працягу гэтай доўгай гісторыі «западно-руссизм» вырас у вагromністую палітычную сілу, якая на некалькі дзесяцілецьцяў затрымала разьвіцьцё беларускага культурнага адраджэньня і якая гэтак цяжка падбівала разьвіцьцё беларускай вызваленчай ідэі ўжо на нашых вачох. У пэўным разуменьні яна зьявілася антытэзай сілам полнізуючым, якія ішлі на Беларусь з захаду і якія намагаліся тэорыяй і практыкай давесці, што Беларусь ёсьць частка Польшчы і што беларуская народная культура ёсьць сваяадменная польская культура. «Западно-руссизм» ласьне і змагаўся супроць гэтай тэндэнцыі, але ў інтарэсах не Беларусі, а «Вялікае Расіі». У гэтым сэнсе культурная гісторыя Беларусі ў XVII—XX ст. і была выражэньнем узаемнае барацьбы русыфікацыйных і полнізуючых начал за гегемонію ў Беларусі.

Дасьледваньне прыроды і гісторыі «западно-русской» школы зьяўляецца на наш пагляд амаль такім-жа абавязковым, як і дасьледваньне разьвіцьця самога беларускага руху. Яна складае адмоўны бок агульнага працэсу гісторыі культуры на Беларусі, твораць адзін з яе элемэнтаў і ў гэтым сэнсе дае нам шмат чаго да разуменьня беларускага мінулага.

Пры гэтым мусім зазначыць, што для мэты нашага дасьледваньня пераважнае значэньне мецьма агляд ня ўсіх дзеячоў «западно-русской» ідэалёгіі і ня ўсіх русыфікацыйных уплываў. Нас будучь цікавіць пераважна толькі тыя зьявы, якія выходзілі і нараджаліся ў самой Беларусі, а таксама толькі тыя іх прадстаўнікі, якія былі этнографічна, ці, як кажуць, «тэрыторыяльна» беларусамі. Бо толькі апіраючыся на іх можна сачыць за зьместам грамадзкіх рухаў на Беларусі ў мінулыя гады, за разьвіцьцём яе грамадзкай мысьлі і, разам з тым, толькі дасьледуючы іх псыхолёгію, можна рабіць плённыя вывады і абагульненьні ў стасунку да культурнае гісторыі нашае краіны наогул.

Адным з найбольш яскравых і рашучых выяўленьняў «западно-русской» школы была дзейнасьць часопісу 60—70-х год мінулага веку «Вестника Западной России», кіраванага вядомым у сваім часе К. Гаворскім. Праўда, фігура гэтага «западно-руссав» ня так паважна і солідна, як, прыкладам, фігура М. Кояловіча. Апошні па сваёй эрудыцыі і грамадзкаму значэньню непараўнальна большы за К. Гаворскага, яго з поўным правам можна назваць ідэалёгам «западно-русской» школы і найбольш таленавітым і сур'ёзным яе прадстаўніком. Аднак, калі К. Гаворскі разам са ўсёй рэдакцыяй «Вестника Западной России» ўступае М. Кояловічу ў тэорэтычнай эрудыцыі, дык ён ня ў меру большы яго тым жыцьцёвым «практыцызмам» і тымі асаблівымі мэтадамі дзейнасьці, якія ствараюць стыль «западно-русской» школы. Ласьне К. Гаворскаму абавязана Беларусь агіднейшым тыпам «западно-русскаго чловека», у якім, як у фокусе, адбіліся найбольш цёмныя рысы панаваньня на Беларусі старога рэжыму.

«Вестник Западной России» К. Гаворскага, выдаваны ў Вільні ў 60-х і ў пачатку 70-х гадоў, зьявіўся ўпяршыню ў Кіеве. Тут у ліпні месяцы 1862 году вышла яго першая кніжка. Часопіс гэты называўся тады больш шырака: «Вестник Юго-Западной и Западной России». Тэрмін «Юго-Западный» павінен быў сьведчыць, што часопіс прысьвечаны ў першую чаргу «Юго-Западу России», г. зн. заходняй ці правабярэжнай Украіне, якая ў тыя часы менавалася «Юго-Западной Россией» у адзнаку ад Беларусі, якая менавалася «Западной» ці «Северо-Западной Россией».

Вонкавы выгляд «Вестника» як у Кіеве, так і ў Вільні заставаўся бяз зьмены.

¹ Городские поселения в Российской Империи, СПб, 1863.

Петрапаўлаўская царква ў Мінску. 1613 г.

Язэп Драздовіч. Кніганабыўцы ў друкарні Францішка Скарыны. 1940—1943.

Язэп Драздовіч. Глыбокае. 1926.

Язэп Драздовіч. У няволі. 1927.

На працягу дзесяці год ён выходзіў шыткамі каля 200 і больш старонак звычайнага часопіснага фармату. Пачаў ён выходзіць чамусьці з сярэдзіны году, з ліпня месяца, таму лічыў свой выдавецкі год і нумарацыю кніжак з ліпня па ліпень. Толькі праз пяць год, з 1867 г. выданне пачало нумаравацца нармальна — са студзеня па студзень. Ня кожны год меў аднолькавы лік кніжак, і гэта, разам з падзелам гадавога выдання на томы і разьдзелам кожнай кніжкі на чатыры часткі з асобнай для кожнай з іх нумарацыяй старонак, утрудняе карыстаньне «Вестником». Вокладка «Вестника» была з тэндэнцыйным малюнкам: на фоне віленскай царквы і помніка Уладзімеру ў Кіеве да натоўпу беларусаў і украінцаў у конфэдратках зьлітае з нябёс на воблаку алегорычная «гістарычная ісьціна» з манускрыптам у руцэ: «Откуда пошла русская земля». У нізе вокладкі — карта Расіі з Беларуссю і Украінай, паказаная ў важнейшых гарадох, і два фоліянтэ, на адным з якіх стаіць славянскі надпіс: «...и рече олегь киевъ се буди мати градомъ русскимъ».

Кожная кніжка «Вестника» падзялялася на чатыры разьдзелы. Першы разьдзел прысьвячаўся старадаўняй гісторыі Беларусі і Украіны, прычым у ім друкаваліся дакуманты пераважна гісторыі праваслаўнае царквы на гэтых землях, гісторыі уніі, барацьбы праваслаўя з каталіцтвам, старыя граматы, унівэрсалы, прывелі і наогул архіўны матэрыял, які ў вялізарным ліку адкрываўся тады Віленскай і Кіеўскай Археаграфічнымі Камісіямі і які знаходзіўся па манастырох і прыватных бібліятэках. (Між іншым, А. Сапуноў сьведчыць, што некаторыя матэрыялы, друкаваныя ў «Вестнику», пасьля загінулі). Другі разьдзел складаўся з арыгінальных артыкулаў супрацоўнікаў «Вестника», прычым і тут пераважалі артыкулы на гістарычныя тэмы. Апрача самога К. Гаворскага, які пісаў у гэтым разьдзеле, тут вельмі рэдка можна натрапіць ня толькі на выдатнае, але наогул на вядомае імя. Гэткія асобы, як І. Кулжынскі — гадунец старэтнага расійскага «Маяка», Саковіч, Навіцкі і г. д. сьведчаць толькі аб тым, што навуковымі імёнамі «Вестник», як кажуць, ня блішчэў. Адзіна можа толькі імя П. Баброўскага, аўтара вядомай працы аб Горадзенскай губэрні, які друкаваў у «Вестнике» агляд пад мала зразумелым загалоўкам «Физические и нравственные элементы северо-западных губерний», можна адзначыць, як больш-менш паважнейшае і вядомае імя. Шмат матэрыялаў для гэтага разьдзелу рэдакцыя брала з тагачасных мясцовых «Губернских Ведомостей» (менскіх, магілёўскіх, віцебскіх) і са сталічных газэт патрыятычнага кірунку — «Вечерней Газеты», «Домашней Беседы», «Дня» і інш. Вельмі часта матэрыял, безварункова чужы, друкаваўся без усялякага подпісу і без паказаньня крыніцы, за што рэптыльнай рэдакцыі прыходзілася выступаць з тлумачэньнямі і прабачэньнямі.

Трэці разьдзел «Вестника» прысьвячаўся звычайна самым «злободневным» тэмам. Тут зьмяшчаліся прынцыповыя рэляцыі і разважаньні рэдакцыі аб бягучым грамадзкім і політычным жыцьці, аб заданьнях улады на Беларусі, аб ролі папоў і ксяндзоў і вялася полеміка з тагачаснай прогрэсыўнай прэсай. Гэты ласьне разьдзел і творыць фізыяномію «Вестника» як «западно-русского» часопісу і дае галоўны матэрыял для выяўленьня яго плячфформы.

Урэшце, апошні чацьверты разьдзел складаўся з часткі літаратурнай, у якой друкаваліся аповесці, романы на тэму аб полёнізьме і лацінстве, а часам вельмі дасьціпныя, хоць і не заўсёды мастацкай сатыры і байкі на «ворагаў» рэдакцыі; затым ішла бягучая хроніка, складаная зноў такі з выпісак са ўсялякіх газэт і часопісаў. Літаратурнымі імёнамі рэдакцыя «Вестника» таксама не магла пахваліцца. Вядомы украінскі пісьменнік Куліш супрацоўнічаў у «Вестнике» толькі адзін год, пакуль ён трымаўся больш прызваітага тону ў стасунку да украінскай справы, а таленавіты этнограф Н. Семянтоўскі напісаў для «Вестника» толькі адну аповесць таксама ў першы год выдання. Популярнасьць рэшты літаратурных супрацоўнікаў «Вестника», як то: Скурховіча, Калугіна, Вольпера ды інш., ня выходзіла далей мураў рэдакцыі.

Часопіс падпісваў звычайна яго рэдактар К. Гаворскі, але ўжо ў 1867 г. у аддзеле абвестак на выданьне «Вестника» побач з подпісам Гаворскага стаіць подпіс «рэдактара-супрацоўніка» нейкага Ів. Эрэміча. Пачынаючы з 1870 году, калі Гаворскі моцна захварэў, «Вестник» выдаваў толькі

адзін Ів. Эрэміч, але нядоўга: 17 чэрвеня 1871 г. Гаворскі памёр, і выхад часопісу на чацвёртай кніжцы спыніўся.

Якім шляхам трапіў К. Гаворскі ў Кіеў, як і з каго склалася рэдакцыя «Вестника», пакуль што сказаць трудна,— у літаратуры аб гэтым зусім няма вестак. Даволі глухія весткі знаходзім мы таксама і аб самой асобе Гаворскага. Толькі ў апошні год перад вайной у «Русском Биографическом Словаре» выд. Исторического Общества в Москве, зьмешчаны некаторыя даныя аб Гаворскім¹. Рэшту вестак знаходзім у рукапісным нарысе А. Сапунова аб жыцці Гаворскага, які нарыс знойдзены надоечы ў архіве. Беларускага Аддзелу нашае Дзяржаўнае Бібліятэкі².

Ксэнафонт (паўняцку — Ільдэфонс) Антонавіч Гаворскі нарадзіўся ў 1811 г. на Віцебшчыне і, як большасць «западно-русов» мінулага веку, паходзіў з сям'і уніяцкага сьвяшчэнніка. Ён атрымаў па свайму часу даволі значную асьвету — скончыў Беларускаю грэка-уніяцкую сэмінарыю (заснавана ў Полацку ў 1806 г.) і Пецябурскую духоўную сэмінарыю, дзе атрымаў навуковую ступень кандыдата. Пасьля таго ён быў прызначаны настаўнікам у тую-ж беларускую сэмінарыю, дзе выкладаў самыя розныя навукі: агульную гісторыю, археалёгію, яўрэйскую мову, царкоўнае красамоўства і нават чарчэньне і маляваньне. Калі ў 1837 г. рэвізаваў сэмінарыю Іосіф Семашка, дык ён аб Гаворскім напісаў у сваім днёўніку гіранічную заметку: «выкладае Гаворскі даволі дрэнна,— ён яшчэ слабы».

На пачатку 50-х год Гаворскі захапляўся беларускай археалёгіяй, рабіў раскопкі на Полаччыне і даваў аб іх зьвесткі ў «Русское Археологическое Общество» ў Пецябурзе. За гэтыя працы азначанае «Общество» абрала яго 20 сакавіка 1852 г. ў свае члены-корэспандэнты, а мясцовы Віцебскі губ. статыстычны Камітэт абраў яго сваім пачэсным членам. У 1857—58 г. ён рэдагаваў неофіцыйную часьць Віцебскіх Губ. Ведамасьцяў, прычым амаль увесь матэрыял складаў са сваіх прац. Як відаць з уласнай дакладнай запіскі Гаворскага, ён у гэты час, апрача прац па археалёгіі, статыстыцы і па гісторыі царквы, займаўся распрацоўкай матэрыялаў для большага артыкулу: «О влиянии латинизма на судьбу славянских народов в религиозном, этнографическом и политическом отношении». Магчыма, што ў сувязі з гэтым ён пазьней напісаў заметку «Несколько слов о белорусской речи», аб якой мова ніжэй.

Архіўная справа, відаць, вельмі цікавіла Гаворскага, тым больш, што давала яму матэрыял для пропаганды яго галоўнай мэты — барацьбы з полё-

¹ «Русский биографический словарь». Русск. Истор. О-ва, Москва. 1916, ст. 433—434.

² Адзначаны нарыс, разам з рукапісам Гаворскага, выкарыстаны мной пад час працы ў Бібліятэцы, за што прыношу шчырую падзяку Дырэктару Бібліятэкі Я. Сіманаўскаму і Загадчыцы Беларускага Аддзелу Ю. Бібіло. Нарыс з некаторых прычын цікавы. Як відаць з цэнзурнага дазволу, зробленага на арыгінале рукапісу, біяграфія Гаворскага зложена была А. Сапуновым да выданьня працы Гаворскага «История Полотской Епархии». Цэнзурны дазвол (6 сакавіка 1917 г.) і друкарскія нататкі на арыгінале сьведчаць, што гэтая біяграфія і праца Гаворскага ўжо набіралася да друку і павінны былі быць зьмешчаны ў 1-ом Выпуске Трудов Витебского Церковного Историко-Археологического Общества». Аднак за Рэвалюцыяй уся справа спынілася.

Нарыс складзены Сапуновым старанна на аснове розных крыніц (Архіва Віцебск. дух. сэмінарыі, за 1857—1861 г., Zapowiedzi przed-ślubionych б. Ушацкага уніяцкага касьцёлу, спраў Віленск. дваранскай апекі, запісак мітр. Семашкі, і, што асабліва цікава са ўспамінаў М. Шніпоўскага, б. вучня Гаворскага, са ўспамінаў Ю. Ф. Рыдзеўскай, 100-летняй старухі, роднай сястры жонкі Гаворскага Юдзіфі (ці не таму казалі, што Г. быў жанаты на яўрэйцы?).

На жаль, апошнія крыніцы, вельмі важныя з боку высьвятленьня абстаноўкі, у якой вытварыўся гэты найбольш заядлы «западно-русс», зусім ня выкарыстаны,— прынамсі адпаведных указаньняў мы ў нарысе Сапунова не знаходзім. Па ўсіх даных, Сапуноў пісаў біяграфію Гаворскага з мэтай як-небудзь абяліць яго прад гісторыяй пасьля тэй забойчай характарыстыкі, якую даў яму ў сваім часе А. Пыпін (гл. «История русской этнографии», т. 1, стар. 90—97).

нізмам на Беларусі і з каталіцтвам. У канцы 50-х год ён вельмі ўпорыста намагаўся заняць месца архіварыуса Віцебскага архіву і нават меў аб гэтым загад Віцебскага губарнатара. Аднак месца гэта яму заняць не ўдалося, прычым ёсць ня зусім пэўныя весткі, быццам ў гэтай справе яму моцна перашкодзілі мясцовыя палякі¹.

Відаць, у гэты час, у сувязі з працай па гісторыі і археалёгіі Беларусі і ў звязку з абраннем яго ў члены «Археологического Общества», К. Гаворскі бываў у Пецярбурзе і быў блізка да славянафільскіх, народніцкіх колаў. У Пыпіна ёсць невялічкая заўвага аб тым, што ён асабіста бачыў К. Гаворскага ў Костомарова. Што павінна было гэта значыць і якім парадкам «полёнофаг» Гаворскі мог трапіць ва украінафільскі гурток Костомарова,—Пыпін зразумець ня мог і зрабіў нават здагадку аб тым, быццам Гаворскі наведваў Костомарова як «соглядатай»².

Наколькі правільная здагадка Пыпіна, сёння радзіць трудна. Магчыма, што было так, але магчыма, што справа стаяла крыху інакш. У кожным разе Пыпін меў тую рацыю, што лічыў Гаворскага на аснове ўсіх сучасных характарыстык за чалавека вельмі нізкай моральнай пробы. Другі даследчык, які ведаў Гаворскага асабіста, супрацоўнік «Киевской Старины» К. Береза таксама гаворыць аб ім у вельмі дрэнным тоне. Раўняючы яго са славутым «місыянерам» Тёмкіным, спрытным афэрыстым і п'яніцам, які марыў у 50-х—60-х гадох ахрысьціць усё яўрэйства, К. Береза называе К. Гаворскага «прозелітам з уніятаў, сьмелым прожэкцёрам, які не разьбіраўся ў сродках і марыў абярнуць на праваслаўе ўсіх палякаў Заходняй Расіі». «Спачатку ён абдурваў Пецярбург, пасля поўдзень Расіі, а пасля перабраўся на паўночны захад. Тут пад апекай М. Муравьёва ён устроіўся адзін час зусім ня блага, але ўрэшце нічога не дасягнуў і скончыў жыццё ў вар'яцкім доме. Ахвярай польскае пропаганды ён сам сябе выстаўляў заўсёды і ўсюды і гэтым лоўка маскіраваў свае асабістыя інтарэсы. Аднак не заўсёды польская інтрыга наклікала на Гаворскага пераследваньні, якія здараліся з ім нават з боку яго ўласнага начальства; прычынаю тут былі даносы ў Пецярбург, якія ён пісаў на гэтае-ж самае начальства»³.

Што да «Вестника Западной России», дык ёсць простыя сьведчанні, што адным з хросных бацькоў яго быў галоўны «западно-русс» М. Кояловіч. «Плян і праграма «Вестника»,—гаворыць П. Котовіч,—у той час, калі ён быў вядомы сваім суцэльным кірункам, г. зн. у першыя гады свайго выданьня з 1861 г., вышлі з-пад пярэ М. Кояловіча»⁴.

Тут у Кіеве, прытуліўшыся каля брацкага кляштару на Падоле, К. Гаворскі і ўся рэдакцыя «Вестника» хутка заявілася, як крайняя і зацятая русыфікатарская кампанія. «Наша мэта,—прызнавалася сама рэдакцыя,—ёсць змаганьне з нігілізмам, з сэпаратызмам, які імкнецца зрушыць непадзельнасьць Расіі, змаганьне за адзіную рускую народнасьць, адзінасьць якой паставіў пад знак запытаньня фэдэралісты Костомаров, і, як аснову ўсяго, змаганьне з Польшчай, з яе зраднымі замерамі, з яе хітрым лацінствам».

Перажываная эпоха стварала для гэткай дзейнасьці як ня трэба лепшыя варункі, 60-я гады былі, як ведама, пераломным момантам у жыцці Беларусі, Украіны і наогул усяе старога Расіі. Прыгонны рэжым, дзякуючы нааплаўненьню капіталістычных элемэнтаў у гаспадарцы і цяжкому сельскагаспадарчаму крызісу, завальваўся. Дваранская зямляўласнасьць, збудаваная на старых напouфэўдальных асновах, гінула, і месца яе займала зямляўласнасьць нова-дваранская, заснаваная на эксплёатацыі больш выгоднай «вольнай» працы зямляроба-селяніна. Крызіс эканомічнага становішча шляхецка-дваранскае клясы цягнуў за сабой перастаноўку клясавых і соцыяльных сіл у дзяржаве, выхад на сцэну інтэлігенцыі і ўзрост рэволюцыйных настрояў. Побач з часовай страчанасьцю ўлады, з яе шатаньнем і лібэралізмам,

¹ «Труды Киевской Дух. Академии», 1887 г., июль, стр. 335 і наст.

² А. Пыпін: «История русск. этнографий», т. IV, стр. 94—95, прим.

³ «Киевская Старина», 1884 г., июнь, стр. 213.

⁴ «Литовские Епарх. Ведомости», 1891 г., № 35, стр. 278.

вырастаў вялізны, грамадзкі рух, які быў адзначаны ў Расіі, на Беларусі і на Украіне імкненнем да народу, як адзінай крыніцы здаровага жыцця, адзінай меркі новай сацыяльнай моралі.

Расійскае грамадства, падбітае перад тым рэакцыйным мікалаеўскім рэжымам, які душыў малейшую праяву незалежнае мыслі, пасля крымскага разгрому адчула сябе крыху вальней і з адданасцю пачало «даганяць» Эўропу, ад якой яно так адстала. Шырокі круг ідэй, што бурліў перад тым у Заходняй Эўропе і перш за ўсё ў Нямецчыне, перакінуўся праз кардоны самаўладнай імперыі і знайшоў тут сабе голасны водгук. Ідэалістычная філэзофія Гегеля, разам з полымнай прапаведзьдзю Фіхтэ, якія стварылі апотэозу нямецкае нацыі; прыныцы «гістарычнае тэорыі», якая развівалася бяздушны і абстрактны формалізм Канта і якая паставіла нацыянальна-гістарычны момант у цэнтры сацыялёгічнага даследвання; дзейнасць Гердэра, Грыма, Гумбольда ды інш., якія з надзвычайнай любоўю звярнулі ўвагу вучанага сьвету на каштоўнасць народнае творчасці, народнага быту, мовы, міталёгіі, звычай і г. д.,—усё гэта знайшло свой адбітак і сваё ператварэнне ў Расіі. Побач з гэтай ідэалістычна-народніцкай плыню на расійскі грунт пачалі пераносіцца першыя весці навуковага сацыялізму Маркса і Энгельса, і пад уплывам іх натхненых ідэй у Расіі пачаў вырастаць малады сацыялістычны рух. Бакунін, Гэрцэн, Міхайлоўскі, Чэрнышэўскі ўзнялі штандар змаганьня з імперыяй царызму, пачалі клікаць моладзь і ўсё жывое на барацьбу за «Зямлю і Волю».

З'явіліся два вядомыя варожыя лягеры—славянафілаў і западнікаў, з якіх першы ўглядаў гістарычнае прызначэнне Расіі і яе збавенне ад супярэчнасцей эўропэйскае цывілізацыі ў звароце да народнасці, да славянскай самабытнасці, у аб'яднанні славянства супроць матэрыялістычнага романа-германскага сьвету і які сквапна пачаў выўчаць гэтую самую народнасць; а другі, наадварот, стаяў за перанясенне ў Расію заходня-эўропэйскага прогрэсу і яго дэмакратычнага ўкладу, рваў ланцугі зацвяліўшых расійскіх традыцый і больш цікавіўся будучым, чым мінулым днём. Жыццё кіпела надзвычайна,—навука, прэса, літаратура, публіцыстыка—усё было захоплена нячуваным уздымам, па ўсіх лініях адбывалася «переоценка ценностей». Славянства вызвалася з-пад сталетняга прыгону.

На Украіне, якая дзякуючы сваёй сельска-гаспадарчай прыродзе асабліва востра перажывала паказаныя эканомічны крызіс, заняпад дваранскага стану адзначаўся буйным узростам нацыянальнай сьвядомасці і сьвядомасці сваёй «асобнасці» ад Расіі. Што год, то больш украінскі мясцовы рынак падбіваўся ў тыя гады расійскім капіталам і расійскай прамысловасцю, і гэтая акалічнасць, побач за павялічэннем пролетарызацыі украінскай вёскі і адыходам у горад значнай колькасці вясковай беднаты, выклікала з боку украінскага дваранства сваяадменную «нацыянальную» рэакцыю.

Як-бы ў адказ на пашырэнне славянафільскіх лезунгаў у Маскве, Украіна пачала пашыраць пераконанне аб асаблівым сваім прызначэнні і аб сваім роўнапраўным месцы сярод іншых славянскіх народаў. Ня глядзячы на ліквідацыю кірыла-мэтадаўскага брацтва, ідэі яго ў Кіеве і Харкаве жылі паранейшаму, жылі яшчэ і тыя дзеячы, якія ў 40-х гадох па прыкладу дэкабрыстых імкнуліся перарабіць расійскую самаўладную імперыю на саюз вольных славянскіх штатаў. Больш таго, дзякуючы зьяўленьню новай сацыяльнай сілы—інтэлігенцыі і агульнай дэмакратызацыі грамадства—да справы прышлі новыя людзі, якія ня толькі перанялі ідэі ранейшага «казакафільства» і кірыла-мэтадаўцаў, але якія пачалі ператвараць гэтыя ідэі ў жыццё, якія пачалі беспасрэднай барацьбой дамагацца політычных праў народу. Ва украінскіх умовах гэтая політычная барацьба падмацоўвалася барацьбой культурнай—за правы роднай мовы і за нацыянальную украінскую школу.

Па-за межамі Украіны украінафільскі рух знайшоў свой асяродак у Пецярбургу. Тут згуртаваліся старыя кірыла-мэтадаўцы—Костомаров, Шэвчэнко, Куліш, што вярнуліся са ссылкі; да іх далучылася група новых, малодшых украінскіх патрыётаў і супольнымі сіламі быў заложаны журнал «Основа»,

які адыграў не малую ролю ў аформленьні украінскае вызваленчае ідэі. Карыстаючыся ўласным друкаваным словам, Костомаров у «Основе» паднімае вядомую спрэчку з славянафільскім лягерам К. Аксакова і Хмякова аб самастойнай гістарычнай прыродзе Украіны («Мысли о федеративном начале в древней Руси», «Две русские народности», «Правда москвичам о Руси» ды інш.), Куліш — апрацоўвае першую украінскую граматыку і правапіс (кулішоўку) і закладае першыя падваліны навуковай украінскай крытыкі; у часопісу бярэ бліжэйшы ўдзел слаўны Швэчэнко і малодшыя пісьменьнікі Марко Вовчок, Сторожэнко, гісторыкі і этнографы Антоновіч, Чубінскі, Ефіменко, Максімовіч і г. д. «Основа» зьяўляецца адначасова выразам буйнага росквіту украінафільства і выразам цеснай сувязі яго з агульным вызваленчым рухам у Расіі.

На месцы, на Украіне студэнцкая моладзь пачынае «хождение в народ» з мэтай асьветы вёскі і пропаганды нацыянальнага адраджэньня. Зьяўляецца шмат школ з украінскай мовай выкладаньня, чытаюцца популярныя лекцыі для сялянства, ствараецца народны тэатр, выдаецца масавая популярная літаратура.

Трэба зазначыць, што гэтаму вызваленчаму руху ў першы момант вельмі спачувала польская інтэлігенцыя. У тыя гады польскі элемент на правабярэжжы, г. зн. на Кіеўшчыне, Валыні і Падоллі, быў значна большы, чым сёньня, і меў вялікі ўплыў на ўсё культурнае жыццё краю. Мясцовыя палякі спачувалі украінскай прапандзе таму, што разумелі яе анты-ўрадавы характар, бачылі ў ім пратэст супроць ненавіснай ім Масквы і падтрымлівалі яго ў разрахунку на дапамогу на выпадак рыхтаванага паўстаньня. Сярод гэтых палякаў шмат хто лічыў сябе напоўукраінцам, быў пераняты шчырым каханьнем да Украіны, як да другой бацькаўшчыны. «Я зьяўляюся сынам маткі Украіны і айчыны Польшчы», казаў пра сябе адзін з гэткіх палякаў Багдан Залескі, які імкнуўся сваёй поэтычнай творчасцю як-бы стварыць «трэцюю поэтычную унію» Польшчы ды Украіны. Таксама, як на Беларусі Рыпінскі і рэшта беларуса-палякаў 50-х—60-х г.г., украінскія палякі таго часу, асабліва рэволюцыйна настроеныя, звязаныя з рэволюцыйным рухам на захадзе, лічылі сябе блізкімі да украінскага «хлопа», уваходзілі ў яго жыццё, выўчалі яго быт, творчасць, насілі украінскія сьвіткі і стваралі свой «хлопаманскі» рух, звязаны з украінафільствам, ці «хохломаніяй».

Толькі што заснаваны «Вестник Западной и Юго-Западной России» К. Гаворскага з галавой кінуўся на барацьбу з абедзвюма праявамі украінскага грамадзкага жыцця: з украінафільствам, узгадаваным на расійскай культуры, і з польскай «хлопаманіяй». Аднак у сваіх заданьнях К. Гаворскі разабраўся не адразу. У першы год выданьня «Вестника» ён рашуча павёў атаку толькі супроць польскай хлопаманіі, углядаючы ў ёй ксяндзоўскія хітрыкі і здраду дзяржаўным інтарэсам Расіі. Што да украінафільства, ці «хохломаніі» з боку самых украінцаў, дык тут спачатку Гаворскі ня ўбачыў нічога небяспечнага і нават стаў на бок тых украінафілаў, якія актыўна вялі змаганьне за украінскую школу і кнігу.

«Несьці асьвету ў народ толькі шляхам адной вялікарускай культуры, — пісаў «Вестник» у 1862 годзе¹, — гэта знача пазбаўляць тутэйшага чалавека сродкаў да самаабароны, перашкаджаць тут посьпехам народнае асьветы і амаль цалкам аддаваць наш народ у рукі выпрабаваных і дасьціпных прапандыстых-палякоў, тым больш, што жыхарства паўдзённа-заходніх губэрняў больш прызвычалася і больш разумее польскую мову, чым мову вялікарускую». Каб унікнуць гэтага, украінафілы, паводле слоў «Вестника», добра робяць, калі «ўжываюць усіх сіл для наўчання народу на яго роднай мове, выдаюць на гэтым «руССКОМ наречии» падручнікі і народныя кнігі, найбольш прыстасаваныя да пачуцьцяў, пераконаньняў і патрэб гэтага народу... Дзейнасьць гэтая — амаль выключна дзейнасьць асьветная, — кажа Гаворскі, — яна не заключае ў сабе нічога політычнага, апрача, можа, змаганьня супроць польскай прапанды і апрача імкненьня

¹ «Вестник Юго-Западной и Западной России», 1862—63 год, том II, отдел IV, стар. 139 і наст.

выясніць і ажывіць для ўсяго русінскага (украінскага) племя бліжэйшае яго духу начала, якое звязвае ўсіх яго членаў, ад Мармароша і Сана да Дона ў адно непадзельнае цэлае і якое стварае натуральнае зв'язно, моцна звязваючае гэтае племя з усёй Руссю».

Хоць для Гаворскага, як бачым, украінская мова зьяўляецца тут толькі «местным русским наречием», «українцы — часткай рускага народу, а Украина — часткай усёй Расіі, аднак ён прызнае за гэтай мовай свае мясцовыя правы і ня мае нічога супроць яе мясцовага ўжывання. Ён цьвёрда бароніць і тую украінскую моладзь, якая «зраслася душой з рускім народам тутэйшых провінцый, з яго інтарэсамі ды імкненнямі і якая зьяўляецца ні чым іншым, як «узрастаннем нашай народнай сілы, што вядзе барацьбу з езуіцкімі выхадкамі і намаўленьнямі». «Неразумна, грэшна і ганебна, — рашуча падкрэсьлівае рэдакцыя, — з падазронасцю і няпрыхільнасцю ставіцца да нашай малодшай браціі з-за якіх-небудзь іх крайнасцяў і захапленняў».

Аднак хутка гэтакі спагадны пагляд Гаворскага на украінафільства рэзка змяніўся. Менш як праз год замест усёроўных, а часам прыхільных адносін да яго, — рэдакцыя «Вестника» накідаецца на украінафілаў з шалёнай злобай і ўжо ня бачыць розніцы паміж «хохломаніяй» расійскага і «хлопаманіяй» польскага пахаджэння. Выступленьні Гаворскага на гэту тэму зьявіліся ў 1863 годзе першымі выступленнямі «западно-русской» школы па нацыянальным пытанні, у прыватнасці — па пытанні аб нацыянальнай мове. Гэтае выступленне адразу набыло сваю спэцыфічную форму і сваю характарную аргументацыю, якая з таго часу заставалася нязменнай нават да нашай сучаснасці. Не змяніліся ні словы, у якіх яна была выказана, ні мэты, да якіх яна імкнулася.

Пачалася гісторыя з вельмі нявіннай, на першы погляд, рэчы.

У маскоўскай славянафільскай газэце «День» зьявілася корэспандэнцыя з Харкава, у якой нейкі провінцыял, па ўсіх даных, таксама славянафіл, захапляўся мясцовымі народнымі звычаямі, народнымі песнямі і асабліва украінскай вопраткай. Жадаючы захаваць прыгожы дзядоўскі быт і сьвіткі, закаханы ў самабытныя асаблівасці Украіны, невядомы корэспандэнт меў пры гэтым неасцьцярожнасць заўважыць, што, па яго думцы, «калі ёсць два наццэ мільёнаў народу, які размаўляе маларускай мовай і мае сваю народную літаратуру, дык нельга пазбаўляць гэты народ права карыстацца роднай мовай для самаасьветы і самаразьвіцця». Пры гэтым да рэчы высьмейваліся дурноты старой харкаўскай поліцыі, якая аднойчы зьявілася да бацькі корэспандэнта з загадам згаліць бараду «и впредь оную не носить». Скарыстаўшы корэспандэнцыю, Хамяков ад сябе ўспомніў аб тым, як калісьці яны з Аксаковым таксама былі абавязаны ў поліцыі падпіскай «русскую одежду в публичных местах не носить», ня глядзячы на іх жаданьне «быть русскими» ня толькі па духу, але і па адзеньні.

Гэтая жартлівая гісторыйка паслужыла для «Вестника» прычынай выказаць свае думкі ня толькі аб модзе, але і аб тых народніцкіх настроях, якімі тады дыхала Украіна. Заявіўшы, што «буржуазны косцюм гораду» значна лепшы за «прадзеданьскія сьвіткі», «Вестник» навальваецца на заўвагу корэспандэнта аб роднай мове і літаратуры.

«З якога гэта часу зьявілася імкненьне наўчаць тутэйшы народ на прастай мове і з якой мэтай?» — пытаецца ён, — і сам-жа адказвае: «Імкнуцца да гэтага палякі і хакламаньні. Першым выгодна падтрымліваць і апалячваць гэтае «наречіе», каб давесці, што тутэйшы край ёсьць край польскі і тым самым палажыць пачатак адлучэньня Малай Расіі ад Вялікай. А хакламаньні робяць гэта з тэй мэтай, быццам хочуць карысьці для народу, які не разумее расійскае мовы». Але гэтыя імкненьні, кажа крытык, дарэмныя, і ў доказ падае некалькі меркаваньняў: аб тым, што хоць сам народ гаворыць паміж сабой памужыцку, аднак называе сябе «руськім» і быццам нават абражаецца, калі некаторыя сьвяшчэньнікі прамаўляюць да яго на прастай мове; аб тым, што аб гэтай мове не клапаціцца асьвечанае грамадзтва на Украіне, якое гаворыць «наагул расійскай мовай»; урэшце аб тым, што ўся мясцовая прэса друкуецца на расійскай мове і рашуча протэстуе супроць падобных выма-

ганьняў, якія вядуць народ, грамадства і дзяржаву да раздваеньня і г. д.

Зазначыўшы, што жаданьне хлопаманаў заводзіць родную мову зьяўляецца «чыстай маной», «Вестник» пераходзіць да характарыстыкі самых хлопаманаў, якіх, па яго прызнаньню, «ёсьць шмат сярод нашых знаёмых, родных і блізкіх». «Усе гэтыя людзі выхаваліся ва унівэрсытэтах, належаць да асьветных устаноў і дзеля гэтага менш за ўсіх (!) ведаюць свой народ, сваю родную краіну і яе сапраўдныя патрэбы. Сярод гэтых маладых асоб некаторыя маюць самыя нявінныя пераконаньні, — наўчаць народ на прастай мове, другія — сабе на ўме, трэція — хапаюць шырэй, гамоняць, што тут павінна быць халламанія ва ўсім — у наўчаньні, у справаводстве і ў судзе, — урэшце, ёсьць яшчэ халламаньні фанатыкі, утопістыя, сэпаратыстыя, аб якіх можна толькі сказаць: барані нас божа!»

Забіўшы трыюгу з прычыны «Граматыкі» Куліша, якая пачала заводзіць тэрмін «Украіна», і кірунку «Основы», пераляканы «Вестник» супакойвае сябе і чытача тым, што «часы уніі ўжо мінулі і адабленьне мовы, стварэньне на ёй непатрэбнай літаратуры будзе толькі некарыснай спробай, якая імкнецца да здавальненьня асабістых тэндэнцый, а не для патрэб народаў». Аднак, калі ў газэце «Голас» зьявіўся тады артыкул Костомарава ў абарону роднай мовы ў народных школах, «Вестник» прымушаны быў ізноў вярнуцца да гэтае тэмы і зазначыць, што «народ маларускі і беларускі зусім добра разумее чалавека, які правільна гаворыць парасійску, — лепш і хутчэй разумее, чым той «винигрет уніатскага «наречія», які навязваюць яму некаторыя злонастроеныя людзі і які закрывае для мільёнаў украінцаў шлях да прогрэсу і здаровага розуму».

Падобныя выступленьні былі толькі пачаткам. У далейшых нумарох «Вестника» погляд Гаворскага і ўсіх «западно-русов» усё больш удасканальваецца і ўсё больш робіцца агрэсыўным. Выдуманая Кулішам і Костомаравым украінская мова і правапіс, кліча ён, заснаваны на фэдэрацыйным начале, пры дапамозе якога рускія хутка ня будуць разумець адзін аднаго. «Але пазбавіць нас, асьвечаных людзей, расійскае мовы таксама немагчыма, як пазбавіць нас жыцьця... Дарма казаць, што расійская мова незразумела для нашых дзяцей, — здараюцца, зразумела, часам іншыя незразумелыя словы, але для гэтага ёсьць тлумачэньні... Няўжо толькі для гэтых некалькіх слоў трэба выдумляць якуюсь асобную мову? Самы процэс распаўсюджаньня граматычнасьці будзе паволі памяншаць тыя перашкоды да разуменьня кніжнае расійскае мовы, якія яшчэ існуюць для маларасіян і беларусаў. Праўда, нас цешыць, што галічане вучацца і пішуць толькі на сваім галіцка-рускім «наречіі», але гэта ня значыць, што мы павінны браць з іх прыклад. У іх афіцыйная мова — чужая, нямецкая, а ў нас свой дасканалы і багаты расійскі язык, нам ня трэба ставіць сябе ў беднае становішча галічан. Мы напэўна ведаем, што народ будзе незадаволены, калі яго пазбавіць расійскае кнігі, — і дарма будуць нас пераконваць, што гэтае незадавальненьне зьявіцца ў народзе дзеля жаданьня параўняцца з прывілееванымі клясамі. Гэтае зьявішча тлумачыцца прасьцей і «благородней» — самай дасканаласьцю расійскае мовы, яе «цветущим состоянием». — У асьвечанай мове выяўляецца ўнутранае багацьце разумавага жыцьця, як у выпукласьцях чэрапа — выпукласьці мозгу, — вось прычына, дзеля якой кожны самы прасты чалавек па інстынкту не захава разьвітацца з расійскай мовай і перайсьці на грубую краёвую мову, ня маючую літаратурнай вартасьці».

«Таксама няпраўда», аргументуе «Вестник», «калі запэўняюць, быццам пачатковым наўчаньнем па расійскіх кнігах выходзіць пагарда валасных пісароў і старшын у стасунку да сялян. Прычына тут ня ў мове, а ў грубых нормах. Значна грунтоўней думаць, што ласьне выключэньнем з круга элемэтарнага наўчаньня расійскіх кніг мы будзем падтрымліваць гэты рэзкі падзел паміж асьвечанымі і неасьвечанымі, тымчасам як знаёмлячы ўсіх з нашай расійскай мовай у самым пачатку, мы адхілім няспрыяльныя вынікі гэтага падзелу, бо тады адным ня будзе чым пагарджацца перад другімі... «Быць можа некаторыя пацяшаюць сябе надзеяй, што авось выпрацуецца маларуская мова і багацейшая маларуская літаратура і замяніць сабой сучасную расійскую мову? Але чым гэта можна давесці? Тут ёсьць ці

бязумства ці зложаданьне,— бо з гэтага ўсяго выйдзе палёгка для ўсялякага хаосу»*.

Далей было яшчэ горш. У сваёй полеміцы з українафільствам, якое пад прымусам пачатых рэпрэсій не магло ўжо адкрыта бараніцца, «Вестник» Гаворскага пачаў ужываць штораз больш вострыя словы, скончыўшы лаянкай, якая, паводле выразу спакойнага А. Пыпіна, «перайшла ўсялякую меру літаратурнай прызваітасці». «Здаровы розум, загнаны ў нерат авантурай недасьпелых і перасьпелых профэсароў,— выдумаць ні на што не падобную, нічога нявартую украінскую нацыянальнасьць!» — крычаў «Вестник». «Г. Костомаров, які выдаў свае «Опавіданя» на грамадскі грошы, што зносяцца для народнай освіти»,— дарма прыкідаецца ворагам польскай пропаганды: ён і ўсе хахламаны імкнуцца толькі да таго, каб падбіць маларускае «наречие» пад польскую мову. Маларасійскі народ не жадае і не патрабуе наўчання сваіх дзяцей на гэтым мужыцкім, кухонным, уніяцкім «наречии». Хто вам падручыў вымагаць гэта? Хто мы і не называем яшчэ пакуль вашу апеку над гэтай справай здрадай,— але свае свавольствы вы ня маеце права навязваць Малай Расіі, якая ўжо параднілася са старэйшай сястрой адной агульнай расійскай мовай». Аналізуючы «хохламанію» ў нейкім «физиологическом опыте» як масавую грамадскую пошасць, «Вестник» хрысьціць українафілаў «безумцами», у якіх з маленства парушана выябражэньне, якія пры «призрачной просвещенности» ня маюць страху божыя ў сэрцы, выдумляць новую мову, новую бацькаўшчыну, новую дзяржаву з 15 мільёнамі новых грамадзян, распаляюць страсьці і задумваюць разбурыць «багаслаўны парадак рэчаў».

Скончылася ўся гісторыя звычайным даносам «Вестника» на пецярбурскае і кіеўскае грамадства. «Дзеля таго, што хахламанія зьяўляецца моральнай хваробай і вырастае ад недахопу хрысьціянскіх прыныцаў, дык лепш за ўсё было-б для гэтых хворых— царкоўная пакута— раіць ён. «Разаслаць-бы іх усіх на Салаўкі, Валаам, на Белоозера пад нагляд богамудрых старцаў на некалькі год,— тады-б яны напэўна прышлі-б да розуму і з іх з часам маглі-б выйсьці прызваітыя грамадзяне, верныя праваслаўю і «всероссийскому отечеству».

Гэткімі публічнымі выступленьнямі «Вестника» нацыянальная праблема ў старой Расіі была закроена на шырокі капыл. Кожная праява мясцовага руху, спроба выдаць падручнік на мясцовай мове, нават самы лёяльны этнографічны настрой, паколькі ён ня быў «истинно-русским»,— былі залічаны да політычнага сэпаратызму. Разам з гэтым была пушчана для агульнага ўжывання брудная провокацыйная фраза, быццам нацыянальны рух у Расіі (украінскі і беларускі) зьяўляецца вынікам польскае пропаганды, што ён выклікае і падтрыманы чужымі польскімі рукамі, у старонніх мэтах. Дзякуючы яго скандальным выступленьням дыскусія, якая развінулася была па пытаньні аб карысьці ўжывання мясцовых дыялектаў у навуцы і літаратуры і ў якой прынялі ўдзел выдатнейшыя філёлёгі, пэдагогі і гісторыкі таго часу,— была рашуча спынена. І калі ў 1859 г. міністэрства асьветы Галавіна не ўглядала ў гэтых рухах нічога надзвычайнага, а нават часам падтрымлівала іх і офіцыяльна дазваляла друкаваць кніжкі на мясцовых мовах,— дык ужо ў 1863 г. пры міністры Валуеве нацыянальнае пытаньне было абвешчана дзяржаўна небясьпечным і забароненым. Паліцэйскім рэпрэсіям падпалі ўсе школы, у якіх выкладаньне ішло не парасійску, і па паліцэйскіх дварох пачалі паліць усе не расійскія падручнікі. Зьдзейснілася пажаданьне «Вестника» і аб пакуце для українафілаў: некаторыя з іх, як, прыкладам, Коніскі, Чубінскі ды інш., былі выпраўлены ў ссылку.

Для таго, каб высветліць кіеўскі пэрыод дзейнасьці Гаворскага, застаецца адазаць на пытаньне,— чым тлумачыцца паказаны вышэй паварот яго ад прыхільнасьці да украінства да злосьнай ненавіднасьці. А. Пыпіну гэты паварот быў незразумелы і ён казаў, што ня «бачыць таго сыгналу, з якога гэта паварот пачаўся».

* «Вестник», 1863, кн. XII, отд. III, стар. 143 і наступн.

Спробу даць тлумачэньне гэтаму пытаньню знаходзім у самым «Вестнику», у адной з яго кніжак, выданых у Вільні. Аднак тлумачэньне гэтае занадта простае, нават дзіцячае. Выходзіць, быццам, «калі кіеўскія і харкаўскія канаводы украінафільскае партыі заўважылі, што орган іх «Основа» траціць пад сабой у Пецяярбургу грунт, яны пажадалі прыстроіць сваю безнадзейную справу да «Вестника Западной России», які быў у той час толькі ў зародку, і ў гэтых мэтах «абкружылі К. Гаворскага сваёй увагай і запрапанавалі яму сваё супрацоўніцтва ў яго выданьні. Выдумкі украінафілаў Гаворскі прыняў за чыстую монэту, таксама як і іх ласкі і гасьціннасьць, і быў надзвычайна задаволены, што «Вестник» ашчасьлівіцца ўдзелам у ім літаратурных знамянітаў першай велічыні. Але на 4-5 кніжцы справа выясьнілася, і гурток разваліўся»¹.

Спраўка рэдакцыя «Вестника» цікава мо адно тым, што пацвярджае паданую намі заметку Пыпіна, які бачыў Гаворскага ў Костомарава. Відаць, сапраўды, Гаворскі ўваходзіў у канцы 50-х гадоў у гурток Костомарава, быў знаёмы са ўсімі дзейнымі украінцамі і абгаварваў з імі некаторыя супольныя справы. Гэтую спраўку падмацоўвае яшчэ і той факт, што ў 1861 г. Гаворскі езьдзіў у Пецяярбург, дзе праводзіў думку аб патрэбе адкрыцьця ў заходняй Расіі, перш за ўсё пры кіеўскім унівэрсытэце, катадры гісторыі Беларусі і Украіны². Урэшце, беспасрэдна сьведчыць аб гэтым успамянута вышэй удзел Куліша і Семянтоўскага ў першых кніжках «Вестника». Аднак ва ўсім іншым тлумачэньне рэдакцыі ня вытрымлівае ніякае крытыкі. Дый па сутнасьці, што значыць «справа выясьнілася і гурток разваліўся». Ня так ужо вялік быў Гаворскі, каб каля яго хадзіла з просьбамі пецяярбурская грамада украінцаў з Шэўчэнкай і Костомаравым на чале. Ня быў гэта талент, ні багаты мэцэнат, які мог-бы даць грошы на выданьне, ні наогул уплывовы чалавек. Член археолёгічнага таварыства і рэдактар Губэрскіх Ведамасьцяў,— гэтага было яшчэ вельмі мала, каб яго «ласкаць». Хутчэй наадварот, сам Гаворскі хадзіў у гурток Костомарава, каб праз яго знайсці супрацоўнікаў для свайго часопісу.

На наш пагляд Гаворскі вышоўся з тагачаснымі украінафіламі з дзвёх прычын: папершае, у зьвязку з іх рэзка зазначанай варожасьцю да Польшчы і, падругое, дзякуючы неразуменьню самае сутнасьці ідэі нацыянальнага адраджэньня, якая ў тыя часы была незразумела нават некаторым з нацыянальных дзеячоў. Што да варожасьці да Польшчы з боку украінафільскіх гурткоў, дык яна сапраўды мела месца і часта прымала даволі яскравыя формы. У шмат якіх выпадках самы рух украінафільскі паднімаўся і выпраўдваўся жаданьнем абараніць Украіну ад паленізацыі, забясьпечыць украінскую культуру перад польскімі культурнымі ўплывамі. Гаворскі меў рацыю, калі пісаў у першых кніжках «Вестника», што украінская моладзь супроць палякоў, што яна нясе ў народ асьвету ў роднай мове таму, што гэтакім спосабам лягчэй было змагацца з мовай польскай. У старэйшага украінскага грамадства былі, апрача таго, іншыя аргументы за тое-ж самае. Прыкладам, Костомаров, ня гледзячы на добрыя адносіны да цэлага шэрагу польскіх рэвалюцыянэраў, з якімі ён быў у зьвязку і з якімі пасля ня спыняў знаёмства, тым ня менш выступаў у «Основе» супроць Польшчы, у прыватнасьці, супроць яе прэтэнзій на Украіну, як на сваю гістарычную спадчыну. («Правда полякам о Руси» супроць так зв. «тэорыі Духінскага», які даводзіў, што украінцы гэта польскае племя, а не маскоўскае фінскажуркскае). Таксама і Куліш, закранаючы пытаньне аб тагачасных украінска-польскіх адносінах, пісаў, што «украінцы і палякі занадта далёка разышліся ў гісторыі і ў жыцці яны мімаволі адыходзяць кожны ў свой лягер».

Падобныя настроі і аргументацыя былі зусім па сэрцу шчыраму «западно-русу», і таму ня дзіва, што Гаворскі мог супрацоўнічаць з гуртком украінафілаў. Для яго важна было адно,— што яны ішлі барацьбой

¹ «Вестник», 1871 г., кн. I, отд. III, стар. 2.

² «Вестник», 1863 г., кн. I, стар. 84.

супроць палякаў,— і з гэта ён гатоў быў дараваць ім усялякія «крайнасьці і захапленьні». Той, хто паднімаўся на ненавісную яму Польшчу — носьбітку «інавернага лацінства», супярэчнага вялічнасьці праваслаўнае Расіі,— быў для яго, як і для ўсіх «западно-руссов», ужо блізім, незалежна ад таго, што ён выходзіў пры гэтым з усім іншых вельмі далёкіх меркаваньняў. Лішнім доказам антыпольскага характару українафільства была для Гаворскага пазыцыя галіцкіх украінскіх партый. Ён ведаў, што ў Галіччыне здаўна адбывалася зацятая нацыянальная барацьба паміж украінцамі і палякамі і што ўжо ў 1848 г., пад час рэвалюцыі, галічане зьвярнуліся да аўстра-венгерскага ўраду з мэморандумам прызнаць за украінскай мовай усе правы мовы дзяржаўнай, завесьці на ёй выкладаньне ва ўсіх школах, дапусьціць яе ў суд і адміністрацыю*.

Другая прычына, чаму Гаворскі зышоўся з гуртком Костомарава, было неразумьне ім нацыянальнага пытаньня як гэткага. Таксама, як і шмат іншых сучасьнікаў, ён не сразумеў адразу, што ўжо самы факт разьвіцьця украінскае асьветы і пісьменнасьці ёсьць у варунках расійскага самаўладства акт рэвалюцыйны. Нават украінцы, асабліва правыя іх колы, што любілі адно толькі этнографічныя адзнакі Украіны,— нават яны ня бачылі, што іхняе жаданьне быць адменнымі ад Масквы, захоўваць свой этнографічны твар, ёсьць вылам са створаных форм жыцьця, ёсьць руйнаваньне нормальнага парадку. Колькі яны ні стараліся давесці, што іхнія жаданьні самыя скромныя, што яны ня хочуць «раздваіваць» расійскае культуры, што ў інтарэсах шырэйшае асьветы народных мас Украіны яны клапацяцца толькі аб элемэтарных пачатках культуры,— разгортваньне ідэі нацыянальна-культурнага адраджэньня што раз, то больш, даводзіла, што гэткае манілаўскае апраўданьне нічога ня варта. І сапраўды: усьлед за лемантаром для вёскі «хохломаны» вымагалі падручніка для вышэйшае школы, і пасьля пропаведзі на украінскай мове,— вымагалі, каб на гэтую мову былі пераведзены адміністрацыя і суд. Недарма Куліш ужо ў 1860 г. называў расійскую крытыку «суседняй крытыкай» і хваліў Марка Вовчка за тое, што той «ачышчае ад маскоўшчыны смак роднага слова»¹. Справа разгортвалася сама сабой, як-бы па дыялектычнай абавязковасьці, дзеля чаго сярод українафілаў сапраўды было некалькі градацый, ад «нявінных» культурнікаў да фанатыкаў і утопістых.

Небясьпечнасьць українафільства ў гэтым сэнсе дала сябе адчуць ня толькі тут, на Украіне, дзе моладзі прыходзілася вырашаць пытаньне практычна, разам з народам, але і ў Пецяярбургу, калі над ім тэорытычна разважалі людзі, якія далёка стаялі ад фактаў жыцьця. У першую чаргу правая публіцыстыка, з якой дыскутаваў Костомаров і Куліш, правыя славянафілы і рэакцыянэры, якім наогул быў не да смаку клопат аб якой-бы то ні было асобнасьці Маларосіі, а затым і шмат хто з незалежнага навуковага лягэру, пачалі ўсё больш падазрона ставіцца да ўсяго таго, што рабілася на Украйне. А праз некаторы час зусім адкрыта пачалі крычаць аб пагрозе для расійскай культуры (і дзяржавы!) з боку українафільства. Спакойныя акадэмічныя разважаньні, што вялі здаўна ў літаратуры Пагодзін, Лаўроўскі, Срэнзеўскі, Максімовіч ды інш. аб самастойнасьці украінскае мовы,— зрабіліся аб'ектам публіцыстычнага саборніцтва і дражлівых абагуленьняў. Ня толькі аксакаўскі «Дзень», але і такі дакладны спэцыялісты, як Ламанскі, пачалі крыжавы паход супроць жаданьня стварыць украінскую літаратуру, абвешчаючы яе «найвялікшай бясэсэннасьцю».

Чалавек практычнага нюху Гаворскі ня прымусіў сябе чакаць пасьля таго, як у гэткі спосаб загаварыла маскоўскае грамадзтва. Ня толькі ўсьлед яму, але забегшы наперад яго, ён рубя павярнуў назад: для яго, як «западно-русса», разглядаўшага українафільства выключна праз прызму змаганьня з Польшчай, не магло быць іншага выбару, калі зазначылася, што разам з змаганьнем супроць Польшы, украінцы паднімаюць пытаньне і аб барацьбе з Расіяй. Да ўсяго далучыўся яшчэ адзін асабліва важны матыў — соцыяльны. Пад уплывам бунтарскае поэзіі Шэвчэнкі, украінская моладзь, рэкрутаваная

* «Основа» 1862 г., апрель.

¹ «Хата», альманах, Харків, 1860 г., стар. VIII—XIV.

ў значным ліку з вёскі, пачала накіроўваць свае сымпатыі ў бок соцыяльна-політычны, пачала набіраць усё больш рэволюцыйны характар і перанесла пытаньне аб мужыцкай і панскай мове ў плашчыню наогул адносін мужыкоў да паноў. Падагрэтая ўспамінамі аб ранейшай гайдамацкай вольнасьці, аб барацьбе яе з польскай шляхтай, гэтая моладзь пашырыла сярод украінскага сялянства гутарку аб тым, што Украіна зможа стаць на ногі ў культурным і нацыянальным сэнсе толькі тады, калі вызваліцца ад соцыальнае і эканомічнае залежнасьці ад панства. Агітацыя дапоўнілася проклямацыямі, выступленьнямі, непарадкамі. У паветры панесьліся чуткі, быццам маюць паўтарыцца падзеі кіеўскай казаччыны 1855 г. і рэволюцыйна-аграрнае разрухі.

Гаворскі і рэдакцыя «Вестника» не маглі ня ўлічыць і гэты момант справы. Калі левае украінафільства зазначыла свае клясавыя пазыцыі, як пазыцыі ня толькі сялянска-народніцкія і супроць-польскія, але і як соцыяльна-рэволюцыйныя, якія не рабілі розьніцы паміж памешчыкам палякам і памешчыкам расійцам,—Гаворскаму зрабілася ясным, што яго «нігілізм» больш за яго полёнофобства. Выбару і тут быць не магло і прыйшлося разам з польскім памешчыкам апэляваць да абароны ўлады супроць «праваславнага» украінафільства ў інтарэсе паноў палякаў. Так клясавы інстынкт перамог у гэтага «западно-русска» меркаваньні нацыянальныя, а нават і рэлігійныя(...)

Ня глядзячы на поўную солідарнасьць «Вестника» з новымі поглядамі на украінафільства, ня глядзячы на адданую службу яго інтарэсам «православия и русской народности»,—становішча «Вестника» з дня на дзень рабілася ўсё горшым. Яго мала хто чытаў, падпішчыкі, спачатку даволі чысьленыя, пакрысе адыходзілі ад яго, і тыраж яго падаў. Дрэнна было з матэрыяльнага боку і, што асабліва дзіўна, ня лепш было з популярнасьцю,—нават у тых колах, чыноўніцкіх і духоўных, дзе ён павінен быў-бы быць прызнаным аўтарытэтам. У лисьце да аднаго з сваіх супрацоўнікаў арх. Анатолія Мартыноўскага, Гаворскі акрэсьлена скардзіцца на сваё становішча: «Барацьба з хлопаманамі і нігілістымі прычынілася нянавісьці да нас з іх боку. А дзеля таго, што партыі іх у Пецярбургу магутны і маюць адкрытых абаронцаў у асобах некаторых міністраў (Галавіна), дык мне прыходзіцца шмат цяпець розных няпрыемнасьцяў па выданьні часопісу. Быў час, калі яго мелі намер нават забараніць. Малы лік падпіскі, які выкліканы імі, не дае мне магчымасьці выдаваць далей часопіс, і калі яна не павялічца, дык прыдзецца яго спыніць. Наш урад, які часта сыпле грашыма цэльнымі тысячамаі дарма, без малейшай карысьці для грамадства, ня даў ніякай падтрымкі «Вестнику», нават нашае праваслаўнае духавенства, гонар якога гэтак сьмела бароніць часопіс, засталася ўсёроўным да існаваньня часопісу і адварнула ад яго, ня глядзячы на загал сыноду выпісваць яго ня з уласнай кішэні, а з царкоўных сум... Я зьнемагаю пад брэмам працы цялесна і душэўна, я трапіў у неаплачаны даўгі, і калі бог не пашле нам нечакана якой-небудзь дапамогі, дык у пэрспэктыве бліжэйшае будучыні бачыцца мне даўгавое аддзяленьне — звычайная нагорода ў нас у Расіі самахварных дзеячоў»*.

Як паказалі падзеі, Гаворскі не дарма спадзяваўся на «нечаканую дапамогу». Яна прыйшла, праўда, не ад бога,—але ад ня менш магутнага ў тых часы чалавека,—ад усяільнага віленскага ген.-губарнатара М. Муравьёва. Усьцешаны «западно-русс» замест даўгавога аддзяленьня,—трапіў у Вільню, і дзейнасьць «Вестника» Гаворскага распачалася на Беларусі.

(Працяг будзе.)

* С. Щеголев — «Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма». Киев, 1912, стар. 58.

* «Киевская старина», 1882, май, стар. 235—238.

**САФІЯ ПОЛАЦКАЯ:
ПАРТРЭТЫ**

Па сівым моры ўсходнеславянскай гісторыі ўжо больш за дзевяць стагоддзяў плывуць тры цудоўныя лебедзі: Сафія Кіеўская, Сафія Наўгародская і Сафія Полацкая. Малінавы голас малодшай Сафіі — Полацкай — запаў у сэрца аўтару бесмяротнага «Слова аб палку Ігаравым». Ён не ўтойваў сваіх сімпатый да славутага полацкага князя Усяслава Чарадзея, якому абавязана Сафія сваім гістарычным нараджэннем: «Тому в Полотьске позвониша заутренюю рано у святых Софеи в колоколы, а он в Киеве звон слыша». У пяцідзiesiąтыя гады XI ст., хутчэй за ўсё ў 1050—1055 гг., пасля завяршэння будаўніцтва Сафійскага сабора ў Ноўгарадзе, арцель запрошаных кіеўскіх і візантыйскіх дойлідаў уладкавалася на беразе Заходняй Дзвіны. Без боязі да іх далучыліся і мясцовыя майстры: павучыцца ў знакамітых умельцаў, дапамагчы дзяржаўнай справе ўзвядзення галоўнага храма Полацкай зямлі. На камяні, які пасля паклалі ў парог будынка, пакінулі яны нам, нашчадкам, свае імёны: «ДАВЫДЬ · ТОУМА · МНКОУЛА · КОПЫСЬ · ВОРИШЬКО · ШЛЬ».

Полацкі Сафійскі сабор XI стагоддзя — гэта вялікі пяцінефны храм. Сцены яго былі складзены ў змешанай тэхніцы: плінфа з неапрацаваным валунным каменнем сярэдняй велічыні. Камяні на вапнавым растворе выкарыстоўваліся таксама як матэрыял для падмурка. Кампазіцыйна Полацкая Сафія, хаця і мела шмат агульнага з саборамі ў Кіеве і Ноўгарадзе, з'яўлялася менш складанай пабудовай. Аднак, такая дакладна сіметрычная кампазіцыя шматпілоннага храма, як у Полацку, у гісторыі раннефеадальнага дойлідства Усходняй Еўропы нідзе больш не сустракаецца. Над саборам узвышаліся барабаны цэнтральнага купала і чатырох меншых. Пазней завяршэнні храма былі перабудаваныя. Як бачна ў «Спісе гарадоў рускіх блізкіх і далёкіх», што складзены ў канцы XIV ст. у кан-

цэлярыі кіеўскага мітрапаліта Кіпрыяна, сабор выглядаў іначай: «А святая София каменна о седми версех». Але, нягледзячы на шматлікія змены, менавіта ад Сафіі Полацкай пачынае сваю гісторыю манументальнае дойлідства Беларусі з шырокім выкарыстаннем палявых каменяў.

Уявім сабе тую, першапачатковую Сафію... Яе сцены былі атынкаваныя і распісаныя фрэскамі ў стылі візантыйскага насценнага жывапісу, што вельмі нагадвала роспісы Кіеўскага сабора. Арнаменты сцен і слупоў запазычаны з Тураўскага Евангелля і з іншых помнікаў XI ст. Старадаўняя падлога, зробленая на вапнавай падаснове, была выкладзена паліванымі пліткамі розных колераў, якія выглядалі як дзівосны маёлікавы дыван. Дах быў са свінцовых лістоў.

Узвядзенне ў Полацку трэцяга на Русі храма святой Сафіі звязана з ростам палітычнай ролі і значэння горада, гэта як бы адлюстроўвала моц і самастойнасць мясцовых князёў. Нездарма і пчатка стольнага горада атрымала надпіс: «Печать Полоцкая и с(вя)той Софии». Як і Кіеўская, Сафія Полацкая стала галоўным грамадскім будынкам горада. Тут прымалі паслоў, тут абвяшчаліся вайна і мір, тут захоўвалася княжацкая казна і бібліятэка. З гэтым саборам звязана імя слаўтай асветніцы XII ст. (каля 1120—1173 гг.) князёўны Прадславы — Ефрасінні — унучкі Усяслава Чарадзея. Тут, у адной з келляў у каменнай вежы («галубніцы») маладая князёўна-«манашка» занялася складанай на той час работай — перапісваннем кніг. «Книги писати своими руками», — гэтая праца ўспрымалася сучаснікамі як «подвигнейши подвиг». Мяркуецца, што Ефрасіння пісала летапіс і арыгінальныя творы. Асветніцкую дзейнасць вялікай кніжніцы, што доўжыла справу свайго легендарнага дзеда, па заслугах ацанілі яе сучаснікі: «Еуфросиния — небопарный орел, попаривши

от Запада до Востока, яко Луна солнечная, просветивши всю землю Полоцкую!»

За гады бурнай гісторыі Полацка, які з XIII ст. знаходзіўся на неспакойнай мяжы з Лівонскім ордэнам і Маскоўскай дзяржавай, Сафія Полацкая шмат пабачыла і перанесла, некалькі разоў гарэла і перабудоўвалася.

Полацк быў няскоранай заставай на Заходняй Дзвіне, ён наглуха закрыў у XIII—XIV стст. шлях па ёй рыцарам да зямель Смаленшчыны і Масковіі. Неаднаразова трываласць полацкіх умацаванняў крыжакі выпрабавалі мячом. У 1333, 1334, 1382, 1386 гадах яны рабілі спробу асадаю ўзяць гэты адзін з найбагацейшых у Беларусі гарадоў, але марна. Не без гонару гаварылі пра свой горад палачане ў 1464 г. у лісце да рыжанаў: «А Полтеск теж есть, хвалячи бога, место словутое, как и которое, а не есть нижшое во чести и во всем ни Вилни, а ни Мариборка, ани Кданьска».

На рубяжы XV і XVI стст. абвастрыліся адносіны паміж феадаламі Вялікага княства Літоўскага і Маскоўскай дзяржавай. Полацк, які лічылі ключом да Лівоніі і Літвы, зноў і зноў накрывала ваенная хваля. Таму і пачалася перабудова шэрага гарадскіх храмаў і прыстасаванне іх для абароны. Гэты працэс, вядомы як працэс інкастэляцыі, быў характэрны для ўсіх краін сярэднявечнай Еўропы, што перажылі не толькі феадальныя, але і рэлігійныя войны. Класічнай краінай, якая будавала сваю абарону выключна на інкастэляваных храмах, была Трансільванія.

На беларускіх землях храмы, умацаваныя вежамі і знешнімі абарончымі сценамі, у гэты час сталі з'яўляцца не толькі ў гарадах, але і ў сельскай мясцовасці. На рубяжы XV і XVI стст. на Беларусі склаўся тып своеасаблівага пяцівежавага абарончага храма, які невядомы ў Цэнтральнай і Заходняй Еўропе.

Полацку — старадаўняму цэнтру

высокаразвітай сярэднявечнай культуры, дзе працавалі вядомыя дойліды, дзе закладваліся арыгінальныя архітэктурныя традыцыі, выпаў лёс стаць пачынальнікам будаўніцтва такіх храмаў. Дзесьці паміж 1494 і 1501 гадамі, калі горад быў умацаваны як ніколі раней, Сафія была зноў перабудаваная.

«Партрэт» Полацкай Сафіі XVI ст. захоўваецца ў Дрэздэнскім гарадскім архіве. Гэты арыгінальны малюнак адлюстроўвае асаду Полацка 11—30 жніўня 1579 г. войскамі Стэфана Баторыя. Зроблены з натуры каралеўскім картографам Станіславам Пахалавіцкім, малюнак захаваў для нас увесь комплекс умацаванняў Верхняга замка і вельмі каштоўную выяву змененай Сафіі. Гэта ўжо не сямікупальны, а пяцівежавы храм абарончага тыпу — сапраўдны волат! Чатыры баявыя вежы былі прыбудаваныя да вуглоў храма, а пятая ўзвышалася пасярэдзіне. Байніцы дазвалялі абстрэльваць падыходы да храма. У франтоне над уваходам таксама былі байніцы. Брама сабора дадаткова ўмацоўвалася каванымі жалезнымі кратамі, якія апускаліся на ланцугах зверху праз спецыяльны праём. Па малюнку немагчыма сказаць што-небудзь канкрэтнае пра сістэму абароны сцен. Але, пры вывучэнні помнікаў, пабудаваных па прыкладу ўмацаванай Сафіі ў розных месцах Беларусі (цэрквы ў Супраслі, Сынкавічах, Маламажэйкаве і інш.), можна сцвярджаць, што ў сценах Сафіі таксама меліся розныя байніцы. Новы вобраз Сафіі дапамагае зразумець, чаму ў 1563 г. (заваяванне Полацка войскамі Івана IV) і ў 1579 г. сабор становіцца апошняй цытадэллю абаронцаў горада.

У 1607 г. жудасны пажар у Верхнім замку знішчыў Сафііскі сабор. Аднак, у тым жа годзе сейм Рэчы Паспалітай, задавальняючы просьбу паслоў Полацкага ваяводства, дазволіў: «...руины церкви старой св. Софии забудовать и поправить, абы там коштам своим обыватели вое-

Выгляд Сафіі на акварэлі С. Пахалавіцкага «Асада Полацку ў 1579 г.».

Выгляд Сафіі на плане 1707 г.

водства Полоцкого, збудовавши, книги земские и городские своего воеводства ховали».

Аднаўленне сабора, скончанае ў 1618 г., прыпадае якраз на тыя гды, калі вялася працяглая барацьба паміж каталіцкай і праваслаўнай рэлігіямі. Прадстаўнікі абедзвюх рэлігій прэтэндавалі на будынак сабора. Але дастаўся ён уніятам. Адбудоўкай Полацкай Сафіі кіраваў вядомы ўніят, архібіскуп полацкі і віцебскі Іясафат Кунцэвіч. Як сведчаць сучаснікі, Кунцэвіч аднавіў і багата ўпрыгожыў раней засмечаны і абшарпаны будынак, «а ў чатырох рагавых вежах непатрэбныя вярхі, якія царкве ніякай красы не дадавалі, скінуў, а сярэднюю вежу, прыгожа аздобіўшы, зрабіў яшчэ больш высокай».

У 1643 г. (згодна са звесткамі А. Сапунова, у 1642 г.) новы пажар зруйнаваў горад, Верхні і Ніжні замкі. Не абмінуў ён і Сафію. Аднак

ужо праз год яна была зноў адноўленая.

Чарговы партрэт Полацкай Сафіі датуецца часамі Паўночнай вайны. З 1705 г. да 1710 г., калі ў Полацку стаяла рускае войска, сутарэнні Сафійскага сабора былі ператвораны ў вайсковы склад. У 1707 г. картографы знялі план горада і на ім, у цэнтры Верхняга замка, намалювалі з натуры Полацкую Сафію. Гэта ўсё той самы храм-крэпасць, толькі чатыры вуглавыя вежы сталі ніжэй і маюць два ярусы бою, пятая вежа больш падобная на барабан царкоўнага купала, іншы фронтон, над будынкам высокі дах, а вакол храма ўжо не сцены і вежы драўлянага замка, а складаная сістэма бастыённых умацаванняў.

1 мая 1710 г. у сутарэннях храма, дзе захоўваўся порах, грымнуў выбух. Ён знішчыў адну сцяну, левы бакавы алтар, пашкодзіў падмурак, скляпенне і калоны. Толькі ў 1738—

1750 г. Сафія дачакалася будаўнікоў. Па праекту архітэктара К. Глаўбіца майстрам-мулярам Б. Касінскім была збудавана ўніяцкая трохнефная базіліка ў стылі барока. Будынак упрыгожылі дзве шмат'ярусныя вежы, узведзеныя на паўднёвым фасадзе. Ва ўсходнім фасад увайшлі рэшткі сцен, сутарэнняў і апсіды Сафіі XI ст.

Гісторыкі архітэктуры не абыходзілі сваёй увагай Полацкую Сафію. Яе вывучалі І. М. Хозераў, М. К. Каргер, П. А. Рапапорт і іншыя даследчыкі. Шматгадовыя архітэктурна-археалагічныя раскопкі праводзіў В. А. Булкін. Свой уклад у справу вывучэння выдатнага помніка ўнеслі і беларускія даследчыкі-рэстаўратары. Па праекту архітэктара В. Слючанкі будынак поўнасцю адрэстаўраваны, у тым ліку і інтэр'ер храма. Тут устаноўлены арган, адкрыта канцэртная зала. У сутарэннях сабора, дзе ахаваіся часткі сцен, падмурка і калон Сафійскага сабора XI ст., працуе музей. Гэта стала магчыма дзякуючы вялікай працы калектыва ленінградскіх археолагаў на чале з В. А. Булкіным. Беларускія маста-

кі-рэстаўратары пад кіраўніцтвам В. Лукашэвіча раскрылі рэшткі фрэскавага жывапісу XI ст. Раскрыта таксама частка кладкі сцен. Аднак пад час археалагічных раскопак не ўдалося знайсці рэшткі баявых вежаў. Гэта дазваляе меркаваць, што ці падмуркі закладаліся неглыбока, ці самі вежы былі эркерныя — выступалі ў сцяне.

Сёння, у складаны час адраджэння духоўнага жыцця народа, паступова вяртаецца да нас і рэлігія. Адчыняюць дзверы старыя храмы. Сярод іх асаблівае месца павінна заняць Сафія Полацкая — праваслаўная святыня Полацкай зямлі і ўсяго беларускага народа. Думаецца, што спрэчак паміж канфесіямі за гэты архітэктурны шэдэўр Усходняй Еўропы быць не можа. Ад першага дня існавання гэта быў праваслаўны сабор. Такім ён і застаецца ў нашай беларускай гісторыі.

...Дзесятае стагоддзе белай лілеяй адлюстроўваецца славуная Сафія ў водах Заходняй Дзвіны — ракі, у якой «берагі сярэбраныя, а дно залатое». І так будзе заўсёды.

Міхась ТКАЧОЎ

ЗБРОЯ НАШЧАДКАЎ РАДЗІМІЧАЎ

Эпохай амаль бесперапынных вялікіх і малых войнаў можна назваць гісторыю Беларусі IX—XIII стст. Крывічы, дрыгавічы і радзімічы не аднойчы са зброяй у руках абараняліся ад напаўненняў хазараў і варагаў. Даводзілася канчаць свае паходы ў лясах і багнах Белай Русі і крыжакам, і татарскім заваёўнікам. Свабодалюбства нашых продкаў добра вядомае. Дасканалая па тым часе зброя дапамагала ім бараніць айчыну ад чужынцаў. Найцікавейшай старонкай нашага мінулага з'яўляецца гісторыя старажытнай зброі. У ёй, як у люстэрку, адбіліся ўзровень развіцця збройнага рамяства і кавальскіх ведаў продкаў, характар і напрамак сувязей з суседнімі краінамі і народамі. Па знаходках зброі IX—XIII стст. можна меркаваць пра склад феадальнага войска, пра змены ў тактыцы баявых дзеянняў на працягу некалькіх стагоддзяў, а таксама вырашыць шэраг іншых істотных гістарычных пытанняў. Менавіта ў гэтым значэнне зброі як помніка сівой старажытнасці і часткі нашай гістарычнай спадчыны.

Дзякуючы намаганням археолагаў, якія праводзяць даследаванні старажытных паселішчаў і могілнікаў на тэрыторыі Беларусі, сучасная навука мае магчымасць вывучаць вялікую колькасць узораў усходнеславян-

скай зброі і вайскавай экіпіроўкі. Ёсць сярод іх мячы, шаблі, сякеры, часткі лукаў, кальчуг і панцыраў, цугляў і шпор. Значная частка гэтай зброі выраблялася мясцовымі ўсходнеславянскімі майстрамі. Іх прадукцыя карысталася вялікім поспехам нават у суседніх народаў Усходняй Прыбалтыкі, Скандынавіі, Польшчы, а таксама ў полаўцаў.

Вытворчасць зброі, якая знаходзілася пад юрысдыкцыяй дзяржаўнай улады, была яе манаполіяй. Таму гэта рамяство не магло развівацца стыхійна ў кожным паселішчы і было, напэўна, канцэнтравана пераважна ў гарадскіх цэнтрах, дзе знаходзіліся галоўныя спажывцы зброі — дружыннікі.

Да апошняга часу заставалася невядомым, ці былі на тэрыторыі Беларусі збройныя майстэрні. Лічылася, што значная частка зброі прывозілася сюды з буйных цэнтраў старажытнай Русі, у першую чаргу з Кіева, а таксама з замежных краін. Толькі некаторыя знаходкі ў Полацку (раскопкі Г. В. Штыхава) і тэхналагічныя асаблівасці ўзораў зброі з іншых паселішчаў на тэрыторыі Беларусі сведчылі, што тут працавалі і свае майстры.

Першая на тэрыторыі Беларусі збройная майстэрня, якая існавала да пачатку XIII ст., раскапана ў 1987 г. на вакольным горадзе летапіснага Гомія. Знаходка здзіўляе сваёй унікальнасцю і каштоўнасцю. Відавочна, яна карэнным чынам павінна змяніць існуючыя ў навуцы ўяўленні не толькі аб збройнай справе нашых продкаў, але, наогул, аб узроўні развіцця нашай старажытнай матэрыяльнай культуры.

Яшчэ некалькі гадоў таму Гомій — летапісны папярэднік сучаснага Гомеля — асабліва не цікавіў гісторыкаў і археолагаў. Яго лічылі невялікім валасным цэнтрам старажытнай Русі ў XII—XIII стст., які знаходзіўся па-за межамі галоўных з’яў палітычнага і эканамічнага жыцця раннефеадальных княстваў. Гісторыя Гомія амаль што не турбавала і кіеўскіх летапісцаў, са слоў якіх мы і даведаліся аб існаванні гэтага населенага пункта на паўднёвым усходзе Беларусі. Гомій упершыню згаданы ў летапісу 1142 г. у сувязі з барацьбой смаленскага князя Расціслава Мсціславіча і чарнігаўскіх князёў Альговічаў. Расціслаў намагаўся захапіць Гомій, аднак яму давялося задаволіцца толькі ягонай воласцю. Відавочна, горад быў моцнай па тым часе фартэцыяй і не скарыўся гэтаму ваяўнічаму князю. На працягу XII — пачатку XIII ст. Гомій уваходзіць у склад Чарнігаўскага княства, у другой палове XII ст. ён ужо вылучаецца ў самастойны удзел.

Даследаванні рэшткаў Гомія, што знаходзяцца ў цэнтры сучаснага Гомеля на правым беразе Сожа, былі распачаты краязнаўцам І. Х. Юшчанкам яшчэ ў 1926 г. Ягоныя шурфы, закладзеныя ў парку каля былога палаца Румянцавых і Паскевічаў, прыйшліся на моцныя напластаванні старажытнага гарадзішча. Пошукі былі працягнуты экспедыцыяй Інстытута гісторыі АН БССР, а пасля археалагічным атрадам Гомельскага абласнога краязнаўчага музея. Асноўны вынік апошніх даследаванняў нечаканы: гісторыя Гомія налічвае каля 1000 гадоў і ён, такім чынам, належыць да найбольш старажытных усходнеславянскіх гарадоў Беларусі. З’явіўшыся на месцы ўмацаванага паселішча другой паловы I тысячагоддзя н. э., Гомій быў заснаваны летапіснымі радзімічамі. Ужо ў XII ст. ён ператвараецца ў буйны горад Верхняга Падняпроўя, адміністрацыйна-палітычны, ваенны, гандлёва-эканамічны і рэлігійны цэнтр.

Пад час раскопак былі знойдзены рэшткі некалькіх абарончых збудаванняў, жылля, майстэрняў, гаспадарчых пабудов, вуліц, мноства каштоўных рэчаў X—XIII стст. Але асаблівую цікавасць выклікала знаходка рэштак збройнай майстэрні. Майстэрня загінула ў пачатку XIII ст., калі на землі ўсходнеславянскіх княстваў прыйшлі манголы. Магчыма, гэта здарылася ў 1239 г., калі быў захоплены і спалены Чарнігаў. У выніку пажару

«Зброя нащадкаў радзімічаў»:

1. Наверша мяча; 2. Частка кальчугі і тачільны камень; 3. Перакрыжаванне мяча; 4. Панцырскія пласціны.

падлога будынка была літаральна пахавана пад гарэлымі бярвеннямі і дошкамі сцен і даху. Зверху ўпала печ, ад якой застаўся толькі пласт чырвонай гліны. На падлозе ж захавалася велізарная колькасць рэчаў, больш за 1500 адзінак, многія з якіх спякліся пад уздзеяннем агню. Большасць знаходак — гэта дэталі наступальнай і абарончай зброі.

Частка з іх адносіцца да распаўсюджаных у XII — XIII стст. тыпаў: гэта перакрываванні і наверхшы мячоў і шабляў з бронзы і чорнага металу, наканечнікі ножнаў. Але сустракаюцца нечаканыя знаходкі, напрыклад, кавалкі жалезнага наруча (ці наручаў). Такая частка экіпіроўкі цяжкаўзброеных ратнікаў ва ўсходнеславянскіх землях да XIV ст. сустракаецца надзвычай рэдка, а ў Беларусі наогул з'яўляецца першай знаходкай. Вядомы толькі адзін старажытнарускі аналаг — наруч з гарадзішча «Дзявіч-Гара» пад Каневам на Кіеўшчыне, які паходзіць з пласту мангольскага пагрому 1240 г.

Былі знойдзены і цікавыя фрагменты кальчужных палотнаў, складзеныя з сотняў кольцаў. Амаль усе кавалкі належаць да розных кальчуг: дыяметр і форма кольцаў у асобных фрагментах адрозніваецца. І, нарэшце, самай вялікай па колькасці і самай каштоўнай знаходкай з'яўляюцца пласціны ад баявых панцыраў («броней дошчатых» — па тэрміналогіі летапісцаў), што ляжалі на падлозе пабудовы. Па самых прыблізных падліках, іх колькасць больш за 1000 адзінак. Тут гомійскі комплекс не мае сабе роўных на тэрыторыі Усходняй Еўропы. Па падліках аўтарытэтнага даследчыка ўсходнеславянскай зброі А. М. Кірпічнікава, на помніках старажытнай Русі IX—XIII стст. знойдзена толькі 270 пласцін прыкладна ад 26-ці «броней».

Колькасць пласцін у комплексе значна перавышае тую, што неабходна для вырабу адной «броні». Па падліках вучоных, панцыры перыяду сярэднявечча складаліся прыблізна з 600 пласцін. Размяшчэнне знаходак у пабудове выключае іх прыналежнасць да некалькіх скончаных вырабаў: мы маем справу менавіта з наборам панцырных «запчастак». Аб гэтым жа сведчыць і выключная тыпалагічная разнастайнасць знойдзеных у Гоміі пласцін. Калі разгледзець выявы самых розных «броней» на старажытнарускіх мініяцюрах, іконах і інш., то (пасля гомійскіх знаходак) робіцца зразумелым, што мастакі XII—XIV стст. не выдумлялі іх, а засноўвалі свае малюнкi на рэальна існаваўшых разнастайных сістэмах панцырнай абароны ратнікаў.

Былі знойдзены бракаваныя і неапрацаваныя пласціны, што сведчыць аб іх вырабе на месцы. Гэта думка пацвярджаецца таксама фрагментамі кальчуг і неапрацаваным канчаткова наверхшам мяча. Цікава, што на падлозе пабудовы знойдзена вогнішча. Суседства яго побач са звычайнай печчу пераконвае ў тым, што тут адбываўся вытворчы працэс, які патрабаваў агню. Нарэшце, і гэта галоўны аргумент на карысць майстэрні, побач з «запчасткамі» знойдзены і металаапрацоўчыя інструменты, сярод якіх каля 20 тачільных камянёў, круг-тачыла, а таксама вялікі напільнік.

Гомельскія знаходкі не толькі канчаткова пацвярджаюць тэзіс аб мясцовай панцырнай вытворчасці ў нашчадкаў радзімічаў перад мангольскім нашэсцем, але і ўдакладняюць уяўленні аб узроўні спецыялізацыі старажытнага збройнага рамяства на Беларусі. Так, лічылася, што ад кавалей зброі адразу трапляла да спажываўца-дружынніка. Новыя матэрыялы дазваляюць вылучыць у ланцуг «каваль — спажывец» яшчэ і майстра, які выконваў толькі апрацоўку зброі і яе рамонт.

Алег МАКУШНІКАЎ

Б А Р Б А Р А Р А Д З І В І Л

УРЫВАК З ДРАМАТЫЧНАЙ ПАЭМЫ
РАІСЫ БАРАВІКОВАЙ

Ужо некалькі гадоў палкае, гарачае каханне звязвае Барбару Радзівіл і вялікага князя Вялікага княства Літоўскага Жыгімонта II Аўгуста. Закаханыя пачуваюць сябе шчаслівымі... Але надыходзіць 1547 год. Братам Барбары (роднаму Радзівілу Мікалаю Рудаму і стрыечнаму Радзівілу Мікалаю Чорнаму) стала вядома, што каралевіч і вялікі князь тайна разаслалі сваіх ганцоў-агентаў у сталіцы заходніх дзяржаў, каб весці перамовы наконт шлюбу. З гэтага моманту і пачынаецца інтрыга, якая зробіць каханне больш моцным, і ўзнясе Барбару на вяршыні трона, а пакуль... браты паведамляюць ёй аб тайных намерах Жыгімонта Аўгуста.

*Невялікая зала, абабітая блакітным атласам.
Ва ўсім — бляск, багацце.
Барбара адна. Відно, што яна перажывае вялікую
ўзрушанасць.*

*Б а р б а (на нейкі момант задумліва)
Паўстала зло...*

*і ў сэрцы рухнуў хорам.
Нянавісцю кіпець спрабуе кроў,
і розум слепне. Ява была ўчора,
а сёння — сколкі недаснёных сноў!
Каханая...
(Голас затрапятаў)*

*Ноч клікала да Бога.
Сужыцелька...
(Паўза)*

*А дзесь імчыць ганец,
і ты не маеш права анікога
ў тым вінаваціць, стаўшы пад вянец
патайнага, няўтрымнага жадання...
Анёлы адслужылі ўсё сваё
І вось прыйшла хвіліна пакарання —
у сэрца д'ябал цэліць вастрыё,
скляпанае з ілжы, з інтрыг, з атруты...
(Нечакана гнеўна)*

*Прымі яго і д'яблу дай зарок!
І выслізні гадзюкаю з пакуты,
і джалі таго, каго мілуе зрок.
З кім зноў і зноў дзяліць свой*

*будзеш ложка,
джалі вуснамі, хай носіць, як апёк,
мой пах, мой дух, што сцерці ўжо не зможа,
апёк — кляймо... У помсту ўжо! Знарок!
(Нібыта нешта ўяўляе)*

*Бяжы насустрач, з горда ўзнятым тварам,
як сарна..., не забыўшы аднаго:
пі ўдоставь, захлынайся яго жарам,
і здзекуйся са слабасці яго.
Хай пашквілюсы ўсе муры і вежы
аздобяць і на вочы трапяць Той,
што будзе да канца яму належаць,*

Жыгімонт Аўгуст.

Барбара і Жыгімонт. Акварэль Яна Матэйкі.

працятая атрутнай віднатой;
ён быў маім!

Маім! І што карона?!

Нас звязвала бяздонне нашых губ:
п'еш — не нап'ешся...

(Паўза)

Каралева Бона?!¹

Яму ці ёй патрэбен гэты шлюб?!

У залу ўваходзіць Радзівіл Мікалай Руды.

Барбара адыходзіць углыб залы. Гавораць на
адлегласці.

Мікалай Руды

Што вырашыла ты? Перажыла?

(Смяецца)

У гэткай справе розум не залішні.

Што цвет раскошны колішні для вішні,
калі вясной нядаўняй не цвіла?!

Барбара (асцярожна)

Цябе не разумею. Толькі ўчора...

Мікалай Руды

Не дагаворвай! Аўгуст быў з табой!

У скрыні — падарункі, кветак — мора...

Ты цешся, але Чорны за сцяной
чакае... Нам патрэбна твая згода.

(Рашуча)

Ад Аўгуста адмоўся назаўжды!

Б а р б а р а

Якая ж вам ад гэтага выгода?

Пакуль ні ў чым не бачу я бяды.

Наадварот...

М і к а л а й Р у д ы (*ўзрываецца*)

Табе да сэрца, бачу, насміханне?

У кожным горле — косткай Радзівілы.

Калі б маглі — ўзнялі б цябе на вілы!

На родзе скула — нам тваё каханне!

Б а р б а р а

Вы пачалі не з гэтага,—

з ганцоў!

У розныя заходнія сталіцы...

Цяпер звязаць не можаце канцоў?

М і к а л а й Р у д ы (*разводзіць рукамі*)

Не бачыў свет яшчэ такой дурніцы!

Ды нават нейкі дробненькі шляхтун

за брамаю... ледзь выблісне заранка:

«Паскудніца! Паганка! Выляжанка!»,

а хутка стане Аўгуст твой, што ўюн.

Май гонар! Ты сястра мне па крыві.

Б а р б а р а

Хм-м... З сястрою адпаведна і жыві...

(*Паўза*)

Замысліў нешта Чорны...

Звадыяш!

Але, калі ўжо церпіць гонар наш...

М і к а л а й Р у д ы (*радасна*)

Ты згодна?!

(*Паўза*)

Мо, паедзь у Геранёны?²

Хай будзе Аўгуст цалкам адлучоны!

Б а р б а р а (*як адрэзвае*)

Мне добра тут. Ты зняў з душы вярыгі?

М і к а л а й Р у д ы (*падкрэслена лагодна*)

А ты?.. Паўсюдна бачыш цень інтрыгі!

Трошкі марудзіць. Задаволена пасміхаецца.

Выходзіць.

Паўза.

Барбара пачынае хадзіць з канца ў канец залы.

Настроі мяняюцца.

Б а р б а р а

Цяжкі дурман у галаве!

(*З адчаем*)

Пачуццям як угаманіцца?

Ах, Аўгуст... Княжыць на Літве,

а трызніць аб чужых сталіцах.

(*Гатова ўзарвацца*)

Які раптоўны інтарэс?
Чыё прывабіла аблічча?
Чый стан яго няўхільна кліча?
Пытанніў — непраходны лес!
Свой боль хачу расперазаць,
а ў сэрцы, чую, глухне вера...
(Амаль няшчотна)
Ужо ніколі не сказаць,
што я — рака,

а ён — мой бераг!

(З прыкрасцю)
Пярэварацень... Здань начы!
Было такім жаданым цела!
Начною птушкай на плячы
ад штораз новых ласк трымцела...

(Паўза)
І што мог падказаць мне дзень?
Хавала здрада ўсе прыкметы.
Хай пасмяецца зараз цень
заўчасна згаслае Эльжбеты!³
(Нервовы смех, як плач)
Эльжбета...

З Кракава... сюды!

Каранаваная, і тут жа...
Наложніца — сляды ў сляды,
больш даражэйшая для мужа.
А потым я... Ён гэта мог!
Самоту не ўтрымаць у скрутку.
Эльжбета, поўная трывог,
канала ля яго ад смутку.

(Думае, магчыма, нешта ўспамінае.
З пачуццём раскайвання)

Нібыта выеў вочы дым!
Ён жа, вясёлы і ўлюбёны,
яшчэ жалобным днём сваім
імчаў да нас... у Геранёны!
(Спыняецца)

Я — грэшніца! Бог не са мной.
Адвернуты, Ён грэх не зніме...
І тыя двое... за сцяной
(выдыхае, як стогн)
не памыліліся.

Я — з імі!

ЗАСЛОНА

¹ Бона Сфорца, каралева польская і вялікая княгіня літоўская, жонка Жыгімонта I Старога, маці Жыгімонта II Аўгуста.

² Геранёны — замак Гаштольда Станіслава, першага мужа Барбары.

³ Эльжбета Аўстрыйская, першая жонка Жыгімонта Аўгуста.

ЗВАРОТНЫ АДРАС — ТУРМА НКУС

Існуе сусветная літаратура, створаная за кратамі. Праўда, помнікі пісьменства савецкіх турмаў займаюць у ёй невялікае месца па розных прычынах. Каб пісаць, трэба як мінімум мець чым і на чым пакідаць графічныя адзнакі, трэба мець сілы, каб весці нават дзённік, неабходна элементарнае месца — а калі ў камеры на пяцях — дваццаць пяць, трыццаць, сорак няшчасных?

Да таго ж, няма ніякай гарантыі, што напісанае не адгукнецца дадатковым тэрмінам у лагеры.

На справе ў сталінскіх турмах усё было яшчэ прасцей: пісаць, калі і дазвалялася, дык толькі заявы. Усё іншае — парушэнне рэжыму і як вынік — пазбаўленне прагулкі (калі яна была), карцар.

За пісьмамі — характары і перакананні розных людзей, падобных у галоўным — іх лёсы, трапіўшы ў сілавое поле сталінскага сацыялізму, завяршаюцца ў няволі.

Тры пісьмы, якія падрыхтаваны да друку — толькі невялікая частка пошты, што слалі вязні з надзеяй на дапамогу.

З надзеяй, якая звычайна не спраўджвалася.

ПРАКУРОРУ РЭСПУБЛІКІ БССР

гор. Мінск

Ад асуджанага ПАЎЛАВА Андрэя Мінаевіча,
вёс. Гарэлікі, Дабрамысленскага с/Савета,
Лёзненскага р.

СКАРГА

Я меў 41 год, інвалід царскай вайны, у 1935 г. я ўступіў у калгас у сваёй вёсцы, мне калгас даваў непасільную работу, я ў 1935 г. выйшаў з калгаса.

Старшыня калгаса мне пагражаў: ты выйшаў з калгаса, дык мы збярэмся з калгаснікамі і цябе заб'ём і навядзем на цябе крадзеж, таму што ты раней судзімы і мы за цябе не будзем адказваць. Я паверыў старшыні. У 1936 г. у красавіку месяцы да мяне ўначы час калгаснік стукаецца ў акно, я паглядзеў у акно і ўбачыў вялікі натоўп людзей, і ўспомніў пагрозы старшыні. Я зайшоў у другую палавіну, расчыніў акно і кінуўся ўцякаць. Па мне пачалі страляць, колькі па мне было стрэлаў, дакладна не памятаю. Я спалохаўся. Стрэлаў было 4—5. А там з калгаснікамі была міліцыя і Ўпаўнаважаны НКУС. Я не ведаў, што там была міліцыя, то б я не ўцякаў. Як я ўцёк, дык адразу пайшоў на станцыю Заольша і паступіў працаваць у кар'ер на чыгунку, дзе я прапрацаваў 3 месяцы, пакуль мяне скарацілі. Пасля гэтай работы я працаваў прыватна ў калгаснікаў па 7 лістапада. 30-га лістапада мяне міліцыянер арыштаваў і Ўпаўнаважаны НКУС дае мне справу, што я калі ўцякаў праз акно і адстрэльваўся. Справу мне дае Ўпаўнаважаны НКУС ЛЕБЕДЗЕЎ зусім ілжывую, у сувязі з тым, што

ў 1935 г. у бары па дарозе ўчыняліся грабязы, мне Упаўнаважаны НКУС ЛЕБЕДЗЕЎ прапаноўваў пайсці ў бор адшукаць злодзеяў і выдаць іх міліцыі. Я не згадзіўся, таму што гэта справа небяспечная. Мне ў той час ЛЕБЕДЗЕЎ прыгразіў, не пайшоў ты да мяне ў памочнікі, дык табе будзе горш, таму што ты раней судзімы, дык я цябе падвяду пад 39 арт. Вось мне Упаўнаважаны НКУС ЛЕБЕДЗЕЎ даў справу, што я страляў і мне прыпісалі судзімасці за крадзеж 2, якіх у мяне не было і няма. З-за хуліганства я маю толькі ўсяго дзве судзімасці, адну судзімасць у 1931 г., судзімы па 84 за антысемітызм тэрмінам на 2 гады, за крадзеж я судзімы ў 1933 г. на 6 мес. Вось мае 2 судзімасці. Цяпер з 1936 г. з 9 лістапада я сяджу ў Віцебскай турме — 21-га снежня 36 г. мне прыйшоў прыгавор на 3 гады. Я прызнаў сябе сапраўды не вінаватым у тым злачынстве, якое на мяне наведзена лжыва. Дык я прашу Вашага распараджэння не адмовіць у маёй просьбе разгледзець маю справу і не дапусціць да гібелі маіх утрыманцаў: маю жонку і майго сына, які мае 1 год, таму што яны пакінуты ў чужой кватэры без кавалка хлеба і не маюць ніякой гаспадаркі.

Прасіцель ПАЎЛАЎ.

30/XII-36 г.

Кліменцію Яфрэмавічу ВАРАШЫЛАВУ
ад чырвонага партызана Сінельнікава Ф. С.
БССР г. Мінск з турмы.

ЗАЯВА

Таварыш Варашылаў, пішу Вам трэцяе пісьмо і прашу Вашага ўздзеяння на ворагаў народа нашай роднай непераможнай Радзімы.

Тав. Варашылаў, я ніяк не магу забыць Вашых слоў і слоў нашага Вялікага тав. Сталіна, тое зберагчы, тое захаваць з гонарам і захаваць ад усякіх ворагаў. У маім сэрцы бальшавіцкім усё гэта захоўваецца да сённяшняга дня і будзе захоўвацца да апошняй хвіліны майго жыцця. Я біўся за гэту справу са зброяй у руках з 1917 па 1924 год. З 1924 на вытворчасцях, ніводнай хвіліны не забываючы сваіх задач з рознымі ўхіламі, з рознымі вылазкамі, з рознымі цяжкасцямі даводзілася змагацца гэтаксама, як і на франтах грамадзянскай вайны.

Я былы батрак, які нічога не меў, як да рэвалюцыі, так і пасля. Я ў 1917 годзе пайшоў з першым Петраградскім баявым атрадам на барацьбу. У дадзены час тры разы ранены і раз кантужаны, але ніяк не магу з ворагамі змірыцца, як з трацкістамі-зіноўяўцамі і іншымі вылазкамі, якіх у нас у СССР ёсць многа яшчэ і на сённяшні дзень, якія праводзяць работу як на вёсцы, так і ў горадзе, якія вырвалі з нашых рук тав. Кірава, рабілі замахі на шэраг іншых нашых кіраўнікоў, якія выключалі і выключаюць з радыў партыі лепшых сыноў нашай партыі. Але нам нічога не страшна. Калі адабралі партбілет, дык той адданасці і таго, чым кляліся ў 1917, не адыме ніхто, чым мы загартаваны з 1917 года і ні перад чым спыняцца не будзем. Той не ёсць бальшавік, які толькі носіць партбілет для прыкрыцця сваёй шкуры. У нас такіх вельмі многа ёсць яшчэ ў радах нашай партыі.

Я быў членам партыі, мяне выключылі трацкісты БССР Буда-Кашалёўскага райкома, сам сакратар райкома Пеўзнэр, які хаваў сына Троцкага Сядова. Пасля яго таксама судзілі і далі яму 6 гадоў пазбаўлення волі, але я застаўся праз паразіта беспартыйным. Але нягледзячы на гэта, я сябе лічу самым адданым непакінутым бальшавіком.

Барацьбы сваёй не кідаю ні на адну хвіліну. Я вытрымана і дакладна пісаў пра ўсе гэтыя беззаконні, якія заўважаў у любым кутку контррэвалюцыі, якая звываецца, у газеты нашай партыі, у раённыя арганізацыі і пракуратуру, савецкі кантроль, НКУС, сігналаваў аб бясчынствах. Але гэтая група, з якой я стаў змагацца, яны цесна звязаны з раённымі арганізацыямі, якія сталі на мяне мець

немагчымыя ганенні і затасоўваць мяне з маёй сям'ёй, сталі нападаць на жонку маю і на мяне, але нягледзячы на гэта я абапіраўся на вышэйшыя арганізацыі, што мне дапамогуць змагацца з бяспраўнасцямі, якія рабіла гэта група. Тады гэта група бачыць сваю пагібель, і каб змыць з сябе пляму, каб застацца не раскрытай, вырашае стварыць на мяне небывалыя абвінавачанні і садзяць мяне ў турму і я ўжо сяджу 41 дзень дарма і перажываю розныя перажыванні толькі з-за сваёй адданасці і барацьбы за справу партыі і Савецкай улады, ніхто ў мяне нічога не пытае. Я лічу, што гэта справа не павінна быць затасавана без усялякага высвятлення і праверкі, але ў мяне ёсць хваляванне, што з-за таго, што я сяджу ў турме і мяне ніхто ні пра што не пытаецца, варожы элемент можа падмануць савецкую ўладу і партыю і працягваць сваю контррэвалюцыйную работу, а таму прашу Вас, тав. Варашылаў, дапамагчы мне ў барацьбе за справу гонару, сумлення, прашу як роднага бацьку, бо я люблю Вас, не пакіньце без усякай увагі, не дайце контррэвалюцыі пасмяяцца над партызанам і будзёнаўцам, вышліце каго-небудзь для сакрэтнага расследавання гэтай групы.

Група гэта знаходзіцца ў БССР, Смалявіцкі раён, Ладскі спіртзавод і ў раёне. Кіруе групай дырэктар спіртзавода Хайтаў, 2-гі Мазыль, 3-ці старшыня сельсавета Фурусевіч і шэраг іншых асоб.

Я застаюся чакаць у Мінскай турме.

Чакаю адказу з бальшавіцкім прыветам да Вас

Фёдар Сцяпанавіч СІНЕЛЬНІКАЎ.

1 студзеня 1937 г.

Народнаму Камісару Унутраных спраў С.С.С.Р
т. ЯЖОВУ

ад камандзіра аддзялення Асобнага эскадрона
сувязі 7-й Самарскай кавалерыйскай дывізіі
імя Англійскага Пралетарыята
Нязнава-Любуціна Максіма
Рыгора Лазаравіча Васільевіча,
асуджанага на судоўнае горада Мінска
па арт. 250 б і 118 а КК БССР

СКАРГА

З нараджэння 1915 г. па 1929 г. я жыў у вёсцы ў бацькі Любуціна Лазара Паўлавіча. У 1929 г. мяне разам з сям'ёй выслалі на Урал як кулакоў. Вясной 1930 года я з Урала ўцеў у родную вёску і жыў да восені 1930 года. Братоў і сяцёр у мяне два браты і чатыры сястры ў калгасе. Калі восенню пачалі лавіць нова ўцеўшых з высылкі, я змушаны быў пакінуць родных і паехаў у горад Гомель на ўласны хлеб. На работу мяне не прымалі як малалетку, але каб не пайсці на базар бадзяжнічаць, я сваю метрыку пераправіў пры дапамозе таварышаў на 1913 год нараджэння і ўладкаваўся на курсы цесляроў. Пасля заканчэння ўсіх курсантаў перавялі на будаўніцтва, дзе я працаваў да ліпеня месяца 1931 г. Далей працаваць у Гомелі я не асмеліўся, таму што ў Гомель панаехала на работу шмат маіх аднавяскоўцаў і я баяўся, што яны мяне выдадуць міліцыі. У гэты час у Гомелі была вярбоўка цесляроў на Далёкі Усход. Я паспяшаўся завербавацца і паехаў на ДВК на 6 месяцаў. Пасля заканчэння тэрміну наша брыгада беларусаў раз'ехалася ў розныя бакі. Я паехаў працаваць у Хабараўск у затон Амурскага рачнога транспарту. Працаваў на рамонце, потым залічылі мяне матросам на параход «Блюхер». Але перад выхадам у плаванне я ўбачыў з боку набранай каманды на «Блюхер» да мяне незадаволенасць, што я малады, нясталы. Я пакінуў затон і паехаў ва Уладзівасток. Там я завербаваўся цесляром на востраў Сахалін у леспрамгас, дзе і працаваў да пашпартызацыі (1933 год). Пашпарт мне не далі як не маючаму дакументаў. Маю даведку і метрычную выпіску згубіў яшчэ гомельскі вярбоўшчык і пасля заканчэння тэрміну першай вярбоўкі мне давялося працаваць па саюзнаму білету

і даведках з месца работы. На Сахаліне мне далі тэрмін на выезд і я паехаў ва Уладзівасток, але без пашпарта нідзе на работу не прымаюць. Тут і пачалося маё пакутлівае жыццё.

Я чалавек непатрэбны краіне, усюды мяне выганяюць, куды б я ні пайшоў. Усё ж мне ўдалося знасці работу на Седане за 6 км ад Уладзівастока. Нас бяспашпартных узялі пілаваць дровы для Седанбуда. Жылі ў лесе ў палатцы. Але праз два месяцы з гэтага прытулку давалася адчаліць. Выязная пашпартная камісія дала 24 гадзіны на выезд куды-небудзь.

Я ведаю, што, калі прыедзеш у родную вёску, не толькі не дадучь пашпарт, але яшчэ трапіш на этап на Урал. Але жыць хочацца. Узяў на апошнія грошы білет да Чыты, спадзеючыся там знайсці работу, але гэта надзея была дарэмна. Уладкавацца не мог і без адзінай капейкі паехаў да Гомеля, а потым пехатою прыйшоў у родную вёску Гурату. Пражыўшы 6 дзён, выправіў даведку сельсавета і метрычную выпіску ў свайго таварыша Любуціна Максіма Архіпавіча. Прыехаў у Гомель і ўладкаваўся працаваць у Портбудзе з 1934 па май 1936-га. Быў зволены, бо не меў пашпарта. Калі працаваў на Портбудзе, я быў адпушчаны ў свой Кармянскі раён за атрыманнем пашпарта. Забралі ў мяне дадзеныя таварышам яго дакументы і я зноў застаўся без дакументаў. Уладкаваўся на цагельны завод, дзе працаваў да ліпеня 1935-га і тут быў зволены, бо не меў пашпарта.

Тут я канчаткова быў забыты лёсам і не ведаў, куды падзецца. Ісці красці — не здольны. Вырашыў ісці ў свой раён і здацца НКУС. Начальнік НКУС, распытаўшы мяне падрабязна, сказаў: «Савецкая ўлада ўмее караць, але ўмее і літаваць. Арыштоўваць я вас не буду. Падавайце ў выканком на аднаўленне права голасу». Але такіх людзей, як начальнік НКУС, мне знайсці больш не ўдалося.

Страціўшы апошнюю магчымасць жыць у сваёй вобласці, пайшоў назад у Гомель. Тут пачаліся блуканні, якія цяжка забыць. Шукаць работу я хутка перастаў, таму што было дарэмна: нідзе без пашпарта не прымаюць. Перада мной былі тры шляхі: красці, пакончыць з сабой або сесці ў турму. Я непатрэбны чалавек грамадству. Толькі баязлівасць не дала мне пайсці па першых двух шляхах. Я пайшоў да начальніка Гомельскай турмы з мэтай здацца ў няволю. Больш сумленнага выйсця я не знаходзіў з майго гаротнага стану.

Звяртаючыся да начальніка тав. Хромава, мне было абыякава, што я на сябе не нагавару. Абы мяне арыштавалі, непатрэбнага працоўнаму грамадству чалавека. Я сказаў: «З малых год краду і нідзе не працую. Жадаю атрымаць пакаранне». І калі мне ён адмовіў у маёй просьбе, дык я заплакаў як яшчэ ніколі не плакаў. Толькі слёзы дарослага чалавека ўскалыхнулі сэрца начальніка. Ён пачаў пісаць мне накіраванне ў крымінальны вышук і спытаў у мяне прозвішча. Тут міжволі ў мяне з языка сарвалася прозвішча сына актрысы з паста-ноўкі «Без віны вінаватыя» Нязнамава Рыгора Васільевіча.

Застаючыся без працы, я параўноўваў свой лёс з лёсам Нязнамава, таму яно міжволі сарвалася з языка. Калі з'явіўся ў крымінальны вышук, я спадзяваўся, што мяне пасадзяць, але яны чамусьці не зрабілі гэтага. Пачалі пытацца, з кім краў, колькі прыводаў маю. Я як загіннатызаваны адказваў начальніку. Праз сем дзён пытаюцца пра адно і тое ж, і я паўтараю адно і тое ж, дзеля таго, каб спынілі мае блуканні, узялі ў турму і далі работу. Адзін з начальнікаў гаворыць мне: «Як думаеш, дакументы заводзіць трэба ці не?» Я адказаў, не ведаю, таму што меў на ўвазе жыццё на турэмным двары. Яны мне далі накіраванне ў кантору «Дабрабыт», чаго я зусім не чакаў. Я ўзрадаваўся, што мне даюць магчымасць жыць сумленна. Прапрацаваў паўтара месяца, атрымаў дакумент аб знешнім выглядзе — прызнанне мяне з 1913 года нараджэння. Я павінен быў з'явіцца ў Гомельскі РВК і быў прыняты ў рады РККА, дзе я служыў і апраўдаў той давер, які мне далі служыць у РККА.

Мне далі два гады, але я не ведаю, за што я атрымаў гэты тэрмін. Прашу, таварыш Яжоў, паведамце, за што я атрымаў гэтыя два гады і дзе праўда?

НЯЗНАМАЎ-ЛЮБУЦІН.

18 сакавіка 1937 года.

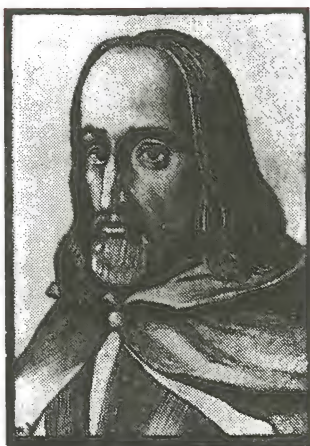
Прадмова і падрыхтоўка тэкстаў да друку
Аляксандра ЛУКАШУКА

«ЛЕТАПІС ВЯЛІКІХ КНЯЗЁЎ ЛІТОЎСКІХ»

Калі быў [вялікі князь Вітаўт] у немцаў [у Прусіі], у Мар'інградзе ў магістра, прыехала да яго шмат князёў і баяраў літоўскіх, і пачаў ён з дапамогаю нямецкаю ваяваць Літоўскую зямлю. Князь жа вялікі Ягайла са сваёю маці, вялікаю княгіняю Ульянаю, [знаходзіўся тады] ў Віцебску, а брат яго князь Скіргайла ў Літве ў Троках. І немагчыма стала змагацца вялікаму князю Ягайлу і Скіргайлу супраць князя вялікага Вітаўта, які часта ваяваў Літоўскую зямлю, бо ў яго сабралася вялікая сіла. Тады князь вялікі Ягайла выклікаў яго з Прусіі і даў яму Луцк з усёй зямлёю Валынскаю, а ў Літоўскай зямлі — яго бацькаўшчыну.

Памёр кароль Казімер Кракаўскі, і не было ў яго сыноў, толькі адна дачка Ядвіга. І пачалі ляхі з Кракава слаць да вялікага князя Ягайлы [прапановы], каб ён прыняў хрышчэнне старога Рыма і ўзяў бы ў іх каралеўну Ядвігу

Вялікі князь Вялікага княства Літоўскага Вітаўт (1350—27.X. 1430).

сабе за жонку, і стаў бы ў іх каралём у Кракаве і ва ўсёй Ляшскай зямлі. Ён жа, вялікі князь Ягайла, параіўшыся са сваёю маці, княгіняю Ульянаю, і з усімі князямі і баярамі Літоўскай зямлі, паехаў у Ляшскую зямлю, у Кракаў. Там ён хрысціўся і браты яго, і князі, і баяры літоўскія, і ўзяў [Ягайла] каралеўну Ядвігу сабе за жонку, і быў каранаваны таго каралеўства каронаю. І ад таго часу пачалі хрысціць Літву ў лацінскую веру, і прыслаў архібіскуп біскупа ў Вільню

для Літоўскай зямлі, і тады пачалі касцёлы ставіць па ўсёй зямлі Літоўскай.

Той жа зімы, калі кароль быў у Кракаве з усімі князямі і баярамі літоўскімі, князь Андрэй Полацкі прыйшоў з немцамі лівонскімі і з усімі латгаламі на Літоўскую зямлю і шмат паваяваў, папаліў гарадоў і сёлаў, замкам жа ў Літоўскай зямлі нічога не ўчыніў і затым вярнуўся назад. Той жа зімы князь Святаслаў Смаленскі ўчыніў змову з князем Андрэем Полацкім. Ён [пайшоў] у Літву, а князь Святаслаў да Оршы, і шмат бяды [яны] нарабілі людзям. Так бязлітасна, не па-хрысціянску мучылі хрысціян, што мы не чулі, каб нават у час нападаў няверных так мучылі, так катавалі хрысціян: збіралі іх, закрывалі ў хатах і падпальвалі, у вялікіх харомах бэлькі прыпаднімалі, палонных пад сцены галоўмі клалі і заціскалі, жанчын і дзяцей на вастрэколле натыкалі, іншыя ж здзекі над хрысціянамі брыдка і апісваць. Ні Антыёх Сірыйскі, ні Юліян злачынец так не мучылі хрысціян. Замку ж Оршы

Працяг. Пачатак публікацыі і прадмова В. Чамярыцкага ў № 1 за 1991 г.

Крыжакці комтур. З надмагілля Кунона фон Ліхтэнштайна (Малюнак К. Ліндэр).

нічога не ўчынілі і затым вярнуліся назад.

Той жа зімы пад весну ў вялікі пост пачаў думаць [князь] Святаслаў са смаленскімі баярамі, быццам лютае звяр'ё, бы не хрысціяне, [як бы зноў учыніць] кровапраліцце хрысціянам. І пайшоў к гораду Мсціславу і аблажыў яго, і пачаў здабываць замак, парокамі біць [сцены], а ў зямлю Мсціслаўскую вояў паслаў. І шмат крыві хрысціянскай пралілося [тады]. Нават Богу было агідна глядзець, як так званыя хрысціяне сваіх братоў-хрысціян не пачалавечы, не па-хрысціянску катуюць.

Князь жа вялікі Скір-

гайла і князь вялікі Вітаўт, прыехаўшы з Польшчы ад брата свайго, караля [Ягайлы], уведалі, што князь Святаслаў Смаленскі раней пад Віцебскам быў, потым к Оршы прыходзіў, а цяпер каля Мсціслава стаіць і замак парокамі б'е. І вельмі засмуціўся князь вялікі Скіргайла, і пайшоў са сваімі братамі, з вялікім князем Вітаўтам і з Канстанцінам, і з Карыбутам, і з Сямёнам Лугвенам. І ўспомнілі [яны] слова божае: «Якою мераю чалавек мерае, так і яму адмераецца, а што пасее, тое і па-

жне». «Мы ж,— казалі яны,— не ўчынілі яму нічога злага, а ён, будучы з намі ў міры, парушыў прысягу і дагавор, нашу зямлю ваюе і кроў хрысціянскую пралівае. Мы ж ідзем на яго, спадзеючыся на Бога і на сілу крыжа». І прыйшлі [яны] к гораду Мсціславу. Князь жа Святаслаў, які стаяў каля горада і біў Мсціслаўскі замак парокамі, учуў у пятніцу перад Вялікаднем, што ідзе на яго князь вялікі Скіргайла з братамі, падрыхтаваў сваё войска і пайшоў супраць іх. І як сышліся палкі, Бог учыніў

Рыцар XIII ст. Малюнак Яна Матэйкі паводле старой пячаткі.

паводле слоў прарока Давыда, які сказаў: «Спадзе хвароба на яго галаву і наверх яго няпраўда сыйдзе». І яшчэ: «Выкапаў яму і сам упадзе ў яе».

Дапамог Бог вялікаму князю Скіргайлу і князю вялікаму Вітаўту, а князь Святаслаў кінуўся наўцёкі са сваімі князямі, і з баярамі смаленскімі, і з усім сваім войскам. Божаю сілаю тут немалое дзіва учынілася: было пабіта шмат вояў, князёў і баяраў [смаленскіх], і самога вялікага князя Святаслава забілі. Сына ж яго, князя Юрыя, вялікі князь Скіргайла знайшоў сярод трупай моцна параненага, ледзь жывога, узяў яго і пачаў лячыць рознымі лекамі, і галаву яму абстрыг, бо шмат было ран, і ўжо страціў надзею, што ён выжыве. Князь жа вялікі Скіргайла залячыў яму раны і прывёз да яго маці, вялікай княгіні Святаслававай, і пасадзіў яго на вялікім княжанні ў Смаленску, бо за князем Юрыем была замужам дачка старэйшай сястры Скіргайлавай. Адышоў ад горада Смаленска вялікі князь Скіргайла і пайшоў у сваю зямлю Літоўскую, і стаў жыць у Троках, а ў Вільню кароль [Ягайла] прыслаў старасту свайго ляхскага.

Князь жа вялікі Вітаўт валодаў тады Луцкам і ўсёю зямлёю Валынскаю, а ў Літоўскай зямлі — сваёю бацькаўшынаю. І было яму вельмі цяжка, што вялікім княжаннем валодае чужы, чаго раней не бывала ў Літоўскай зямлі. Тады ён учыніў ра-

ду з усімі князямі і баярамі Літоўскай зямлі, і калі Скіргайла ад'ехаў быў у Полацк, князь вялікі Вітаўт прыйшоў к Вільні, каб ёю завалодаць. Княгіня ж вялікая Ганна была тады ў Гародні. Вільняне не паддаліся тады яму, бо далі прысягу каралю [Ягайлу] і [князю] Скіргайлу, і не ўзяў ён Вільні. І пайшоў [князь вялікі Вітаўт] са сваёю княгіняю, сваімі князямі і баярамі да магістра [у Прусію] і адтуль пачаў ваяваць Літоўскую зямлю з нямецкаю дапамогаю. І ўжо заваяваў быў [палову] Літоўскай зямлі па раку Вілію, і Полацк паддаўся яму. І ўбачыў кароль [Ягайла] і князь вялікі Скіргайла, што ўжо не могуць яны ўтрымаць Літоўскую зямлю перад [націскам] вялікага князя Вітаўта.

Князь жа вялікі Вітаўт разам з нямецкімі сіламі пайшоў к Вільні. І сустрэў яго князь Скіргайла з братам сваім Вігантам і з літоўскім войскам на рацэ Віліі каля гарадка пад назваю Вейкшышкі. І дапамог Бог вялікаму князю Вітаўту, і пераможаны былі літоўскія воі, і кінуліся наўцёкі. І шмат іх пабілі, а іншых князёў і баяраў у палон пабралі: князя Сямёна Яўнутавіча, князя Глеба Святаславіча Смаленскага, князя Васіля Канстанцінавіча, князя Івана Цету, Льва Плаксіча і шмат іншых князёў паланілі. І пайшоў князь вялікі Вітаўт к гораду Вільні з усім сваім войскам і аблажыў горад Вільню, і пачаў здабываць Крывы

горад, біць па ім з пушак, і ўзяў [Вітаўт] Крывы горад. Тады ж немцы забілі князя Карыгайлу Альгердавіча, бо ляхская застава ў Верхнім горадзе не пусціла ў горад князя Карыгайлу. Князь жа вялікі Вітаўт, узяўшы Крывы горад і [Літоўскую] зямлю паваяваўшы, вярнуўся ў Прусію.

Таго ж лета да вялікага князя Вітаўта ў Прусію ў Мар'інград прыйшлі паслы з горада Масквы ад вялікага князя Васіля Дзімітравіча і прасілі ў князя вялікага Вітаўта аддаць дачку замуж за вялікага князя Васіля Дзімітравіча. Князь жа вялікі Вітаўт аддаў дачку сваю, князёўну Соф'ю, і адпусціў яе з Мар'інаграда, а з ёю паслаў князя Івана Альгімонтавіча [Гальшанскага]. З горада Гданска яны паплылі на караблі па моры і прыехалі да горада Пскова. Псковічы ж выказалі ім вялікі гонар і з пашанаю праводзілі іх да Вялікага Ноўгарада. Ноўгарадцы таксама іх ушанавалі і праводзілі з пашанаю да горада Масквы да вялікага князя Васіля Дзімітравіча. Князь жа вялікі Васіль выслаў насустрач ім з пашанаю братоў сваіх, князя Уладзімера Андрэвіча і князя Андрэя Дзімітравіча і шмат іншых князёў і баяраў, і сустрэлі вялікую князёўну Соф'ю з вялікаю пашанаю. Тады быў праасвяшчэнны мітрапаліт Кіпрыян з архіепіскапамі і епіскапамі, з архімандрытамі, ігуменамі і з усім святарствам, і сустрэлі яе пачэсна з крыжамі перад

Луцкі замак. З альбома Н. Орды.

горадам Масквою. І ўчынілі шлюб пачэсны і павянчалі вялікага князя Васіля Дзімітравіча з вялікаю князеўнаю Соф'яю, і было вяселле выдатнае, пашаны годнае, і павесяліліся раскошна. Мы ж да папярэдняга вернемся.

Князь вялікі Вітаўт жыў у магістра ў Мар'інградзе, і прыслаў да яго кароль [Ягайла] пасла з братам сваім Скіргайлам, так кажучы: «Не губляй больш, браце, зямлі Літоўскай, нашай і сваёй бацькаўшчыны, пайдзі, браце, з намі на мір, будзь з намі ў вялікай брацкай любові і вазьмі сабе вялікае княжанне ў Вільні, пасад дзядзькі свайго, вялікага князя Альгерда, і бацькі свайго, вялікага князя Кейстута». Князь вялікі Вітаўт, параіўшыся

са сваімі князямі, з князем Юрыем Нарымонтавічам Бельскім і з князем Іванам Альгімонтавічам [Гальшанскім], пайшоў у Літву і сеў у Вільні на вялікім княжанні на пасадзе дзядзькі свайго, вялікага князя Альгерда, і бацькі свайго, вялікага князя Кейстута, і рада была яму ўся зямля Літоўская і Руская.

Князь Карыбут Альгердавіч пачаў дакараць [вялікага князя Вітаўта], выяўляць сваё непаслушэнства, пачаў збіраць супраць яго сваё войска і выступіў супраць яго. Князь жа вялікі Вітаўт паслаў сваё войска [пад кіраўніцтвам] Васіля Барэйкавіча і Гінвіла супраць яго [Карыбута]. І сыхліся войскі каля Дакудава, і былі разбіты воі князя Карыбу-

та, і кінуліся наўцёкі, і шмат іх было пабіта. Сам жа князь Карыбут уцёк у Ноўгарадак. Там жа былі яго княгіня і дзеці. Князь жа вялікі Вітаўт сабраў сваё войска і сам пайшоў к Ноўгарадку, і аблажыў горад, і ўзяў Ноўгарадак, а князя Карыбута і княгіню, і дзяцей узяў у палон.

Потым памерла княгіня [Ульяна], жонка Альгерда, і кароль [Ягайла] аддаў горад Віцебск свайму сакальнічаму Фёдару Вясне. Князь жа Свідрыгайла быў тады яшчэ малады. І стаў Фёдар Вясна валодаць горадам Віцебскам і ўсёю Віцебскаю зямлёю паводле парады і загада караля Ягайлы. Князь жа Свідрыгайла не мог таго вынесці, што Фёдар Вясна горадам валодае, а яму не падначальваецца. І забіў ён

Замак вялікіх магістраў у Мальборку — былой сталіцы Тэўтонскага ордэна.

Фёдара, і ўзяў горад Віцебск. І вельмі шкадаваў кароль Ягайла, што такое здарылася, і пісаў грамату брату свайму, вялікаму князю Вітаўту, каб ён помсту ўчыніў за тую крыўду.

Князь жа вялікі Вітаўт, узяўшы з сабою князя Скіргайлу і сабраўшы вялікае войска, пайшоў к гораду Віцебску на князя Свідрыгайлу, і прыйшоў [спачатку] к гораду Друцку. Друцкія князі сустрэлі яго і аддаліся яму на службу, і пайшоў [вялікі князь Вітаўт] к Оршы. Аршанцы ж зачыніліся ў замку і абараняліся два дні, а затым здалі замак. І адтуль пайшоў ён к Віцебску на князя Свідрыгайлу. Князь жа Свідрыгайла зачыніўся ў замку. І стаў вялікі князь Вітаўт здабываць замак. Тут і вялікі князь смаленскі Юрый Святаславіч прый-

шоў на дапамогу з усімі смаленскімі сіламі і аддаўся вялікаму князю Вітаўту на службу. І пачалі яны моцна здабываць Віцебскі замак і пушкі паставілі. Віцябляне не вытрымалі і пачалі паддавацца вялікаму князю Вітаўту. Князь жа Свідрыгайла выйшаў з замка і здаўся на волю вялікага князя Вітаўта. Князь жа вялікі Вітаўт узяў горад Віцебск і пайшоў затым у Вільню.

Той жа зімы на весну вялікі князь Вітаўт пайшоў у зямлю Падольскую, а князь Уладзімер Альгердавіч, які тады быў у Кіеве, не захацеў пакланіцца і пакарыцца вялікаму князю Вітаўту. Той жа вясны князь вялікі Вітаўт пайшоў і ўзяў гарады Жытомір і Оўруч, і прыехаў да яго князь Уладзімер. Таго ж лета на восень князь вялікі Вітаўт вывеў

яго з Кіева і даў яму Капыль, а ў Кіеве пасадзіў князя Скіргайлу. Сам жа князь вялікі Вітаўт пайшоў на Падольскую зямлю, а князю Скіргайлу загадаў ісці з Кіева к Чаркасам і Звянігараду. Князь жа Скіргайла з божаю дапамогаю і воляю вялікага князя Вітаўта ўзяў Чаркасы і Звянігарад і вярнуўся затым у Кіеў.

Калі ён княжыў у Кіеве, быў нехта Фама Ісуфаў, манах, які служыў намеснікам мітрапаліта пры святой Сафіі на мітрапалітавым двары. Захацеў [аднойчы] князь Скіргайла паехаць за Дняпро на паляванне. Той жа Фама паклікаў тады яго на пір на мітрапалітаў двор. І калі князь Скіргайла быў у яго на піры, я ж таго [добра] не ведаю, бо быў тады малады, але некаторыя гавораць, быццам бы той

Смаленск XVI ст.

Фама даў князю Скіргайлу атруту выпіць. І пасля таго піру паехаў князь Скіргайла за Дняпро да Мілаславічаў і там захварэў ў чацвер напярэдадні Хрышчэння, у суботу прыехаў у горад Кіеў хворы, хварэў 7 дзён і памёр у сераду. І панеслі яго на галовах святары са свечкамі, пяючы песні жалобныя, з горада Кіева да царквы святой Багародзіцы Пячорскай, і пакладзець быў цудоўны і добры князь Скіргайла, названы ў час святога хрышчэння Іванам, каля труны святога Феадосія Пячорскага. Князь жа вялікі Вітаўт, пачуўшы, што князь Скіргайла памёр, паслаў у Кіеў

князя Івана Альгімонтавіча і даў яму Кіеў ва ўладанне. Мы ж да папярэдняга вернемся.

Калі вярнуўся князь вялікі Вітаўт з Прусіі на вялікае княжанне, ён адпусціў свайго палоннага князя Глеба Святаславіча ў Смаленск на вялікае княжанне, а князю Юрыю Святаславічу даў горад Раслаўль. Князь Глеб, знаходзячыся ў Смаленску, пачаў выказваць непаслушэнства вялікаму князю Вітаўту. Князь жа вялікі Вітаўт слаў [да яго] пасланцоў [з патрабаваннем] выправіцца. Ён жа (князь Глеб) не захацеў выправіцца. Тады князь вялікі Вітаўт з усімі сваімі

сіламі пайшоў к гораду Смаленску на князя Глеба Святаславіча, і калі прыйшоў к Смаленску — здаўся яму [князь] Глеб з горадам Смаленскам. Князь жа вялікі Вітаўт аддаў горад Смаленск ва ўладанне князю Яманту і Васілю Барэйкавічу, а князю Глебу даў горад Паланы. Сам жа князь вялікі Вітаўт вярнуўся ў Літоўскую зямлю. У тую ж зіму паслаў [вялікі князь Вітаўт] князя Сямёна Лугаена з вялікім войскам і смаленскімі сіламі на князя Алега Разанскага, і вельмі шмат паланіў у Разанскай зямлі, і з перамогаю вярнуліся назад. Тады зіма была вельмі сцюдзёная.

Той жа зімы на весну прыехаў князь вялікі Васіль Дзімітравіч Маскоўскі да свайго цесця, вялікага князя Вітаўта, у Смаленск у вялікі пост. І ўшанаваў [маскоўскі князь] князя вялікага Вітаўта шматлікімі падарункамі: залатымі ланцугамі і пая-

самі, сабелямі і дарагімі тканінамі, залатым посудам і адборнымі коньмі. Князь жа вялікі Вітаўт, зяця свайго, вялікага князя [маскоўскага] ўшанаваў і абдарыў усялякімі падарункамі: адзеннем, расшытым каштоўнымі камянямі і жэмчугам, аксамі-

там, іншымі дарагімі тканінамі, коньмі з залатымі сёдламі, рознымі дзівоснымі рэчамі, і з вялікаю пашанаю адпусціў [яго] у горад Маскву. Сам жа [вялікі князь Вітаўт] паехаў у Літву.

Працяг будзе.

КАМЕНТАРЫ

Працяг «Летапісу вялікіх князёў літоўскіх», які змешчаны вышэй, адрозніваецца ад яго пачатку, аповесці пра Кейстута. Ён не такі цэласны і дэталізаваны паводле свайго выкладу і нагадвае своеасаблівы цыкл кароткіх сюжэтных гістарычных апавяданняў, падзеі ў якіх апісваюцца з пэўнай адлегласці ў часе і прасторы. Галоўны герой большасці з іх — літоўска-беларускі князь Вітаўт. Гэта сведчыць, што і працяг «Летапісу» складзены ў стане яго прыхільнікаў, хутчэй за ўсё, у асяроддзі беларускага духавенства, як паказвае яго мова, багатая на царкоўнаславянскія і дзе-нідзе перасыпаная цытатамі з Бібліі.

Пра час стварэння гэтай часткі «Летапісу» можна меркаваць па адной характэрнай дэталі. Апавядаючы пра падзеі 90-х гг. XIV ст., летапісец адзначае, што ён і князь Свідрыгайла былі тады яшчэ маладыя. Значыць, пісалася гэта дзесьці ў канцы 20-х гг. XV ст. Храналагічна працяг «Летапісу» ахоплівае час ад уцёкаў князя Вітаўта ў 1382 г. з Крэўскага замка да крыжакоў да смерці князя Скіргайлы ў пачатку 1397 г. Сустрэча ж Вітаўта з маскоўскім князем Васілём Дзімітравічам адбылася крыху раней, у 1386 г.

Ягайла Уладзіслаў (каля 1348—1434), у 1377—1392 гг. — вялікі князь літоўска-беларускі. У 1385 г. заключыў дагавор з Польшчай, уклаў вядомую Крэўскую унію, ажаніўся з польскай каралеўнай Ядвігай і з 1386 г. стаў польскім каралём. У 1392 г. пад націскам гістарычных абставін, у выніку цяжкай барацьбы вымушаны быў перадаць рэальную ўладу ў Літоўска-Беларускай дзяржаве свайму стрыечнаму брату Вітаўту. Ад Ягайлы і яго чацвёртай жонкі, беларускі

Соф'і Гальшанскай, пачалася дынастыя Ягелонаў.

Ядвіга (1372—1399) — дачка не Казімера, які памёр у 1370 г., а Людвіка, караля венгерскага і польскага (1370—1382). Паколькі ні ў яе бацькі, ні ў папярэдняга польскага караля Казімера Вялікага не было наследнікаў па мужчынскай лініі, яна ў 1384 г. была каранавана на польскі трон, а праз два гады выдадзена замуж без яе асабістай волі за Ягайлу. Памерла бяздзетнай.

Андрэй Полацкі (1325—1399) — сын Альгерда і Марыі, княгіні віцебскай. Ваяваў з крыжакамі, татарамі і Ягайлам, у 1377 г. уцёк у Пскоў і заключыў саюз з маскоўскім князем Дзімітрыем Іванавічам, з пскоўскім атрадам удзельнічаў у Кулікоўскай бітве (1380). Вярнуўшыся ў Полацк, зноў выступіў супраць Ягайлы ў саюзе са Святаславам Смаленскім. У 1386 г. у бітве пад Мсціславам быў разбіты, палонены, сядзеў у адным польскім замку, адкуль уцёк у 1393 г. і перайшоў на бок Вітаўта. Загінуў у 1399 г. у бітве з татарамі на р. Ворскле.

Антыёх Сірыйскі — відаць, маецца на ўвазе цар Антыёх IV з дынастыі Селеўкідаў, які цараваў у Сірыі ў 175—164 гг. да н. э. і вызначаўся асаблівай жорсткасцю ў час свайго панавання, што выклікала вядомае паўстанне іудзеяў у Палесціне пад кіраўніцтвам Макавеяў.

Юльян — рымскі імператар (361—363), яры язычнік, выступаў супраць хрысціянства, праследаваў хрысціян, за што празваны быў Адступнікам.

Скіргайла Іван (1354—1397) — родны брат Ягайлы, падтрымліваў апошняга ў барацьбе з Вітаўтам. У 1388—1392 гг. быў намеснікам Ягайлы ў Вялікім княстве Літоўска-Беларускім. У 1395 г. Ві-

таўт перавёў яго ў Кіеў, дзе ў студзені 1397 г. ён памёр пры загадкавых абставінах. Хрышчаны па праваслаўнаму абраду, застаўся яму верны да самай смерці, відаць, таму заслужыў ад беларускага летапісца такія прачулыя словы: «цудоўны і добры». Цікавую характарыстыку гэтаму князю пакінуў выдатны польскі гісторык XV ст. Ян Длугаш: «Скіргайла, князь троцкі, быў смелым, разважлівым, разумным чалавекам, які добра валодаў зброяй і словам... Многіх, асабліва тых, з кім быў у дружалюбных адносінах, як з сябрамі і братамі, ён не раз калечыў мечам, будучы п'яным, пасля ж, працверзеўшы, сам старанна аглядаў іх раны і лячыў, бо быў знаёмы з лекарскай справай».

Святаслаў Смаленскі (1359—1386) — вялікі князь у Смаленску, нашчадак мясцовай дынастыі Расціславічаў. Змагаючыся за захаванне палітычнай незалежнасці Смаленскага княства, вымушаны быў лавіраваць перад націскам больш магутных суседзяў. У 1370 г. удзельнічаў у паходзе Альгерда на Маскву.

Кіпрыян — мітрапаліт Кіеўскі і ўсяе Русі (1390—1406), балгарын родам. Да пераезду ў Маскву на працягу пятнаццаці гадоў (з 1375 г.) быў мітрапалітам у Вялікім княстве Літоўска-Беларускім,

жыў у Кіеве, Вільні і Наваградку, дзе былі мітрапалітавы двары. Праводзіў кампрамісную, міратворчую палітыку, імкнуўся суцішыць канфрантацыю супернікаў, вялікіх князёў маскоўскіх і літоўска-беларускіх.

Карыбут Дзімітрый — сын Альгерда ад другой жонкі Уллыны, князь Ноўгарада Северскага. Яго часам блытаюць з іншым Дзімітрыем, Альгердавым сынам ад першай жонкі Марыі. Большасць даследчыкаў схіляецца да высновы, што Ноўгарадак, у якім Вітаўт паланіў Карыбута, гэта Ноўгарад Северскі, а не беларускі Наваградак, які тады непасрэдна ўваходзіў у вялікакняскія ўладанні і замак якога меў дзяржаўны статус.

Мар'інград, інакш Марыенбург (цяпер горад Мальборк у Польшчы) — былая сталіца Тэўтонскага ордэна, які быў разбіты ў вядомай Грунвальдскай бітве 1410 г. На падтрымку яго вялікіх магістраў Конрада Цолнера (1382—1390) і Конрада Валенрода (1391—1393) абапіраўся Вітаўт у сваёй барацьбе з Ягайлам за вялікакняскі пасад у Вільні.

Пераклад са старабеларускай
і каментарыі
Вячаслава ЧАМАРЫЦКАГА

ПОМНІК АГІЯГРАФІІ

Сярод багатай беларускай агіяграфічнай спадчыны, дзе апісваюцца жыцці святых, пачэснае месца займае «Аповесць пра Меркурыя Смаленскага». Аповесць не замыкаецца на галоўным героі, а перадае таксама атмасферу грамадскага жыцця тагачаснага Смаленска. І тут у чытача, якому Смаленск усведамляецца як адвечна рускі горад, можа ўзнікнуць пытанне: чаму друкуюць «не наш» помнік на такім дэфіцытным часопісным лістажы? Але ж варта згадаць, што Смаленск упершыню пазнаецца ў летапісах пад 862—865 гг. як цэнтр племені крывічоў, што ў 1229 г. разам з Полацкам і Віцебскам ён заключыў гандлёва-палітычнае пагадненне з Рыгай, што ў 1230 г. там быў пасаджаны на княжэнне полацкі стаўленнік Святаслаў Мсціславіч. У часы ж Вялікага княства Літоўскага, Рускага, Жамойцкага Смаленск — адзін са значных палітычных і культурных цэнтраў гэтага поліэтнічнага дзяржаўнага ўтварэння. Смаляне плячо ў плячо з воямі са Мсціслава, Полацка, Віцебска здабылі перамогу пад Грунвальдам. Тут ствараюцца беларускія летапісы (Смаленская хроніка, Смаленскі летапіс), дзе змяшчаюцца запісы аб паходзе вялікага князя Альгерда разам са Святаславам Смаленскім на Маскву ў 1370 г., пра бітву Вітаўта з татарамі на рацэ Ворскле ў 1399 г., пра барацьбу Свідрыгайлы і Жыгімонта

Кейстутавіча за вялікакняжацкі стол у 30-я гг. XV ст. і іншыя падзеі з гісторыі Вялікага княства Літоўскага, Рускага, Жамойцкага. У гэтай дзяржаве Смаленск знаходзіўся да 1686 г. і ўвесь час быў каменем спатыкнення паміж суседзямі, пакуль на «Вечным міры» Рэчы Паспалітай з Расійскай дзяржаваю канчаткова не адышоў у склад апошняй.

Але ланцуг гісторыі цяжка парушыць. Менавіта і памяць аб агульнакрыўскіх каранях робіць цераз тысячу гадоў Смаленск тым горадам, дзе збіраецца VI Паўночна-Заходняя абласная канферэнцыя бальшавікоў, каб «авесці самастойную Сацыялістычную Рэспубліку Беларусі з тэрыторыяй Мінскай, Гродзенскай, Магілёўскай, Віцебскай і Смаленскай губерняў».

Таму далёка не далёкі і зусім не чужы для беларуса горад, пра які расказваецца ў «Аповесці пра Меркурыя Смаленскага».

Павел ЛОЙКА,

АПОВЕСЦЬ ПРА МЕРКУРЫЯ СМАЛЕНСКАГА

(Аповесць) пра дзіва,
што здарылася ад абраза Найсвяцейшай Багародзіцы
са святым пакутнікам Меркурыем
у горадзе Смаленску, і пра нашэсце бязбожнага цара Батыя
Багаславі, ойча!

Хачу расказаць сёння аповесць пра вялікі цуд, раней забыты і занябаны, а нават калі і запісаны, то потым пазбаўлены належнае славы і памяці. Зараз жа, паны і братове, багатыя і ўбогія, вяльможы і ўладары, — словам, і саноўныя, адкінуўшы ганарлівасць, і простыя людзі нашага горада, — давайце ўспомнім дзівосны цуд найдзіўнейшай заступніцы нашай і міласцівай нашай памочніцы — Царыцы Пані Багародзіцы, Якая нябачнай Сваёю Боскаю сілай і святым амафорам ахінае й захоўвае горад наш ад усялякай напасці і тайных варожых нашэсцяў, бедаў і нягод. Успомнім пра дзіва, дараванае Найчысцейшаю гораду нашаму, і пра Боскую дапамогу і перамогу нашаму гораду, атрыманую праз Яе ўгодніка — святога Меркурыя. Вы ж паслухайце ўважліва і прыйдзіце з малітваю да Багародзіцы, каб і цяпер Яна дапамагла нам праз цудадзейнасць Свайго ўгодні-

ка (бо праведныя і пасля смерці жывуць), і даравала гораду Сваё заступніцтва, а гараджан ратавала ад усіх бедаў. Мы ж, атрымаўшы незлічонае мноства святых Яе дараванняў, не забудзем ніколі сказанняў пра гэтыя цуды.

Некалі Божая воля адбылося лютае нашэсце злых варвараў на ўсе хрысціянскія землі і на святы бога-ратаваны горад Кіеў, што называўся раней «маці гарадоў». А было на гэта Божае наканаванне і вялікі праведны гнеў Яго, бо памножыліся беззаконні нашыя, і лютыя грахі, і мяззотная блудная нечыстата. Вось за што наслала на нас утвораная Божая правіца такую бяду і спусташэнне на нашыя гарады (бо не толькі адзін горад Кіеў, але і ўсе гарады і краіны Расійскай зямлі былі запалонены люта). Усе гарады і вёскі трапілі ў палон да ліхіх гэтых варвараў, і было злое гора цэрквам святым — разбурэнне і спусташэнне

лютае, і завяліся ў іх дзікія звяры, і згалелі людзі (царкоўныя), а святыя манастыры (ворагі) бязлітасна спусташалі, і руйнавалі вёскі і гарады. А святарам і людзям саноўным цяжкія калодкі ўскладалі на шыі, і ранілі іх крывава, а шмат каго і ўвогуле забівалі. А святых чарняцоў і чарніц секлі люта і неміласэрна. І ўвесь люд праваслаўны нёс на шыях сваіх ярмо прыгнёту паганскага.

Тады, убачыўшы гэткае гора, што сышло на ўсе землі краін хрысціянскіх, заплакала, нібы дзеталюбная маці, зямля. Бо напоўнілі лютыя варвары зямлю рускую полымем і дымам злабожнага і паганага свайго закону. Яны ж і сысункоў-немаўлятак адрывалі ад грудзей мацярынскіх і білі іх аб зямлю, а іншых праціналі зброяю; апаганьвалі цнатлівасць, гвалцілі маладых дзяўчат, разлучалі жонак з мужамі, а святых нявест Хрыстовых — манашак — апаганьвалі юрліва. Тады ж многія праваслаўныя і самі закатваліся і прымалі смерць, каб толькі варвары іх не апаганілі. І запалоньвалі люта праваслаўных бесчалавечныя воі: гналі іх неміласэрна, нібы жывёлу, звязаўшы ім валасы і падганяючы джыгаламі.

Не магла бачыць гэтага наша маці-зямля і стагнала: «Сыны, сыны рускія! Бачу вас, любых дзетак маіх, пакінутымі! Дзеці мае, дзеці! Угнавілі вы Бога вашага і Творцу майго Хрыста! Бачу, што адрываюць вас ад грудзей маіх, і праведным Божым судом трапляеце вы ў неміласэрныя рукі паганскія, і носіце на сваіх плячах ярмо рабскае. Смуткую я, бедная ўдава, дзеля мужа і любых дзетак сваіх! Удоўства ж маё — гэта спусташэнне манастыроў і цэркваў святых, і многіх гарадоў. Не магу я цярпець ужо смутку ад гэткае лютай бяды, і лямантую да Творцы ўсіх — Госпада Бога, Які стварыў усё і ўсіх: Не зважай на беззаконні людзей Сваіх, але злітуйся над імі міласэрна і сціш праведны гнеў Свой, і вярні іх мне, каб другі раз насле-

давалі яны Тваім, Госпадзе, наказам, бо Ты — Бог адзіны, Які мілуе грэшных». І калі б, убачыўшы і не церпячы такое бяды, не ўстагнала нават зямля, молячыся да Творцы, і не выявіла Царыца Пані Багародзіца незлічона большае і міласцівае дзіўнае Сваё заступніцтва, і не ўмаліла б Найчысцейшая Сына Свайго, Хрыста Бога і Спаса нашага, і не сцішыла б Сваім заступніцтвам праведны гнеў Яго, — хто б пазбавіў нас ад гэткай бяды — злой пакуты, і як зведалі б мы праўдзівыя гэтыя чуды!

(Такім чынам), здарыліся нашэсце і вялікі палон зямляў праваслаўных бязбожным і злаверным ліхім варварам — царом Батыем, ад якога пацярпеў дзеля Хрыста блажэннаіменны вялікі князь Міхаіл Чарнігаўскі і баярын яго Фёдар. У 1237 годзе прыйшоў злабожны варвар і хрыстаборца (Батый) да Кіева і захапіў яго. А паколькі гэткую цяжкую рану паслаў на ўсіх нас Бог, то выйшаў Батый з Кіева і пайшоў, запалоньваючы гарады хрыстаносных, і дайшоў да самой Масквы, і захапіў яе ў палон. І пасля злога яе паланення і катавання вярнуўся назад, беручы гарады і цэрквы святыя рабуючы. І нельга расказаць падрабязна пра ўсе беды, што зрабіў хрысталюбным людзям люты й неміласэрны кат, і пра вялікія руйнаванні і рассыпанні святых Божых цэркваў, бо ад вялікай шкодабы дранцвее язык і перасыхае горла. І, не здольныя гэтае ўсё распавесці, пачнем нашае апавяданне і ўспомнім пра дзіўны падзвіг і перамогу святога Меркурыя.

У той год злога палону замысліў кат ненажэрны, ліхі крывапіўца, ці, лепей сказаць, — людажэр, напасці на богаратаваны горад Смаленск, і зрабіў гэта з адным волатам і ягоным сынам, якога пасля забіў святы Меркурый. Бо найцяплейшая і бязгрэшная наша заступніца Пані Багародзіца, моцная дзяржава і непераможны ваявода, неадольная памочніца горада нашага знайшла

ў Смаленску Свайго ўгодніка — святога Меркурыя.

Пабачце ж, людзі, хуткую і міласцівую дапамогу гораду! З'явілася нека ўночы ў святой Сваёй царкве сама Пані Багародзіца, мовячы праз Свой абраз дзяку, гэта значыць, царкоўнаму вартайніку: «Ідзі зараз да раба Майго Меркурыя на Падолле (і назвала яму месца і двор у горадзе), і скажы яму, што кліча яго Пані. І не заходзь у двор, і не стукай у браму, а калі ўбачыш, што стаіць сярод двара мужчына, то пакліч яго ціха: «Меркурыю, ідзі неадкладна, з усёю зброяй сваёй, бо кліча Пані цябе!» Дзяк жа ўпаў на царкоўны памост перад святым абразом Божай Маці, памочніцы нашай, і, плачучы, увільготніў слязамі сваімі падлогу, і ўстаў, і хутка прыйшоў на прызначанае месца — да двара, штоказала яму Найчысцейшая Багародзіца, і ўбачыў усё, як Тая казалася: стаіць святы пасярод двара з узнятымі да неба рукамі, падперазаны і ўзброены, з усім вайсковым рыштункам, молячыся Госпаду Богу і Богамаці, Якая Яго нарадзіла (бо яшчэ перад дзякавым прыходам было ўжо сказана звыш яму пра перамогу, што будзе яму даравана). І, заўважыўшы дзяка, узрушыўся святы Меркурый, і калі дзяк назваў сябе, супакойся і з палёгкаю прастагнаў, бо адбывалася гэта глыбокаю ноччу. А дзяк стаў перад брамай і ціха сказаў, як яго навучылі: «Святча Божы Меркурыю! Зараз жа ідзі, бо кліча цябе Пані Багародзіца, як Яна ўжо сказала Сама табе перад прыходам маім». І расчыніў браму Меркурый, і пайшоў за дзякам на гару, дзе была царква Багародзічная, і, зайшоўшы туды, убачыў запаленую свечку перад тым самым абразом, ад якога быў голас дзяку. І ўкленчыў Меркурый, молячыся да святой Багародзіцы з вялікімі слязьмі і ўсхліпамі, аж пакуль другі раз не прамовіў яму, як раней дзяку, абраз святой Багародзіцы: «Угодніча Мой Меркурыю! Пасылаю цябе абараніць

дом Мой, дзеля чаго і паклікала цябе, раба Майго, ад Рымскіх пернатаў!» Бо паходзіў гэты святы Меркурый са славуэта княскага роду, а радзімай яго была зямля Рымская, адкуль ён у маладыя гады з'ехаў на службу і служыў самадзержцу Смаленскаму. Ці, праўдзівей сказаць, быў ён закліканы і пасланы самою Паняю Багародзіцай на цудатворную і вялікую дапамогу гораду Яе і Яе найвялікшай царкве. Бо, рымлянін родам, вераю быў ён набожны хрысціянін грэчаскага абраду, вялікі змагар за праўдзівую веру, а цела сваё захаваў у цнотце і чысціні. І прамовіла яму святая Багародзіца: «Хоча бязбожны кат з волатам сваім, і сынам яго, і ўсім сваім войскам напасці гэтак ночы на горад Мой і рабаваць яго. Але не пакінула я горад Свой і ўзненавідзела напышліваць ілжывага гэтага ката, які, марна ўзнёсшыся, змізарняе праваслаўе. І ўмаліла Я Сына і Бога Майго, каб не аддаў Ён мой горад у палон і ў рабства злым варварам. Але ні гараджане, ні галава гарадскі, ні ўладар, ні святар найвялікшае гэтай царквы не ведаюць, дзе гэтае ночы і ў гэтую гадзіну стаяць лютыя воі. Ты ж ідзі на месца, што называецца Доўгі Мост, бо якраз там сабралася д'яблага войска лютага багаборцы, (каб напасці) на Мой горад. І скажу табе, што захочуць знішчыць цябе, але ты дапамагай і сілаю Хрыста Бога адолееш волата. І Я сама буду з табою, дапамагаючы табе, раба Майму, і з'яўлюся перад супраціўнымі. І потым вернешся ты на тое ж месца перад горадам, дзе і ўвянчаешся сваёю крывёй і атрымаеш вянец перамогі ад Хрыста на памятку аб Ягонай крыві». І дасюль на полі перад горадам ёсць тое месца, дзе здарылася найдзіўнейшае за нас заступніцтва святой і найчысцейшай Багародзіцы. Гэтак сама й раней была выратавана Кесарыя, на дапамогу ў заступніцтва якой паслала Пані Багародзіца іншага ўгодніка Свайго — пакутніка Меркурыя, каб той

забіў законаадступнага ката — цара Юльяна.

Пачуў жа Меркурый словы святой Багародзіцы ад Яе абраза, што атрымае ён перамогу і прагоніць ворагаў, і прыме вянец нятленны і жыццё вечнае, і апанавала яго радасць. І пакланіўся святы Меркурый да зямлі перад святым абразом Багародзіцы, і пайшоў з царквы, і прыйшоў на месца, якое назвала яму Пані Багародзіца, і прайшоў праз гарадскую браму, не заўважаны вартаю, і прыйшоў на Доўгі Мост, і асяніў сябе знакам чэснага крыжа, так заклікаючы ў малітве Маці Хрыста Бога нашага: «О найсвяцейшая Пані Багародзіца, дапамажы мне адолець майго супраціўніка!» І пасля ўзяў свой меч і ўвайшоў у войска злабожных варвараў, і забіў іх моцнага волата, якога раптам ахапіла немач, а разам з ім і вялікае мноства іншых паганскіх вояў пасек мячом. А на зары прачнулася войска паганскае і ўбачыла вялікае дзіва: целы забітага магутнага волата і многіх іншых вояў. Тады перапоўніла іх лютая ненажэрнасць і зласэрнасць, і пайшлі на горад яны, каб яшчэ больш уславіць угодніка. Святы ж тым часам адышоў на месца, дзе прыняў вянец перамогі і, стоячы там, маліў святую Багародзіцу аб перамозе сваёй і аб смерці, кажучы: «Царыца і Уладарка ўсіх стварэнняў, Пані Багародзіца Вечнадзевая Марыя! Малітвай Сваёй агарні горад Свой і царкву, пакінь іх на вякі непашкоджанымі ад усялякіх вояў, пазбаў усіх бедаў. І за мяне, раба Твайго, умалі Сына Твайго, Хрыста Бога нашага, каб Той супакоіў мяне ў міры, забраў мяне з часовага гэтага свету і змясціў сярод Сваіх святых пакутнікаў. Бо хачу пацярпець я дзеля Хрыста і праліць сваю кроў за святую Тваю царкву. Амін». І адразу ж пасля малітвы пачуў ён голас: «Рабе мой! Мацуйся; атрымаеш ты ўсё, што прасіў. Ахаваю Я горад Свой непарушным да сканчэння веку. А твае, рабе Мой, мошчы будучы ляжаць у Маёй царкве гэтага горада».

І стаў святы з вялікай мужнасцю супраць вояў (варожых). І калі прыйшлі злыя воі на месцы, дзе стаяў святы, апалчыўся на іх святы Меркурый і перамог іх ўсіх. Тыя ж лямантавалі: «О гора! Як жа мы можам змагацца, калі процістаяць нам мужы, узброеныя бліскавіцамі, якімі паражаюць нас неміласэрна! І бачым апроч таго: стаіць жанчына цудоўная, вялікая, падобная сонцу, і мёртвых узнімае на дапамогу і пасылае іх супраць нас!»

А пасля перамогі склаў святы Меркурый галаву сваю паводле суда Божага: прыйшоў люты варвар (сын волата, забітага мячом Меркур'евым), ад якога і прыняў смерць блажэнны дзеля Госпада.

А калі адсеклі галаву святому Меркурыю, то ён сам узяў яе і прынёс у горад, і сказаў усім галавою сваёю адсечанай пра перамогу сваю і заступніцтва Царыцы Пані Багародзіцы. Гараджане ж, сабраўшыся на гэты цуд, пачулі пра дзівоснае заступніцтва Багародзіцы за горад Яе, і з вялікай пашанай, са спевамі псальмаў паклалі цела святога Меркурыя ў царкве святой Багародзіцы, перад клірасам, злева, з боку Чырвонае Брамы.

І яшчэ расказаць не забудзем: праз некалькі дзён таму ж дзяку царкоўнаму з'явіўся святы Меркурый на абразе, нібы жывы, ва ўсім вайсковым рыштунку, і прамовіў яму: «Скажы гараджанам, каб павесілі зброю маю — кап'ё і шчыт — над труною маёй. А калі будзе якая бяда гораду, — хай вынесуць іх, услаўляючы Бога і Яго нарадзіўшую Маці, і ўспамінаючы мяне, раба Божага Меркурыя, і дасць вам Госпад Бог перамогу ад гэтае зброі, і будуць зняслаўлены ворагі». І павесілі (зброю) так, як наказаў святы Меркурый, і можна яе там убачыць цяпер і заўсёды. І была вялікая радасць гараджанам, што бачылі перамогу святога, і ўсхвалілі яны святога, узносячы славу Творцу Богу — Бацьку, і Сыну, і Святому Духу ад сёння, заўсёды й давеку. Амін.

Пераклад Аляксея МЕЛЬНИКАВА

НОВЫ ЗАПАВЕТ ГОСПАДА НАШАГА ІСУСА ХРЫСТА ПАВОДЛЕ ЛУКІ СВЯТОЕ ДАБРАВЕСЦЕ

Раздзел I

ПРАДМОВА

1 Як ужо многія ўзяліся складаць апавяданне пра падзеі, што адбыліся між нас,

2 Як перадалі нам тыя, што ад пачатку былі навочнымі сведкамі і служкамі Слова,

1 Іаан. 1, 1; Яўр. 2, 3.

3 Намерыўся і я, дакладна даследаваўшы ўсё з самога пачатку, апісаць па парадку табе, найшаноўнейшы Феафіле,

4 Каб ты пераканаўся ў непарушнасці тых звестак, якім навучаўся.

5 Быў у дні Ірада, іўдзейскага цара, адзін святар на імя Захары, з Авіевай чаргі набажэнстваў, а жонка ў яго была з дачок Ааронавых і імя ёй Елісавета.

1 Пар. 24, 10; Неям. 12, 17.

6 Былі ж яны абое справядлівыя перад Богам, жывучы беззаганна паводле ўсіх Гасподніх заповедзяў і загадаў.

7 Ды не мелі дзіцяці, бо Елісавета была няплодная, і абое яны былі ў гадах.

8 Было ж: калі ў парадку свае

чаргі ён адпраўляў службу перад Богам,

9 паводле звычаю святарства, выпала яму жэрабя кадзіць, увайшоўшы ў Гасподні храм,

Зых. 30, 7; Ляв. 16, 17; Яўр. 9, 6

10 а ўсё мноства народу малілася знадворку ў час кадзення.

11 І паказаўся яму Гасподні Анёл, стаўшы праваруч кадзільнага ахвярніка.

12 І Захары, убачыўшы, збянтэжыўся і страх напаў на яго.

13 А Анёл сказаў яму: «Не бойся, Захары, бо выслухана твая малітва, і твая жонка Елісавета народзіць табе сына, і назавеш яго імем Іаан.

14 І будзе табе радасць і ўцеха і многія нараджэнню яго ўсцешацца.

Лук. 1, 58; Іаан. 5, 35

15 Бо ён будзе вялікі перад Госпадам, ні віна, ні сікеры піць не будзе і Святым Духам напоўніцца яшчэ ў лоне маці сваей,

16 і многіх з Ізраілевых сыноў скіруе да Госпада Бога іх.

17 І ён будзе ісці перад Ім у духу і сіле Іллі, каб сэрцы бацькоў скіраваць да дзяцей, і неслухмяных да мудрасці справядлівых, каб падрыхтаваць Госпаду народ гатовы.

Іс. 40, 3; Мал. 4, 6; Мар. 1, 3; 9, 12; Іаан. 1, 23.

Працяг. Пачатак у № 2, 1989, у №№ 1, 2, 3, 4, 1990, у № 1, 1991.

18 І сказаў Захары Анёлу: «Па чым я пазнаю гэта? Бо я стары і мая жонка ў гадах».

19 І ў адказ яму Анёл сказаў: «Я Гаўрыіл, што перад Богам стаю, і пасланы гаварыць з табою і абвясціць табе гэтую добрую вестку;

20 і вось, будзеш маўчаць і не зможаш гаварыць аж да дня, калі збудзецца гэта, за тое, што ты не паверыў маім словам, якія спраўдзяцца ў свой час.

21 І чакаў народ Захарыя і дзівіўся, што ён марудзіў у храме.

22 А, выйшаўшы, той не мог гаварыць з імі, і яны зразумелі, што ён бачыў з'яву ў храме; а ён рабіў ім знакі і аставаўся нямы.

23 І было: калі скончыліся дні яго службы, адышоў ён у свой дом.

24 Пасля ж гэтых дзён зачала яго жонка Елісавета і таілася пяць месяцаў, кажучы:

25 «Так мне зрабіў Госпад у дні, калі была Яго ласка зняць з мяне ганьбу сярод людзей».

26 А ў шосты месяц быў пасланы ад Бога Анёл Гаўрыіл у галілейскі горад, на імя Назарэт,

27 да дзеvy, заручанай з мужам на імя Іосіф, з дому Давідавага; і імя дзеvy — Марыя.

Мацв. 1, 18

28 І, увайшоўшы да Яе, сказаў: «Радуйся, Жыватворная! Госпад з Табою! [Блаславёная Ты між жанчын!]

29 Яна ж збянтэжылася ад гэтага слова і разважала: «Што гэта за прывітанне!»

30 І сказаў ёй Анёл: «Не бойся, Марыя, бо знайшла Ты ласку ў Бога.

31 І вось, Ты зачнеш у лоне і народзіш Сына і назавеш Яго імем Ісус.

Іс. 7, 14; Мацв. 1, 21.

32 Ён будзе вялікі, і Сынам Найвышэйшага будзе названы, і дасць Яму Госпад Бог трон Давіда, Яго бацькі,

2 Цар. 7, 12; Пс. 131, 11; Іс. 9, 7.

33 І будзе цараваць Ён над до-

мам Якава на веки, і Яго Царству не будзе канца».

І Пар. 22, 10; Пс. 44, 7; 88, 37;

Іс. 9, 7; Іяр. 23, 5;

Дан. 2, 44; 7, 14; Міх. 4, 7.

34 А Марыя сказала Анёлу: «Як жа будзе гэта, калі мужа не знаю!»

35 І ў адказ Анёл сказаў Ёй: «Святы Дух найдзе на Цябе, і сіла Найвышэйшага агорне Цябе; таму і Святое, што народзіцца, будзе названа Божым Сынам.

Дан. 9, 24.

36 І вось, Твая сваячка Елісавета і тая зачала сына ў старасці сваёй, і гэта шосты месяц у яе, якую называюць няплоднай,

37 бо для Бога няма ніводнага немажлівага слова».

38 А Марыя сказала: «Вось, Я — раба Гасподня; няхай будзе Мне згодна з словам тваім.» І адышоў ад Яе Анёл.

39 І выбралася Марыя ў тыя дні і пайшла з паспешнасцю ў горы, у горад Юды,

40 і ўвайшла ў Захарыеў дом і прывітала Елісавету.

41 І было: калі пачула Елісавета Марыіна прывітанне, падскочыла дзіця ў яе лоне, і Елісавета напоўнілася Святога Духа,

42 і ўсклікнула моцным голасам і сказала: «Блаславёная Ты між жанчын і блаславёны плод Твайго лона!

43 І адкуль мне гэта, што Маці Госпада Майго прыйшла да мяне!

44 Бо калі дайшоў голас Твайго прывітання да маіх вушэй, падскочыла ад радасці дзіцятка ў маім лоне,

45 і шчаслівая Тая, што паверыла, бо збудзецца сказанае Ёй ад Госпада!»

46 І сказала Марыя: «Узвелічае Мая душа Госпада,

Іс. 61, 10; Авв. 3, 18.

47 і радуецца Мой дух у Богу, Збаўцы Маім,

48 што ўгледзеў Ён паніжэнне Свае рабы. Бо вось з гэтага часу будуць мяне ўслаўляць усе пакаленні,

49 бо стварыў Мне вялікае Моцны,
і святое імя Яго;

50 І Яго міласэрнасць на пакален-
ні і пакаленні тых, што Яго баяцца.
Пс. 102, 17.

51 Ён паказаў моц Сваёй рукі,
раскідаў пыхлівых думкамі сэрца іх;
Пс. 32, 10; 76, 15; Іс. 52, 10.

52 скінуў магутных з тронаў і
ўзвысіў пакорлівых,

Іоў. 5, 11; Іс. 66, 2.

53 згаладалых здаволіў дабром,
багатых адсылае ні з чым.

І Цар. 2, 5; Пс. 33, 11; Мацв. 5, 6.

54 Ён падтрымаў Ізраіля, Свайго
слугу, каб напамінь міласэрнасць,—

Пс. 97, 3; Іс. 41, 8.

55 як сказаў Ён нашым бацькам,—
да Аўрама і яго нашчадкаў навекі».

Быц. 17, 19; 22, 18; Пс. 131, 11

56 Прабыла ж Марыя з ёю меся-
цаў са тры і вярнулася ў Свой дом.

57 А Елісавеце надышоў час ра-
дзіць, і яна нарадзіла сына.

58 І пачулі яе суседзі і сваякі,
што прымножыў Госпад Сваю міла-
сэрнасць да яе і ўсцешыліся разам
з ёю.

59 І было: у восьмы дзень прый-
шлі абразыць дзіцятка, і хацелі на-
зваць яго імем бацькі яго Захарыем.

60 І, азваўшыся, яго маці сказала:
«Не-не, а будзе названы ён Іаанам».

61 І сказалі ёй: «Нікога няма
з тае радні, хто называўся гэтым
імем».

62 І паказвалі знакамі да яго баць-
кі, як хацеў бы, каб называлі яго.

63 І, папрасіўшы таблічку, ён
напісаў, паведамляючы: «Ёсць яму
імя — Іаан». І ўсе здзівіліся.

64 І зараз жа расчыніліся яго
вусны і язык яго, і ён загаварыў,
бласлаўляючы Бога.

65 І ахапіў страх усіх, што жылі
наўкола, і па ўсіх гарах Іудзеі разы-
ходзілася вестка пра ўсё гэта,

66 і ўсе, што чулі, бралі сабе да
сэрца, кажучы: «Што ж будзе з
гэтага дзіцяtkі!» Бо Господняя рука
была з ім.

67 І яго бацька Захары напоўніўся
Святога Духа і прарочыў, кажучы:

68 «Блаславёны Госпад Бог Ізраі-

леў, што наведася і выкупіў Свой
народ,

Мацв. 1, 21.

69 І падняў нам рог збавення ў
доме Давіда, Свайго слугі,—

Пс. 131, 17; Іез. 29, 21.

70 як сказаў адвеку вуснамі Сваіх
святых прарокаў,—

Пс. 71, 4; Іяр. 23, 6; 30, 8—10.

71 збавенне ад нашых ворагаў
і ад рукі ўсіх, што ненавідзяць нас,

72 што Ён зробіць міласэрнасць
нашым бацькам і ўспомінь Свой
святых заповіт,

Быц. 22, 16; 26, 3; Ляв. 26, 42;

Іяр. 31, 33.

73 клятву, якой прысягаў нашаму
бацьку Аўрааму, што дасць нам,

Яўр. 6, 13.

74 бясстрашна, вызваліўшыся з
рукі ворагаў, служыць Яму

Рым. 8, 15; Яўр. 2, 15.

75 у святасці і справядлівасці
перад Ім па ўсе нашы дні.

І Пят. 1, 15; Еф. 4, 24.

76 І ты, дзіцятка, прарокам Най-
вышэйшага будзеш звацца, бо ты
пойдзеш перад Госпадам, каб пад-
рыхтаваць Яму дарогі,

Лук. 1, 17.

77 каб даць пазнаць збавенне
Яго народу ў адпушчэнні іх грахоў,

78 праз сардэчную літасць наша-
га Бога, у якой наведася нас Усход з
вышыні,

Іяр. 23, 5; Зах. 3, 8.

79 каб засвяціць тым, што ся-
дзяць у цемры і смяротным цені,
і скіраваць нашы ногі на дарогу
міру.»

80 Хлопчык жа рос і ўмацоўваў-
ся духам, і быў ён у пустэльных аж
да дня свайго з'яўлення перад
Ізраілем.

Раздзел 2

НАРАДЖЭННЕ ІСУСА

І было ж у тыя дні: выйшаў наказ
кесара Аўгуста зрабіць перапіс
ўсяе дзяржавы.

2 Гэта быў першы перапіс, калі
Сірыяй уладарыў Квірыні.

3 І ўсе ішлі запісвацца, кожны ў свой горад.

4 І пайшоў таксама Іосіф з Галілеі, з горада Назарэта, у Іудзею, у горад Давідаў, называны Віфлеем, бо паходзіў ён з дому і роду Давідавага,

1 Цар. 16, 1; 4. Іаан. 7, 42.

5 запісвацца з Марыяй, з ім заручонаю, якая была цяжарная.

6 Было ж: калі яны там знаходзіліся, споўніліся яе дні, каб радзіць ёй,

7 і нарадзіла Яна Сына, Свайго першынца, і спавіла Яго, і паклала Яго ў яслях, бо не было месца ім у гасподзе.

Мацв. 2, 1.

8 А былі ў гэтай самай ваколіцы пастухі, што жылі пад голым небам і сцераглі ўночы свой статак.

9 І Гасподні Анёл паўстаў перад імі, і Гасподняя слава азарыла іх, і яны перастрашыліся страхам вялікім.

10 І сказаў ім Анёл: «Не бойцеся, бо вось я абвешчаю вам вялікую радасць, якая будзе ўсяму народу:

11 нарадзіўся вам сёння ў горадзе Давідавым Збаўца, Які ёсць Хрыстос Госпад.

12 І гэта вам знак: знойдзеце Немаўля, спавітае, Яно будзе ляжаць у яслях».

13 І раптам з'явілася разам з Анёлам мноства нябеснага войска, хвалячы Бога і кажучы:

14 Слава ў вышынях Богу

і на зямлі мір

у людзях Яго задавальненне!
Іс. 2, 4; 44, 23; 49, 13; 57, 19; Міх. 4, 3; Лук. 19, 38; Рым. 5, 1.

15 І было: калі адышлі ад іх Анёлы ў неба, пастухі казалі адзін аднаму: «Хадзем да Віфлеема і паглядзім, што там адбылося, пра што Госпад абвясціў нам.»

16 І, спяшаючыся, прыйшлі і знайшлі Марыю і Іосіфа і Немаўля, што ляжала ў яслях;

17 убачыўшы ж, казалі пра тое, што ім было сказана пра гэтае Дзіцятка.

18 І ўсе, хто пачуў, здзівіліся

таму, што казалі ім пастухі.

19 Марыя ж усе гэтыя словы зберагла, разважаючы ў сэрцы сваім.

20 А пастухі вярнуліся, славячы і хвалячы Бога за ўсё, што яны ўбачылі і пачулі гэтак, як ім было сказана.

21 І калі споўнілася восем дзён, каб абрэзаць Яго, тады і назвалі Яго імем Ісус, якім назваў Яго Анёл, перш чым Ён быў зачаты ў лоне.

Быц. 17, 12; Ляв. 12, 3; Мацв. 1, 21.

СІМЯОН І ГАННА СУСТРАКАЮЦЬ ІСУСА

22 І, калі споўніліся дні ачышчэння паводле Майсеевага Закону, прынеслі Яго ў Ерусалім, каб прадставіць Госпаду,

23 як напісана ў Гасподнім Законе: «Кожная мужчынская істота, што адкрывае лона, будзе прысвечана Госпаду»,

Зых. 13, 2; 12; 22, 29; 34, 19; Лік. 8, 16

24 І каб прынесці ахвяру паводле сказанага ў Гасподнім Законе: «пару туркавак або двух галубянят».

Ляв. 12, 6, 8.

25 І вось, быў у Ерусаліме чалавек, якому імя Сімяон, чалавек гэты, справядлівы і богабазны, чакаў суцяшэння Ізраілю, і Святы Дух быў на ім;

Лук. 24, 21.

26 І было яму абвешчана Святым Духам, што ён не ўбачыць смерці, дакуль не ўбачыць Хрыста Гасподняга.

27 І прыйшоў ён у Духу ў святыню; і калі бацькі прынеслі Дзіцятка Ісуса, каб зрабіць над ім вызначанае паводле Закону,

28 і ён узяў Яго на рукі, благаславіў Бога і сказаў:

29 «Цяпер адпускаеш свайго раба, Уладару, паводле Твайго слова, у спакой;

30 бо ўбачылі мае вочы Тваё збаўленне,

Быц. 49, 18; 1 Цар. 2, 1; Пс. 97, 3; Іс. 52, 10

31 якое Ты падрыхтаваў перад тварам усіх народаў:

32 Святло ў асвету язычнікам і славу народа Твайго Ізраіля».

Іс. 9, 2; 42, 6; 60, 3; Дзеян. 13, 47.

33 І Яго бацька і Маці здзіўляліся таму, што казалі пра Яго.

34 І блаславіў іх Сімяон і сказаў Марыі, Маці Яго: «Вось, Гэты прызначаны на ўпадак і паўстанне многіх у Ізраіле і на знак, якому будучы супярэчыць,

Іс. 8, 14; Мацв. 21, 44; 1 Пят. 2, 7; Рым. 9, 32

35 і Табе [ж] Самой душу пройдзе меч, каб адкрыліся намеры многіх сэрцаў.

Іаан. 19, 25

36 І была прарочыца Ганна, дачка Фануілава, з племя Асіравача; яна дасягла глыбокай старасці, пражыўшы з мужам сем гадоў ад свайго дзявоцтва,

37 і ўдавою да васьмідзесяці чатырох гадоў, не адлучаючыся ад святыні, у пастах і малітвах служачы Богу ўночы і ўдзень.

1 Цім. 5, 5.

38 І ў гэтую гадзіну, падышоўшы, яна славіла Бога і гаварыла пра Яго ўсім, хто чакаў збавення Ерусаліма.

39 І, калі яны выканалі ўсё паводле Гасподняга Закону, вярнуліся ў Галілею ў свой горад Назарэт.

40 Хлопчык жа рос і ўмацоўваўся, напаўняючыся мудрасці, і Божая ласка была на ім.

Лук. 2, 52

ДВАНАЦЦАЦІГАДОВЫ ІСУС У СВЯТЫНІ

41 І хадзілі Яго бацькі штогод у Ерусалім на свята Пасхі.

Зых. 23, 17; 34, 23.

42 І, калі Ён меў дванаццаць гадоў, яны ўзыходзілі туды, як зазвычай на свята;

43 і, адбыўшы гэтыя дні, пры вяртанні астаўся хлопец Ісус у Ерусаліме, а Яго бацькі не заўважылі.

44 Думаючы ж, што Ён разам з падарожнікамі, прайшлі яны дзень

дарогі і пачалі шукаць Яго сярод сваякоў і знаёмых,

45 і, не знайшоўшы, вярнуліся ў Ерусалім, шукаючы Яго.

46 І было: праз тры дні знайшлі Яго ў святыні, калі Ён сядзеў сярод настаўнікаў, слухаў іх і пытаўся ў іх;

47 і ўсе, хто слухаў Яго, здзівіліся розуму і адказам Яго.

Мацв. 7, 28; Мар. 1, 22; Лук. 4, 32; Іаан. 7, 15

48 І, убачыўшы Яго, яны былі ўражаныя, і сказала Яму Маці Яго: «Сыне, што гэта ты нам зрабіў! Вось, Твой бацька і Я ў распачы шукалі Цябе».

49 І сказаў Ён ім: «Чаго ж вы шукалі Мяне? Хіба вы не ведалі, што Я павінен быць у тым, што належыць Бацьку Майму!»

Мал. 3, 1.

50 Ды яны не зразумелі слова, якое казаў ім.

Лук. 9, 45.

51 І сышоў Ён з імі і прыйшоў у Назарэт, і быў паслухмяны, і Яго Маці зберагла ўсе гэтыя словы ў Сваім сэрцы.

52 А Ісус набіраўся мудрасці, узмужнеласці, ласкі ў Бога і ў людзей.

Лук. 2, 40

Раздзел 3

ІААНАВА КАЗАНЬ І ХРЫШЧЭННЕ

І У пятнаццаты ж год панавання кесара Тыберыя, калі Понці Пілат быў намеснікам Іудзеі, Піліп жа, яго брат, быў чацвертаўладнікам Ітурэі і Траханіцкай зямлі, а Лісані чацвёртаўладнікам Авілінеі,

2 пры першасвятары Ганне і Каіафе, было Божэе слова да Іаана, сына Захарыевага, у пустэльні.

3 І ён прайшоў усё наваколле Іярдана, абвешчаючы хрышчэнне пакаяння дзеля адпушчэння грахоў,

Мацв. 3, 1; Мар. 1, 4.

4 як напісана ў кнізе слоў прарока Ісаі: «Голас прапаведніка ў пустэль-

ні: «Падрыхтуйце дарогу Госпаду, выраўняйце сцэжкі Яму;

Іс. 40, 3—5; Мацв. 3, 3; Мар. 1, 3; Іаан. 1, 23.

5 кожны дол хай напоўніцца, кожная гара і пагорак панізіцца, а што крывое, няхай выпрастаецца, а дарогі выбоістыя стануць гладкімі;

6 І ўбачыць кожнае стварэнне збавенне Божае».

7 Дык казаў натоўпам, што выходзілі хрысціцца ў яго: «Гадзючыя выпладкі, хто падвучыў вас уцякаць ад будучага гневу!

Мацв. 3, 7

8 Стварыце ж годныя плады пакаяння і не спрабуйце казаць самім сабе: «Бацька наш Аўраам». Бо кажу вам, што Бог можа з гэтага камення ўзняць дзяцей Аўрааму.

Мацв. 3, 9; 8, 11; Іаан. 8, 39

9 Бо ўжо і сякера прыкладзена да кораня дрэў: кожнае ж дрэва, што добрага плоду не родзіць, будзе высечана і ўкінута ў агонь».

Мацв. 3, 10; 7, 19; Іаан. 15, 6.

10 І натоўпы пыталіся ў яго; кажучы: «Што ж нам рабіць!»

11 Ён жа ў адказ ім казаў: «Хто мае дзве кашулі, няхай падзеліцца з тым, хто не мае, і хто мае харч, няхай тое самае зробіць.»

Іак. 2, 15; 1 Іаан. 3, 17; 2 Кар. 8, 14

12 Прышлі ж і мытнікі хрысціцца і сказалі яму: «Настаўніку, што нам рабіць!»

Мацв. 21, 32.

13 А ён ім сказаў: «Не патрабуйце больш, чым вызначана вам.»

14 Пыталіся ж у яго і воіны, кажучы: «А нам што рабіць!» І сказаў ім: «Нікому не чыніце гвалту, не абвінавачвайце фальшыва і задавальняйцеся платаю сваёю».

15 Калі ж народ чакаў і ўсе разважалі ў сэрцах сваіх пра Іаана, ці не Хрыстос ён сам,

16 адказаў Іаан, кажучы ўсім: «Я вадую хрышчу вас; а ідзе Мацнейшы за мяне, у Якога я няварты развязаць рамень Яго сандаляў;

Ён вас будзе хрысціць Святым Духам і агнём;

Мацв. 3, 11; Мар. 1, 7; Іаан. 1, 15; Дзеян. 1, 5

17 Яго веялка ў руцэ Яго, каб пільна перачысціць Свой ток і сабраць пшаніцу ў сваю клець, а мякіну спаліць незгасальным агнём».

Мацв. 3, 12

18 Ды і шмат іншаму навучаў, абвяшчаючы Добрую Навіну народу.

19 А Ірад, чацвёртаўладнік, выкрываны ім за Ірадыяду, жонку свайго брата, і за ўсё, што ён зрабіў ліхога,

Мацв. 14, 3; Мар. 6, 17.

20 дадаў да ўсяго і тое, што замкнуў Іаана ў цямніцу.

ХРЫШЧЭННЕ ІСУСА

21 І было: калі хрысціўся ўвесь народ і Ісус, ахрысціўшыся, маліўся, расчынілася неба,

Мацв. 3, 16; Мар. 1, 10; Іаан. 1, 32.

22 і зышоў Святы Дух у цялесным выглядзе, як галубка, на яго і голас з неба пачуўся: «Ты Мой Сын улюбёны, у Табе знайшоў Я задавальненне».

ІСУСАЎ РАДАВОД

23 А Сам Ісус, распачынаючы, меў гадоў з трыццаць, быў, як думалі, сын Іосіфаў, Іліеў,

Мацв. 13, 55; Мар. 6, 3; Лук. 4, 22; Іаан. 6, 42.

24 Матфатаў, Левіеў, Мелхіеў, Іанаеў, Іосіфаў,

25 Маттафіеў, Амосаў, Навумаў, Есліеў, Наггееў,

26 Маафаў, Маттафіеў, Семеіеў, Іосіхаў, Іадаеў,

27 Іаананаў, Рысаеў, Дзарава-велеў, Салафіілаў, Нірыеў,

28 Мелхіеў, Аддыеў, Касамаў, Елмаданаў, Іраў,

29 Ісусаў, Еліезераў, Іарымаў, Матфатаў, Левіеў,

30 Сімяонаў, Юдаў, Іосіфаў, Іанамаў, Еліакімаў,

31 Мелеаеў, Меннаеў, Маттафаеў, Нафанаў, Давідаў,

32 Іессееў, Авідаў, Воасаў, Салаў, Наассонаў,

33 Амінадаваў, Адмінаў, Арніеў, Эсромаў, Фарэсаў, Юдаў,

34 Якаўлеў, Ісаакаў, Аўраамаў, Фарыеў, Нахораў,

Быц. 11, 24—26

35 Серухаў, Рагаваў, Фалекаў, Эвераў, Салаў,

Быц. 11, 20—22.

36 Каінанаў, Арфаксадаў, Сімаў, Ноеў, Ламехаў,

Быц. 5, 28—29; 6, 10; 11, 10.

37 Мафусалаў, Енохаў, Іарэтаў, Малелеілаў, Каінанаў,

Быц. 5, 12.

38 Еносаў, Сіфаў, Адамаў, Божы.

Быц. 5, 3

Раздзел 4

ІСУС У ПУСТЭЛНІ

І Ісус жа, поўны Святога Духа, вярнуўся з-па-над Іярдана, і вадзіў Яго Дух у пустэльні

Мацв. 4, 1; Мар. 1, 12.

2 сорак дзён, дзе Яго выпрабоўваў д'ябал. І не еў нічога ў тыя дні, а калі скончыліся яны, адчуў голад.

3 І сказаў Яму д'ябал: «Калі Ты Божы Сын, скажы гэтаму каменю, каб ён зрабіўся хлебам».

4 І адказаў яму Ісус: «Напісана: Не хлебам адным будзе жыць чалавек [але кожным словам, што выходзіць з Божых вуснаў!]».

Друг. 8, 3; Мацв. 4, 4.

5 І, узвёўшы Яго, паказаў Яму ў імгненне часу ўсе царствы зямлі,

6 і сказаў Яму д'ябал: «Табе дам усю гэтую ўладу і славу іх, бо мне яна перададзена, і я, каму хачу, даю яе.

7 Вось Ты, калі паклонішся перадмною, будзе ўсё Тваё».

8 І ў адказ Ісус сказаў яму: «Напісана: Госпаду Богу Свайму будзеш пакланяцца і Яму аднаму будзеш служыць».

Друг. 6, 13; 10, 20; Мацв. 4, 10

9 І ён павёў Яго ў Ерусалім і паставіў на крыло святыні і сказаў Яму: «Калі Ты Божы Сын, кінся

адсюль уніз;

10 бо напісана: «Сваім Анёлам Ён накажа пра Цябе усцерагчы Цябе».

Пс. 90, 11—12; Мацв. 4, 6.

11 І: «На руках панясуць Цябе, каб выпадкам не спатыкнуўся аб камень Сваёю нагою.»

12 І ў адказ яму сказаў Ісус: «Сказана: «Не выпрабоўвай Госпада Бога свайго.»

Друг. 6, 16; Мацв. 4, 7.

13 І, скончыўшы ўсё выпрабаванне, д'ябал адышоў ад Яго да пары да часу.

ПАЧАТАК ІСУСАВАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

14 І вярнуўся Ісус у моцы Духа ў Галілею. І вестка пра Яго разышла-ся па ўсім наваколлі.

Мацв. 4, 12; Мар. 1, 14; Іаан. 4, 43.

15 І Ён вучыў у іх сінагогах, і ўсе Яго славілі.

КАЗАНЬ У НАЗАРЭЦЕ

16 І прыйшоў Ён у Назарэт, дзе быў узгадаваны, і ўвайшоў Сваім звычай у суботні дзень у сінагогу, каб чытаць.

Мацв. 13, 54; Мар. 6, 1

17 І падалі Яму кнігу прарока Ісаі, і, развінуўшы скрутак, Ён знайшоў, дзе было напісана:

18 Дух Госпада на Мне, бо Ён памазаў Мяне несці Дабравесце ўбогім, паслаў Мяне абвясціць палонным вызваленне і сляпым — зрок, адпусціць прыгнечаных на волю,

Іс. 61, 1—2.

19 абвясціць пару літасці Гасподняй.

20 І, згарнуўшы скрутак, аддаў слуге і сеў; і вочы ўсіх у сінагозе былі скіраваны на Яго.

21 І пачаў Ён казаць ім: «Сёння спраўдзілася гэтае пісьмо, якое вы чулі.»

22 І ўсе сведчылі Яму і дзівіліся ласкавым словам, што выходзілі з

Яго вуснаў, і казалі: «Ці ж гэта не Іосіфаў сын!»

23 І Ён сказаў ім: «Вядома, вы скажаце Мне гэтую прымаўку: «Доктару, вылеч самога сябе»; тое, што мы чулі, адбылося ў Капернауме, зрабі і тут у сваёй бацькаўшчыне.»

24 І Ён сказаў: «Папраўдзе кажу вам: Ніводнаму прароку не рады ў сваёй бацькаўшчыне.

Мацв. 13, 57; Мар. 6, 4; Іаан. 4, 44

25 На праўду ж кажу вам: шмат было ўдоў у дні Іллі ў Ізраіле, калі зачынілася неба на тры гады і шэсць месяцаў, так што вялікі голад настаў на ўсёй зямлі,

3 Цар. 17, 10; Іак. 5, 17

26 і ні да аднае з іх не быў пасланы Ілля, а толькі ў Сарэпту Сідонскую да жанчыны-ўдавы.

27 І шмат было пракажонных у Ізраіле пры Елісеі прароку, і ніводзін з іх не быў ачышчаны, а толькі Сірыец Нееман».

4 Цар. 5, 14

28 І перапоўніліся гневаў усе ў сінагозе, пачуўшы гэта,

29 і, устаўшы, выгналі Яго прэч з горада, і павялі аж на край гары, на якой быў пабудаваны іх горад, каб скінуць Яго;

30 Ён жа, прайшоўшы пасярод іх, падаўся далей.

ВЫЛЕЧВАННЕ АПАНТАНАГА У КАПЕРНАУМЕ

31 І спусціўся ў Капернаум, галілейскі горад; і вучыў іх у суботу,

Мацв. 4, 13; Мар. 1, 21

32 і яны ўразіліся Яго навукаю, бо Яго слова мела ўладу.

Мацв. 7, 28; Мар. 1, 22; Лук. 2, 47

33 І быў у сінагозе чалавек, які меў духа, дэмана нячыстага, і ён закрычаў моцным голасам:

Мар. 1, 23

34 «Ах, што Табе да нас, Ісусе Назараніне! Ты прыйшоў загубіць нас! Я ведаю Цябе, хто Ты: Божы святы.

35 Ды Ісус забараніў яму, кажучы: «Замоўкні і выйдзі з яго!» І, кінуўшы таго на сярэдзіну, дэман выйшаў

з яго, ані не пашкодзіўшы яму.

36 І напаў на ўсіх жах і разважалі яны між сабою, кажучы: «Што гэта за слова! З уладаю і моцай загадвае духам нячыстым, і выходзяць яны!»

37 І розгалас пра Яго разышоўся по ўсіх месцах наваколля.

38 І, вышаўшы з сінагогі, Ён увайшоў у дом Сімана. Цешча ж Сіманава была апанавана моцнай гарачкаю, і прасілі Яго за яе.

Мацв. 8, 14; Мар. 1, 29

39 І, стаўшы над ёю, Ён забараніў гарачцы, і тая пакінула яе: яна ж, зараз жа ўстаўшы, слугавала ім.

40 Калі ж сонца заходзіла, усе, хто меў хворых на розныя немачы, прывялі іх да Яго: Ён жа, ускладаючы рукі на кожнага з іх, вылечваў іх.

Мацв. 8, 16; Мар. 1, 32.

41 Выходзілі ж і дэмань з многіх, крычучы і кажучы: «Ты Божы Сын». Ды Ён забараняў і не даваў ім гаварыць, бо яны ведалі, што Ён Хрыстос.

Мар. 1, 34; 3, 12

42 Калі ж настаў дзень, Ён, выйшаўшы, падаўся ў пустэльнае месца; і натоўпы шукалі Яго, і прыйшлі да Яго, і затрымлівалі Яго, каб Ён не адыходзіў ад іх.

43 Ён жа сказаў ім: «І іншым гарадам Я павінен абвяшчаць Добрую Навіну пра Божэе Царства, бо на гэта Я пасланы».

Мар. 1, 38

44 І Ён абвяшчаў у сінагогах Іудзеі.

Раздзел 5

ПАКЛІКАННЕ СІМАНА ПЯТРА

І Было ж: калі натоўп цясніўся да Яго, каб пачуць Божэе слова, і Ён стаяў каля возера Геннісарэцкага,

2 убачыў Ён два чаўны, што стаялі пры беразе; а рыбаловы, выйшаўшы з іх, мылі сеткі.

3 Ступіўшы ў адзін з чаўнаў, які быў Сіманаў, Ён напросіў таго трошкі адплыць ад берага; і, сеўшы, з чаўна вучыў натоўп.

4 А калі перастаў гаварыць, сказаў

Сіману: «Адплыві на глыбіню і спусціце сеткі для лову».

5 І ў адказ Сіман сказаў: «Майстру, цэлую ноч мы высільваліся і нічога не злавілі; але на Тваё слова спушчу сетку».

6 І, зрабіўшы гэта, яны загарнулі вялікае мноства рыбы, аж іх сеткі прарываліся.

7 І яны кінулі супольнікам з другога чоўна, каб прыйшлі дапамагчы ім; і тыя падышлі і напоўнілі абодва чаўны, так што яны патаналі.

8 Ubачыўшы ж гэта, Сіман Пятро прыпаў да Ісусавых калень, кажучы: «Адыдзі ад мяне, бо я чалавек грэшны, Госпадзе».

9 Бо жах агарнуў яго і ўсіх, што былі з ім, ад улову рыбы, выцягнутай імі,

10 гэтак жа і Якава, і Іаана, Зевядзеевых сыноў, што былі Сіманавымі папличнікамі. І сказаў Сіману Ісус: «Не бойся; з гэтага часу ты будзеш лавіць людзей».

11 І яны, выцягнуўшы чоўны на бераг, пакінулі ўсё і пайшлі ўслед за Ім.

ВЫЛЕЧВАННЕ ПРАКАЖОНАГА І СПАРАЛІЗАВАНАГА

12 І было: калі Ён знаходзіўся ў адным з гарадоў, вось трапіўся адзін чалавек увесь у праказе; убачыўшы ж Ісуса, ён упаў ніцма і прасіў Яго, кажучы: «Госпадзе, калі Ты хочаш, можаш ачысціць мяне».

Мацв. 8, 2; Мар. 1, 40

13 І, працягнуўшы руку, Ён дакрануўся да яго, кажучы: «Хачу, ачысціся». І зараз жа праказа зышла з яго.

14 І Ён загадаў яму нікому не гаварыць: «Але пайдзі, пакажыся святару і прынясі за сваё ачышчэнне, як загадаў Майсей у сведчанне ім».

Ляв. 14, 3—4; Мац. 8, 4; Мар. 1, 44

15 А Яго слава ўсё больш пашыралася, і зыходзіліся вялікія натоўпы слухаць і вылечыцца ад сваіх немачаў.

16 Ён жа адыходзіў у пустэльныя месцы і маліўся.

17 І было ў адзін з дзён, калі Ён вучыў і сядзелі фарысеі і законанастаўнікі, што зышліся з усіх галілейскіх і іўдзеіскіх вёсак і з Ерусаліма; і моц Госпада была ў Яго вылечваннях.

18 І вось людзі няслі на ложы чалавека, які быў спаралізаваны, і спрабавалі ўнесці яго і пакласці перад Ім.

Мацв. 9, 2; Мар. 2, 3.

19 І не знайшоўшы, дзе ўнесці яго, з-за натоўпу, яны ўзняліся на дах, праз чарапіцу апусцілі яго разам з ложкам на сярэдзіну перад Ісусам.

20 І, убачыўшы іх веру, Ён сказаў: «Чалавеча, адпускаюцца табе твае грахі».

21 І пачалі разважаць кніжнікі і фарысеі, кажучы: «Хто гэты, што кажа блюзнёрства! Хто можа адпушчаць грахі акрамя аднаго Бога!»

22 Ісус жа, уведаўшы іх разважанні, у адказ ім сказаў: «Што разважаеце у сваіх сэрцах?

23 Што лягчэй: сказаць: «Адпускаюцца табе твае грахі» ці сказаць: «Устань і хадзі»!

24 Але каб вы ведалі, што Чалавечы Сын мае ўладу на зямлі адпускаць грахі»,—Ён сказаў спаралізаванаму: «Табе кажу: устань, і, узяўшы сваё ложа, ідзі ў свой дом».

25 І ён, зараз жа ўстаўшы перад імі, узяўшы тое, на чым ляжаў, пайшоў у свой дом, праслаўляючы Бога.

26 І жах ахапіў усіх, і яны славілі Бога, і былі перапоўненыя страху, кажучы: «Дзівосы бачылі мы сёння».

ПАКЛІКАННЕ МЫТНІКА ЛЕВІА

27 І пасля гэтага Ён выйшаў і ўбачыў мытніка, на імя Леві, што сядзеў ля мытні, і сказаў яму: «Ідзі ўслед за Мною».

Мацв. 9, 9; Мар. 2, 14

28 І, пакінуўшы ўсё, той устаў і пайшоў услед за Ім.

29 І зрабіў Леві для Яго вялікі пачастунак у сваім доме, і быў вялікі

натоўп мытнікаў і іншых, што з Ім узлягалі.

30 І наракалі фарысеі і іх кніжнікі, кажучы да Яго вучняў: «Чаму вы з мытнікамі і грэшнікамі ясце і п'яце!»

31 І ў адказ Ісус сказаў ім: «Маюць патрэбу ў доктары не здаровыя, а хворыя;

32 Я прыйшоў клікаць не праведнікаў, а грэшнікаў на пакаянне».

Мацв. 9, 13; Мар. 2, 17

33 Яны ж сказалі Яму: «Іаанавы вучні часта посцяць і малітвы адпраўляюць, гэтак жа і фарысейскія, а Твае ядуць і п'юць».

34 Ісус жа сказаў ім: «Ці вы можаце прымусіць пасціць сыноў шлюбнага пакоя, калі з імі Малады!»

35 Але прыйдуць дні, і калі будзе ўзяты ад іх Малады, тады, у тыя дні, будуць яны пасціць».

36 Сказаў жа і ўпадабненне ім: «Ніхто не накладае лапіны на старое адзенне, адарваўшы ад новага адзення; калі ж не — і новае разарве і да старога не прыдасца лапіна ад новага.

Мацв. 9, 16; Мар. 2, 21.

37 І ніхто не ўлівае маладое віно ў старыя бурдзюкі, а то маладое віно перае бурдзюкі, і само выцячэ і бурдзюкі прападуць;

38 але маладое віно трэба ўліваць у новыя бурдзюкі.

39 [І] ніхто, піўшы старое, не захоча маладога; бо кажа: «Старое — прыемнае».

Раздзел 6

ЧАЛАВЕЧЫ СЫН ГАСПАДАР І СУБОТЫ

1 І трапілася ў суботу праходзіць Яму збажыною, і Яго вучні зрывалі і елі калосе, расціраючы рукамі. Друг. 23, 25; Мацв. 12, 1; Мар. 2, 23.

2 Некаторыя ж з фарысеяў сказалі: «Чаму вы робіце тое, чаго нельга рабіць у суботы?»

3 І ў адказ ім Ісус сказаў: «Нават пра тое не читалі, што зрабіў Давід,

калі прагаладаўся сам і тыя, што былі з ім!»

1 Цар. 21, 6; Мацв. 12, 4; Мар. 2, 26.

4 Як увайшоў ён у Божы дом і, узяўшы ахвярныя хлябы, еў і даў тым, што былі з ім, а іх нельга есці нікому, толькі адным святарам!»

Зых. 29, 32; Ляв. 8, 31; 24, 9;

Мацв. 12, 4; Мар. 2, 26.

5 І Ён казаў ім: «Чалавечы Сын гаспадар і суботы».

6 І было ж: у другую суботу увайшоў Ён у синагогу і вучыў. І быў там чалавек, у якога правая рука была сухая.

Мацв. 12, 9; Мар. 3, 1.

7 Кніжнікі ж і фарысеі сачылі за Ім, ці не вылучае Ён у суботу, каб знайсці абвінавачванне супроць Яго.

8 Але Ён ведаў іх намеры і сказаў чалавеку, што меў сухую руку: «Падыміся і стань пасярэдзіне»; і той, падняўшыся, стаў.

9 Ісус жа сказаў ім: «Пытаюся ў вас: Ці дазваляецца ў суботу дабро рабіць ці ліха тварыць? Душу ўратаваць ці загубіць?»

10 І, агледзеўшы іх усіх, сказаў яму: «Працягни сваю руку». І ён зрабіў так і ажыла яго рука.

11 Яны ж перапоўніліся шаленствам і раіліся між сабою, што зрабіць бы з Ісусам.

ВЫБАР ДВАНАЦЦАЦІ АПОСТАЛАЎ

12 І было: у тыя дні выйшаў Ён на гару памаліцца, і цэлую ноч правёў на малітве да Бога.

13 І, калі надышоў дзень, Ён паклікаў Сваіх вучняў і выбраў з іх Дванаццаць, якіх і назваў Апосталамі:

Мацв. 13; Мар. 3, 1.

14 Сімана, якога і назваў Пятром, і Андрэя, яго брата, і Якава, і Іаана, і Піліпа, і Варфаламея,

15 і Мацея, і Фаму, і Якава Алфеевага, і Сімана, званага Зілотам,

16 і Юду Якаўлевага, і Юду Іскарыёта, які зрабіўся прадажнікам.

17 І, спусціўшыся з імі, Ён стаў

на роўным месцы, і вялікі натоўп Яго вучняў, і вялікае мноства народа з усяе Іудзеі і Ерусаліма і з узбярэжжа Тыра і Сідона,

Мацв. 4, 25

18 што прыйшлі паслухаць Яго і вылечыцца ад сваіх хвароб; таксама тыя, каго даймалі нячыстыя духі, вылечваліся,

19 І ўвесь натоўп стараўся дакранацца да Яго, бо сіла ад Яго зыходзіла і вылечвала ўсіх.

Мар. 5, 30.

ХРЫСТОВЫ ЗАПАВЕДЗІ

20 І Ён, падняўшы Свае вочы на вучняў Сваіх казаў: «Шчаслівыя вы, убогія, бо ваша ёсць Божае Царства.

Мацв. 5, 3.

21 Шчаслівыя вы, згаладалыя цяпер, бо натоліцеся. Шчаслівыя вы, заплаканыя цяпер, бо засмяецца.

Зых. 55, 1; 61, 2; 65, 13.

22 Шчаслівыя вы, калі будучь вас ненавідзець людзі, і калі будучь адлучаць вас, і ганьбаваць вас, і адкінуць ваша імя як ліхое з-за чалавечага Сына;

Мацв. 5, 11

23 радуйцеся ў той дзень і скачыце, бо вось вялікая ваша ўзнагарода ў небе; бо тое самае чынілі прарокам іх бацькі.

2 Пар. 36, 16; Неем. 9, 26; Іс. 35, 10.

24 Але бяда вам, багатыя, бо вы атрымалі сваю ўцеху.

25 Бяда вам, сытыя цяпер, бо зазнаеце голад. Бяда вам, што смяецца цяпер, бо засумуеце і заплачаце.

Прып. 14, 13; Іс. 65, 13

26 Бяда вам, калі пра вас скажуць добра ўсе людзі. Бо тое самае чынілі фальшывым прарокам іх бацькі.

Іс. 30, 10; Іаан. 7, 7.

27 Але вам, што слухаеце, Я кажу: «Любіце сваіх ворагаў, рабіце добро тым, што ненавідзяць вас,

Зых. 23, 4; Прып. 25, 21; Мацв. 5, 44.

28 бласлаўляйце тых, што вас праклінаюць, і маліцеся за тых,

што крыўдзяць вас.

29 Хто ўдарыць цябе па шчацэ, падстаў яму і другую, а хто забірае ў цябе вопратку, не адмаўляй таму і сарочкі.

Мацв. 5, 39; Рым. 12, 17; 1 Кар. 6, 7

30 Кожнаму, хто ў цябе просіць, дай, а ў таго, хто тваё забірае, не спганяй.

31 І як хочаце, каб рабілі вам людзі, так і вы ім рабіце.

Мацв. 7, 12

32 А калі любіце тых, што любяць вас, якая вам хвала? Бо і грэшнікі любяць тых, хто іх любіць.

33 [Бо] калі робіце добро тым, хто вам робіць добро, якая вам хвала? І грэшнікі тое самае робяць.

34 І калі пазычаеце тым, ад каго спадзеяцца атрымаць, якая вам хвала? І грэшнікі грэшнікам пазычаюць, каб атрымаць гэтулькі ж.

35 А вы любіце сваіх ворагаў і рабіце добро і пазычайце, не спадзеючыся нічога, і будзе вялікаю ваша ўзнагарода, і будзеце сынамі Найвышэйшага, бо Ён добры да няўдзячных і ліхіх.

Друг. 15, 8; Мацв. 5, 45.

36 Будзьце міласэрныя, як[і] ваш Бацька міласэрны.

Мацв. 5, 48

37 І не судзіце, каб і вас не судзілі; і не засуджайце, каб і вас не засудзілі. Даруйце, і вам даруюць;

Мацв. 7, 2; Рым. 2, 1; 1 Кар. 4, 5

38 давайце, і вам дадуць: мераю добраю, набітаю, утрэсенаю, перапоўненаю дадуць вам у прыпол; бо якою мерай вы мераеце, адмераюць вам».

Прып. 19, 17; Мацв. 7, 2; Мар. 4, 24

39 І прывёў ім упадабненне: «Хіба можа сляпы сляпога вясці? Ці не абодва ў яму ўпадуць?

Іс. 42, 19; Мацв. 15, 14

40 Вучань не вышэйшы за настаўніка; але кожны, навучыўшыся, будзе, як яго настаўнік.

Мацв. 10, 24; Іаан. 13, 16; 15, 20

41 Што ж ты бачыш парушынку ў воку свайго брата, а калоды ва ўласным воку не заўважаеш?

Мацв. 7, 3

42 Як ты можаш казаць свайму брату: «Браце, дай, я выму парушынку, што ў тваім воку, калі сам калоды ў сваім воку не бачыш!» Крывадушнік, дастань спярша калоду са свайго вока, а тады ўбачыш, як выняць парушынку, што ў воку брата твайго.

Прып. 18, 17

43 Бо няма добрага дрэва, якое радзіла б нягодны плод, няма і нягоднага дрэва, якое радзіла б добры плод.

44 Бо кожнае дрэва з свайго плоду пазнаецца; бо з цёрну не збіраюць фігі і з ажыны вінаградных гронак не зразаюць.

Мацв. 7, 16

45 Добры чалавек з добрага скарбу сэрца выносіць добрае, а ліхі з ліхога — выносіць ліхое; бо ад перапоўненасці сэрца гавораць вус-

ны яго.

Мацв. 12, 34—35

46 Што ж клічае: «Госпадзе, Госпадзе!», а не робіце таго, што Я кажу!

Мал. 1, 6; Мацв. 7, 21;

Іак. 1, 22; Рым. 2, 13

47 Кожны, хто прыходзіць да Мяне і слухае мае словы і выконвае іх,— Я пакажу вам, да каго ён падобны;

48 Падобны ён да чалавека, што, будуючы дом, раскапаў і заглыбіўся і аснову заклаў на камені; калі ж здарылася разводдзе, хлынуў патак на той дом і не змог яго пахіснуць, бон быў добра збудаваны.

Мацв. 7, 24

49 А хто слухае і не выконвае, той падобны да чалавека, што збудаваў дом на зямлі без асновы, хлынуў патак на яго, і адразу ён упаў, і быў абвал таго дома вялікі».

Працяг будзе.

Звесткі пра аўтара трэцяга Евангелля — Луку небагатыя. Паводле падання, ён быў ураджэнцам Антыохіі (Сірыя), выходзіў з яе ў язычніцкай сям'і. Такім чынам, з усіх аўтараў Дабравесця толькі ён не быў іўдзеям.

З прафесіі — лекар. Прыняўшы хрысціянства, быў вучнем і паплечнікам апостала Паўла ў яго місійных падарожжах. Два гады сядзеў разам з Паўлам у турме ў Кесарыі.

У яго Евангеллі найбольш ярка раскryўся чалавечны вобраз Хрыста. Лука прыгожай грэцкай моваю апісвае жыццё Ісуса як друга ўсіх абяздоленых, грэшнікаў, выгнаннікаў. Дабравесце паводле Лукі нездарма называюць Евангеллем для язычнікаў. І сапраўды аўтар звычайна апускае ўсё тое, што было зразумелым толькі для яўрэяў (Мацв. 5, 17, 19; Мар. 7, 1—23) або асабліва прыкрае для язычнікаў (напрыклад, Мар. 7, 24—30), рэдка цытуе Стары Завет. Галгофу называе не яўрэйскім словам, а грэцкім — Краніева гара, хоць значэнне іх тое самае — Лобнае месца. З асаблівым замілаваннем падкрэслівае ўсё любое для язычнікаў (2, 32; 9, 55; 10, 37 і інш.).

У адрозненне ад яўрэйскай традыцыі шмат увагі адводзіць жанчынам. Апаваданне пра Ісусава нараджэнне падаецца з пункту гледжання Марыі. Толькі ў Луці чытаем пра Елісавету, Ганну, пра ўдаву ў Наіне. Гэты дабравесцец малое каларытныя партрэты Марты, Марыі і Марыі Магдалены.

Для хрысціяніна Дабравесце паводле Лукі асабліва дарагое тым, што ўсе падзеі тут асэнсоўваюцца ў плане Богага збавення чалавецтва. Для Лукі Ісус не толькі Настаўнік, але найперш Збаўца.

1, 2. Служкі Слова — слугі Дабравесця, Хрыстовы апосталы і вучні, якія ўсё самі чулі і бачылі.

1, 3. Няма ніякіх звестак, кім быў «найшаноўнейшы Феафіл», якому адрасуе Лука свае творы. Калі звязаць на форму звароту, то ён высокі службовец у рымскай адміністрацыі. Аднак многія мяркуюць, што гэта не гістарычная асоба, а проста ўмоўны адрасат — кожная багалюбная душа (Феафіл — па-грэцку «Багалюб»).

1, 5. Усе Ааронавы нашчадкі мужчынскага роду рабіліся святарамі па спадчыне. І было вельмі шмат святароў. Таму для адпраўлення набажэнства яны былі падзелены на 24 чаргі (змены), з якіх кожная адпраўляла службу ў святыні два разы на год — па адным тыдні: ад аднаго суботы да другой. Толькі на Пасху, Пяцідзсятніцу і свята буданоў служылі ўсе святары.

1, 9. Святароў было каля 20 тысяч, і, пэўна ж, толькі раз у жыцці святару выпадала мажлівасць ускласці ахвяру. Гэты дзень вызначаўся праз жэраба (лёсаванне). Шчаслівец аднаўляў агонь і спальваў духмянасці на кадзільным ахвярніку перад уваходам у Святое Святых. Можна зразумець, як быў узрушаны Захары ў гэты дзень.

1, 13. Тое, што ад старых бацькоў нарадзілася дзіця, было знакам асаблівай Божай прыхільнасці да іх. Само імя Іаан (па-стараяўрэйску Іаханан) азначае «Госпад выявіў ласку».

1, 15. Сікера — моцнае пітво, якое выраблялася з мёду і соку садавіны, паводле іншых звестак, з фінікаў ці ячменю.

1, 24—25. У старажытных яўрэяў бяздзетнасць лічылася за Божую кару і ганьбу, тады як шматдзетнасць праявае Божэе ласкі.

1, 39. Сённяшні Айн-Карым (7 км на захад ад Ерусаліма).

1, 56. Марыя вярнулася ў «Свой дом», г. зн. яна яшчэ не жыла ў Іосіфавым доме і магла вольна распараджацца сваім часам, адсюль і зразумела, чаму яна магла аж тры месяцы быць у Елісаветы.

1, 59. Відаць, яшчэ бралася пад увагу і значэнне самога імя Захары (па-стараяўрэйску «Бог успомніў») — гадка пра тое, што Госпад нарэшце ўважыў іх просьбу аб дзіцяці.

1, 63. У старажытнасці для пісьма выкарыстоўвалі пакрытыя тонкім ваксовым слоём дошчачкі; на іх пісалі заостранымі палачкамі, другі канец якіх быў пляскаты — для зацірання напісанага. Захары, пішучы на васкоўцы: «Ёсць яму імя — Іаан», тым сведчыць, што ў дзіцяці ўжо ёсць імя ад Бога.

2, 1. Такія перапісы насельніцтва служылі пасля для накладання падаткаў і набору на вайсковую службу. Хоць у заваяванай рымлянамі Палесціне іўдзеі не падлягалі воінскай павіннасці, затое падаткі абавязаны былі плаціць не малыя. Напрыклад, спаганяўся падушны падатак з мужчын ад 14 да 65 гадоў і з жанчын ад 12 да 65 гадоў. Плацілі таксама пазямельны падатак — дзесяціну ўраджаю збожжа і пятую частку віна і алею. Быў яшчэ падаходны падатак — адзін адсотак (працэнт) ад усіх даходаў чалавека і г. д.

«...ўсяе дзяржавы» — літаральна «ўсяго сусвету»: рымскія імператары насілі тытулы «ўладары сусвету».

2, 24. Усе першародныя сыны прызначаліся для Богага служэння. Але за выкуп — 5 сікляў (каля 72 г) — серабра можна было вызваліць ад служэння ў храме. Звычайна ў ахвяру цэласпалення жанчыны прыносілі ягня. Марыя, як бедная, абышлася птушынаю ахвярай, так званою «ахвяраю ўбогіх».

2, 43. Тое, што Марыя і Іосіф пры вяртанні з Ерусаліма лёгка згубілі хлопчыка, тлумачыцца тым, што жанчыны пасля святкавання выходзілі з горада раней за мужчын, бо ішлі павольней. Мужчыны выбіраліся пазней і ішлі хутчэй. Таму Марыя, пэўна, лічыла, што хлопчык астаўся з Іосіфам, гэтак жа як Іосіф лічыў, што Ісус пайшоў з Марыяй. І толькі калі Марыя і Ісус зноў сустрэліся вечарам пры начлезе, яны ўбачылі, што Ісуса няма, і ім зноў давялося цэлы дзень ісці назад у Ерусалім.

2, 49. Гэты момант вельмі істотны. Ісус у сваім адказе ўпершыню імя **бацька** ад Іосіфа пераносіць на Бога, добра ўсведамляючы, што з'яўляецца Божым Сынам і павінен выконваць гэты святы абавязак. Аднак не робіцца пыхлівым. Ён застаецца ў сям'і па-ранейшаму паслухмяны. Хрысціянін не абрывае сваіх сувязяў з жыццём, але толькі ўносіць у іх агонь святага служэння людзям.

3, 1—2. Для Лукі постаць Іаана Хрысціцеля ў гісторыі хрысціянства — постаць надзвычайная. Таму ён і выкарыстоўвае аж шэсць спосабаў датавання яго жыцця, адзначаючы падзеі як сусветнага значэння, так і ўнутрыпалесцінскага палітычнага і рэлігійнага жыцця.

3, 23. Тое, што Лука ў адрозненне ад Мацвея падае Ісусаў радавод не ў пачатку Евангелля, тлумачыцца пашыраным звычай у старажытным пісьменстве змяшчаць радаводы якраз тады, калі пачынаецца тая ці іншая дзейнасць пэўных асоб, а тут якраз Ісус выходзіць на казаны.

3, 23—38. З Дабравесця паводле Мацвея вядома, што Іосіфавым бацькам быў Якаў. У Лукі ж радавод ідзе ад Іосіфа праз Ілія і можа здацца, што і Ілій быў Іосіфаў бацька. Таму многія гэта тлумачаць так, што Іосіф быў зяцем Ілія, што ў Лукі тут падаецца радавод Марыі, быццка якой Ілій быў таксама нашчадкам Давіда. І калі Марыя не мела братоў, была спадкаемцай, то яе муж Іосіф уваходзіў у сыноўскія правы і прывілеі ў адносінах да Ілія.

Аднак паводле сведчання Юлія Афрыкана (памёр у 237 г), які добра знаўся на запісах радаводных паданняў Давідавых нашчадкаў, Ілій і Якаў былі сынамі адной маці ад розных бацькоў. Паводле Майсеевага закону, брат ізраільцяніна, які памёр бяздзетным, павінен быў ажаніцца з яго ўдавою, прычым дзеці ад гэтага шлюбу лічыліся дзецьмі нябожчыка — першага мужа. Такім чынам у Іосіфа былі два бацькі — адзін родны — Якаў, а другі — юрыдычны — Ілій. Аднак тут істотнае тое, што абодва яны паходзяць з Давідавага роду.

Цікава і другое. У Мацвея Ісусаў радавод спыняецца на Аўрааме — заснавальніку іўдзейскага народа. Лука даводзіць гэты радавод аж да Адама — прабацькі ўсяго чалавецтва. Такім чынам, адзначаючы даследчыкі Евангелляў, Лука як бы адхіляе вузкія нацыянальныя і расавыя рамкі, яшчэ больш падкрэсліваючы агульначалавечнасць Хрыста. Пэўна ж Лука ўзводзіць Ісусаву генеалогію да Адама, каб выпукліць і тое, што Ісус будзе Збаўцам усяго чалавецтва гэтак жа, як прычынаю ўсеагульнага граху быў Адам.

4, 13. Наперадзе яшчэ будзе час Хрыстовай пакуты, калі д'ябал пакарыстаецца Юдам і старэйшынамі дзеяла сваёй новай атакай на Хрыста.

Мікола ГУСОЎСКІ

ПЕСНЯ ПРА ЗУБРА

*Пераклад з лацінскай на беларускую мову
Уладзімір ШАТОН **

Нейк сярод цьмы глядачоў відовішча тлумнае ў Рыме
Я і мае сябры блізка пабачыць маглі.
Жорсткая бойка ішла між быкамі й людзьмі на арэне:
Торгала ў целе жывёл коп'яў асцё, і быкі

* У сваім перакладзе лацінскага твора Міколы Гусоўскага «Песня пра зубра» я стараўся наблізіцца як мага больш да арыгінала і перадаць сэнс кожнага радка. Імкнуўся таксама, наколькі гэта магчыма для верша на беларускай мове, захаваць метрыку паэмы, якая напісана элігічным двувершам (двухрадковая страфа, дзе першы радок гекзаметр, а другі пентаметр).

Гучанне такога верша многім падасца нязвыклым. У сучаснай беларускай паэзіі элігічныя вершы сустракаюцца рэдка. А між тым якраз на беларускай мове з яе п'явучасцю гекзаметр і пентаметр можа гучаць зусім натуральна і прыгожа. — *Перакладчык.*

- 5 З гневам, які нарастаў ад новых балючых удараў,
Порсткіх ганялі мужоў, носячы смерць на рагах.
Прагна калі я глядзеў, як многа той лютасці мела
Злосць, што ўскіпала ад ран, галасу, воплескаў рук,
Пушчу прыпомніў тады. Сябры мае, чуючы гэта,
- 10 Сталі пытацца, дык я колькі быліц прыгадаў.
Вось і пра ловы кажу, пра моц і вялікую сілу
Зубра, ды раптам язык мой гаваркі і падвёў.
З ходу ж далі мне загад, каб сказ мой пра волата-звера
Песняй зрабіў і яе каб неадкладна пісаў.
- 15 Шчыра калі гаварыць, то я не з вялікай ахвотай
Баяў пра звера, які самы пачварны з усіх.
Кроўю забойца людской і званні і тытулы нішчыць,
Лютымі бойкамі ён славен на поўначы ў нас.
Часта й самога мяне апаноўваў страх той ганебны,
- 20 Хоць баязліўцаў такіх просты народ аплюе:
Недруг — дык поўняй, сябры — дык і менш. Але з рызыкай большай
Перад мужамі навук трэба цяпер выступаць.
Мо дзе пад ношай цяжкой нянацкам звалюся, а можа,
Буду пісаць і далей, хоць і не надта хачу.
- 25 Здзейсню волю таго, каму вінаваты найлепшым;
Тое, што ён загадаў, без важданіны зраблю.
Часу падумаць няма, які плён будзе з кволай крынічкі,
Людзям падам, што і мне глеба няплодная дасць.
Праўда, Італію шчэ і не бачыў. Мы тут нядаўна.
- 30 Ды вось павінен якраз песню пра зубра складаць.
Перш, калі можна, то я, чужынец з далёкага краю,
Слушна прашу аднаго: твор справядліва судзіць.
Хай не жадае ніхто аб рэчах сказаць больш узнёсла,
Чым патрабуюць яны для разумення свайго.
- 35 Зрэшты, чытач, ці бачыў ты пёркі мае для пісання?
Іх я нашу ў калчане, важка ён збоку вісіць.
Стуль і паперу бяру, калі я пісаць пачынаю,
Стуль на пагібель чуюсь з посвістам пёркі ляцяць.
Ты, мусіць, пішаш і лепш. Я лепей валодаю лукам.
- 40 Кожны ў сваім рамястве можа зраўняцца з другім.
Невукі ж хай не грызуць мае чужынскія вершы,
Востра адточаны мной стрэлы, якімі пішу;
Джалы з атрутай такой, што нават любому ваяку
Драпіны досыць малой — ляжа адразу навек.
- 45 Звычку я некалі меў насіцца па дзікіх мясцінах,
Нетраў паўночных абшар вабіць і зараз мяне;
Побач са мной увесь час (і ў лесе ж сустрэнеш заганы)
Хай мне рыкае у верш грозны пачварысты звер.
Водгалас рыку таго загучыць у мелодый песні,
- 50 Песня ж раскажа аб тым, што я калісь перажыў.
Водзіцца зубр у дрымучых лясках на землях літоўскіх,
Ён аграмадны і ў рост, і ўпапярочкі, і ўдоўж.
Так што калі сканае ад ран, унурыўшы голаў,
Сядуць да трох малайцоў купай адной між рагоў.
- 55 Дый галава можа здацца каму не задужа вялікай,
Як параўнаць з галавой частак астатніх памер.
Поўсць вісіць памялом, барада вытыркае пагрозна,
Чырванню злоснай гараць зрэнкі, наводзячы жаж.

- Уюцца на ім касмылі ад карка да самых лапатак,
60 Лоб закрываюць, паўзуць аж да грудзей і калень.
Далей хачу параўнаць малое з вялікім для праўды,
Звесткі прыводзячы вам ад паляўнічых былых.
Цела, паводле іх слоў, казёл ён кудлаты і толькі,
Члены ж калі разглядаць, то не казёл ён, а бык,
65 Колеру цёмнага звер. Ён помесь ружовага з чорным,
Быдта між тым і другім стаць памагатым хацеў.
Дзіўна, ды пішуць лухту ад гэтай мудрэйшую часам,
Я нат не ведаю сам, што за прычына была.
3 ноздраў ягоных вядуць шырокія нейкія рогі,
70 Кажуць, што целам сваім ён выглядае інакш.
Мызу яшчэ дадаюць з абвіслаю страшнай губою,
Словам, не мой гэта зубр, іхны, напэўна, бізон.
Шмат я чаго прачытаў аб мінуўшчыне ў кнігах славянскіх,
Мову прачытаных кніг літары грэкаў нясуць.
75 Знакі чужыя народ запазычыў для ўласнай карысці,
З імі затым стасаваў бацькавай мовы лады.
Многае, што я чытаў,— гэта памяткі даўняга часу,
Там і прырода, і быт розных зямель і краін.
Звера ж такога ніхто дагэтуль ніколі не бачыў,
80 Мо' вось на поўначы быў перад патопам яшчэ.
Пліній гаворыць ясней, калі піша пра зубра і тура:
Гэткія, кажа, быкі ёсць у паўночных лясах.
Баяць яшчэ, што й раней не было аніводнага звера
Лютасці большай, чым тур — выкармак польскай зямлі.
85 Што ж да лясоў, дык, бадай, і месца другога не знойдзеш,
Каб дзе на свеце такі волат магутны хадзіў.
Люты не менш і зубр. Грывастым заве яго Пліній.
Хочаце знаць пра зубра, слухайце песню далей.
Многія скажуць, што я выдумляю зашмат. І, напэўна,
90 Той не паверыць, што звер гэткую меў галаву,
Сам, хто зімой у пякельны мароз не бадзяўся па лесе.
Колькі б чаго ні плялі, вынесу неяк, сцярплю:
Ёсць жа магчымасць пакуль у вершы сказаць пра ўсё тое,
Што давялося калісь бачыць на ловах не раз.
95 Там я патраціў і час, якога не вернеш, бо марна
Дома сядзець не любіў: звычка не тая была.
Зараз найбольш спакою хачу і ўсёю душою
Прагну самоты, яе сіллем усякім лаўлю.
Сховы лайдачай сабе не шукаю, за часам палюю,
100 Мне не хапала яго, каб у навуках сталець.
Час летуценны аднак і не зловіш і не затрымаеш
Сродкам ніякім, бо ён гіне, прыйшоўшы да нас.
Хай ужо гіне той час. Мы ж лёсу ніяк не навяжам
Нормы законаў сваіх. Лепей прадоўжу расказ.
105 Новага, праўда, не дам вучоным адным, бо, вядома,
Хронік ды кніг не злічыць, што прачыталі яны;
Ведаюць з гэтых крыніц пра суставы звяроў, іх памеры,
Дзе і малюнак яшчэ, могуць і больш зразумець.
Хоць я і многа чытаў, не знайшоў анічога пра зубра.
110 Мушу прызнаць, у лясах покуль хаваецца ён.
Хіба што Павел Дыякан у сваіх «Лангабардаўскіх дзеях»
Кажа, дарэчы, што зубр — гэта лясны велікан.

- Нейкі стары чалавек яму кляўся, што бачыў калісьці
 Шкуру адну, на якой спалі пятнаццаць хлапцоў.
 115 Я на той шкуры не спаў, і яна мяне не кранае,
 Рогі таксама, бо іх часта рукамі круціў.
 Тое, што я раскажу, гэта ўсё шматгадовы мой вопыт,
 Праца мая і жыццё многіх турботлівых дзён.
 Хоць я зусім не раўня пісьменнікам даўняга Рыма,
 120 Нетры ж паўночных лясоў ведаю, быццам паляк.
 Бацька мяне навучыў цікаваць асцярожнага звера,
 Ціха, нячутна ступаць, крокам бяшумным ісці;
 Вызначыць, дыша адкуль вятроў ледзь улоўных павевам,
 Звер каб цябе не пачуў носам ці вухам сваім.
 125 Добра пацець прымушаў зімой у заснежанай пушчы,
 Ўсклаўшы на плечы мае важкую зброю лаўца.
 Цешыла зрок забіццё, а слых весялілі сабакі,
 Там, дзе валіўся мядзведзь, там, дзе каналі дзікі.
 Вунь і сахаты алень, змардаваўшыся, б'еца ў цянётах,
 130 Петлі яшчэ навакол душаць астатніх звяроў.
 Стрэлы грымотным агнём калоцяць далёка паветра,
 Падаюць долу звяры, збітыя градам свінца.
 Хто ж ацалеў, дык бяжыць ад коп'яў і верхнікаў быстрых,
 Ды памірае ад ран, поячы кроўю зямлю.
 135 Ён нетрах лясных на Літве калі адбывалася гэта,
 Часта і я быў раўнёй мужным у справе сябрам.
 Лёс мой каню давяраў, кідаўся ў Дняпро мнагаводны,
 Рэчак віры, калі звер знікнуць хацеў па вадзе.
 Не ад таго, што прыгоды любіў, пагарджаў небяспекай:
 140 Сорамна проста было раптам ад хлопцаў адстаць.
 Шмат перанёс я нягод у час паляванняў літоўскіх,
 Гэты занятак, скажу, трохі мяне агрубіў.
 Так што вы сказ чалавека лясоў не занадта карыце
 Ён месцах шурпатых, дзе ён непазатычна гучыць.
 145 Зараз паведаю вам пра нораў звярыны і звычкі —
 Трэба ж складаць і далей песню, якую пачаў.
 Зубр сярод іншых звяроў па лютасці роўны ці вышай,
 Зло чалавеку нясе, зведаўшы боль ад яго.
 Рупіць найперш лесуну бяспека свайго існавання,
 150 Мабыць, не можа ніхто гэтулькі дбаць аб сабе.
 Водзіць наўкола вачмі ды коса ў бакі пазірае,
 Ўсё на ягоным шляху можа убачыць здалёк.
 Вунь чалавек ледзь павекам міргнуў, а звер і заўважыў,
 Хоць затаіўся хітрун і не варушыць нічым.
 155 Ззаду хай шорхне і мыш — уловіць звер асцярожны,
 Гэта заслуга вушэй, што сцерагуць яго тыл.
 Згледзеў цябе. Але ты не спяшайся, ідзі сабе смела,
 Толькі каб меч не блішчэў, не зіхацела кап'ё.
 Зубр сваіх зоркіх вачэй з цябе ўжо даўно не спускае,
 Як чалавека пачуў, крокі свае прыпыніў.
 160 Побач калі зубраня тупоча з надрэмнай зубрыцай,
 Шумы ад зброі любой маці прыводзяць у злосць.
 Гучным рыканнем тады аб гневе рыкае магчымым,
 Быццам гаворыць усім: не падыходзьце бліжэй.
 165 Звер калі стрэне каго, то кідацца першым не будзе,
 Гнацца не стане за тым, хто адступіцца راشыў.

- Бавіцца ў гулях дзятва, а бацькі насцярожана й пільна
 Сочаць, як толькі далей брыкаць гарэзы пайшлі.
 Самі цяляты ва ўсім паслухмяныя, проста на дзіва,
 170 Знаку стае аднаго — бегма да маці бягуць.
 Зубрыкі ў гульнях сваіх цераз сосны ляжачыя скачуць,
 Ды на прагалках лясных носяцца, бы не ў сябе.
 Махам адным на бягу пралятаюць над ямай шырокай,
 Там, дзе пагроза для іх, рожкамі бойка трасуць.
 175 Кволяя целам, яны дужэюць у рухах няспынных,
 Зрэдку для новых забаў робяць кароткі спачын.
 Гэтакі цялец трывалым расце, ахвочым да дзейства;
 Хоць і вялікі, а ўсё ж жвавасцю дзівіць людзей.
 Як на прагалку зачне танцаваць свае выкрутасы,
 180 Вірыць і круціць ён так, быццам не звер, а віхор.
 Перш чым качацца, бадне і рэпіцу схопіць на рогі,
 Потым рагамі кружок вокал сябе растрасе.
 Гожыя надта ў зуброў відовішчы гульніаў вясельных,
 Там на зубрыны манер бойкі-турніры ідуць.
 185 Дзеецца шал асенняй парой, як сваволле Венеры
 Звера бунтуе штогод некалькі дзён і начэй.
 Шлюбнае свята зубры спраўляюць надзвычай цікава,
 Знаць аб пачуццях даюць мыканнем, поўным пяхчот.
 Рознагалосы харал ляціць па ўсім наваколлі,
 190 Гэты лясны перапеў будзіць аж сэрца зямлі.
 Кажуць і знаўцы яшчэ, што вясельныя гукі такія
 Лепей за музыку труб, вабней мелодыі лір.
 Велічны хор галасоў гучыць як адзіная песня,
 Вуху нідзе не пачуць песню за тую мілей.
 195 Мне невядома, на жаль, зубра даўгалецце наогул,
 Пэўна сказаць не магу, колькі ён часу живе.
 Пішуць між тым: недзе ў статку зубрыным важак-пераможца
 Жыў, гэта з мецін відно, цэлых дзве сотні гадоў;
 Хваляй паўзла да вачэй сівая блішчстая грыва —
 200 Так вось праз гэты касмыль зубрам назвалі яго.*
 Можна, каб зменлівы час асілка таго не бянтэжыў,
 Страціў ён вока адно, бойку як з ворагам веў.
 Тое ж здараецца ў нас, калі за вяршэнства і ўладу,
 Быццам якое звяр'ё, бойкі заводзяць паны.
 205 Доказы спрэчак былых засталіся рубцамі на целе,
 Прыйдзецца год не адзін знакі ад звадаў насіць.
 Зрэшты, ссівелы той звер наўрад ці так доўга трымаўся,
 Ды не магу ўдакладніць звесткі мінулых вякоў.
 Многа чаго ад людзей пачуеш пра нашага зубра,
 210 Я ж не хачу падаваць тое, што сам не спазнаў.
 Іншыя цеша, няхай забаўнымі плёткамі вушы,
 Лес жа, звычайна, шуміць сціпла і ціха зусім.
 Хай пашукаюць зуброў на дзедаўскім полі квяцістым,
 Мы ж атрымалі наказ, як нам пакрочыць далей.
 215 Іншы хай цешыць сябе і бавіцца воляй сваёю,
 Той жа, каму я пішу, праўду жадае пачуць.
 Хутка расце маладняк і скоро збіваецца ў статак,
 Гурт свой агулам зубры ноччу пільнуюць і днём.

* Ад. лац. слова juba 'грыва' — Заўв. перакл.

- 220 Стораж адзін асабліва глядзіць за бяспекай астатніх,
Зорацы грозна вакол, гурт аббягае штораз.
Права на ўладу бярэ, хто самы прыгожы і моцны,
Зверхнасць такую быкі мусяць крывёю набыць.
Бойкі адну за другой вядуць важакі-бедалагі,
Часу ім нават няма на перадых і спачын.
- 225 Прага ўладу займець у ярасны гнеў пераходзіць,
Часта кіпучую злосць толіць смяртэльны зыход.
Кончыўся жорсткі турнір з яго непрадбачаным лёсам,
Стане цяпер важным той, хто ў баі перамог.
Хто ж перамогі не ўзяў, дык тупае прэч як выгнаннік,
- 230 Следам за любым сваім сумна зубрыца ідзе.
Двое, пакінуўшы гурт, і стрэлаў баяцца і коп'яў,
Цэлы ж зубрыны агул страхаў не мае такіх.
Прышлых аднекуль быкоў навакольныя статкі не прымуць,
Хіба што зноў да сваіх можа зубрыца прыйсці.
- 235 Бацьку заб'юць, дык з цялём і вяртаецца матка у статак,
Там застаецца, пакуль смерць не падкосіць яе.
Грозны указ ашчаджае зубрыц ад ярыг-ліхадзеяў,
Найвышэйшы эдыкт скарбы лясоў беражэ,
Гэтыя скарбы народ цэніць больш, чымся золата нават,
- 240 Лепшых багаццяў няма, слухна гаворыць і князь.
Хай прыплываюць да нас караблі адусюль за набыткам,
Вечна кішаць берагі мноствам тавараў любых.
Рэкі, якія нясуць багацці на цэлыя землі,
Лайбы прыводзяць купцоў з туга набітай сумой.
- 245 Мернаю працай людзей спатоліцца плодная глеба,
Шчодры затым ураджай добрая ніва дае.
Многа ўсялякіх жывёл блукае і ў лесе, і ў полі,
Месцамі бачыш табун быстрых ліхіх скакуноў.
Поўнім розным дабром чужаземныя судны даверху,
- 250 Тое, што ёсць за мяжой, маем ад земляў сваіх.
Край наш багаты. Але з усіх наяўных багаццяў
Люд перавагу аддаў скарбам, прынамсі, лясным.
Шаты зялёных дуброў так і вабяць утульным спакоем,
Ды не за гэта адно любіць свой лес гаспадар.
- 255 Воску на поўню бяруць у нетрах адвечнае пушчы,
Шмат карабельнай смалы з чыстай жывіцы. Штогод
Шкуры звяроў здабываюць лаўцы для зімовай апраўкі —
Так што з манетай купец знойдзе паўсюдна тавар.
Процьму кражыстых дрэў па рэках сплаўляюць у мора,
- 260 З дрэваў пасля караблі робяць, будынне кладуць
Там, дзе бракуе лясоў і дзе лясіна патрэбна,
Каб жытло чалавек меў для радзіны сваёй.
Тут, на спрыяльнай зямлі, растуць самавітыя дрэвы,
Большых лясоў ці садоў я і не бачыў яшчэ.
- 265 Хто гаварыў, што ад іх няма аніякага плёну,
Пчолаў вунь колькі гудзе, колькі вунь мёду нясуць.
Нівы паміж гаёў духмяняцца водарам кветак,
Людз гурма на палях робіць, а недзе ўсутыч
Борці для сотаў пчаляр павыдзеўбе высака ў дрэвах —
- 270 І за дапамогай людзей мёд здабывае пчала.
Водзіцца ў нашых лясах пярнатых вялікая колькасць,
Людзі палююць на іх шротам ці меткай стралой.

- Скопы глушцоў, ці інакш тэтраонаў, як Пліній гаворыць,
 У лесе ты нават часцей стрэнеш, чым птушак другіх.
- 275 Целам глушэц немалы, гусака пераважыць любога,
 І на спажыў будзе лепш: мяса яго — смаката.
 Надта прыгожа глядзець, як падстрэлены падае долу,
 Ну, а ўпалюеш глушца, маеш двайную карысць:
 Жывячы ўдосталь нутро, накорміць глушаціна й розум,
- 280 З'еў, дык і цела і глузд крэпнуць ад гэтай яды.
 Той, хто паставіў сіло, або іншую хітрую пастку,
 З лесу дадому нясе ладную нейкую дзіч.
 Кожнаму права адно: жадаеш, палюй на здароўе;
 Вольнасць такую дае мноства багаццяў лясных.
- 285 Больш таго, птушкі й звяры, што жывуць у вадзе і на сушы,
 Гінуць, калі чалавек вельмі ашчадны да іх.
 Бачыў не раз і не два, як меншала рыба ў азёрах,
 Дзе гаспадар не даваў рыбы лавіць рыбакам.
 Так і нярэдка сады гібеюць за тынам высокім,
- 290 Губіць усё ж найчасцей скапнае поле ўраджай.
 Дзіваў нагледзеўся шмат, па нашай зямлі пахадзіўшы,
 Думаю, часам, няўжо хоча такое сам бог,
 Ці ўжо ад чараў якіх нараджаюцца, потым знікаюць.
 Роем калі ў галаве думкі пра наўды снуюць,
- 295 То прыгадаеш якраз, што ўсялякае могуць і травы,
 Дый заговоры яшчэ здольны дзівосы тварыць.
 Мне і Медэя прытым не здаецца звычайнаю казкай,
 Гэтая казка вякоў праўдай амаль што была.
 Як не згадаеш сабе пра цуды сучаснага веку,
- 300 Хрыстальбіўцы аднак хочуць усё заказаць.
 Схопяць і ўраз валакуць на касцёр чалавека любога,
 Як пагалоска аб ім дойдзе да іхніх вушэй.
 Кара насцігне й таго, хто аднойчы у штуках вядзьмарства
 Трохі замешаны быў, ды аб хаўрусе маўчаў.
- 305 Вось неяк плёткі людзей кагось незнарок зачапілі,
 Самыя ж факты віны трэба яшчэ высвятляць:
 Схопяць адразу яго, павяжуць і рукі і ногі,
 Дзе паглыбей, у вадку кідаюць, быццам чурбак.
 Бачаць, што цягне на дно, то, значыцца, невінаваты;
- 310 Плавае, лічаць, што ён звязан з нячысцікам нейк.
 Я назіраў, як спавіты дзяг'ём з вірамі змагаўся,
 Каб найхутчэй галаву цалкам накрыла вадой.
 З лямантам просты народ глядзеў на судзілішча гэта,
 Жах няўцямны й мяне цалкам здранцвелым рабіў.
- 315 Голаў заклітую плынь чамусьці глынаць не жадала,
 Быццам ужо на сябе мала падобна рака.
 Болей сумленны агонь, калі судзіць вядзьмацкія справы:
 Дзе зашугае, дык там зло вынішчае да тла.
 Можна не верыце мне? Тады самі ў Літве пабывайце,
- 320 Зведаўшы наша быццё, сцвердзіце словы мае.
 Блуду вядзьмарства аднак часцей аддаюцца жанчыны,
 Хіба з хірлявых якіх стрэнеш мужчын-ведзьмакоў.
 Досыць, змаўчу я далей. Адзначу вось толькі, што ў пушчы
 Сілы нячыстае плён мае нямнога вагі.
- 325 Поўна забавак у нас. Але на абшары вялікім
 Рэчаў існуе няшмат, вартых наймення «дабро».

- Цешуся тым, што ў лясках пароднага звера багата,
Дый шчэ такога, які ратнікам смелым раўня.
Воін, як з раці прыйшоў, гартуе сябе ў паляваннях,
330 Цяжкаю працай лясной здобіць кароткі спачын.
Гэта мацуе найлепш і цела і дух чалавека,
Старасць надыдзе, а ён крэпкі і ў поўню гадоў.
Праца і лес неашчадна даюць здароўе і сілу,
Дзейснасць лаўцоў пажылых сведчыць яскрава аб тым.
335 Той, хто прывык паляваць, без пары ў сівізму не ўбярэцца;
Будзе адораны ён вострым, надзейным чуццём.
Як намагаемся мы улавіць нават шорах нязначны,
Гук тады ў нашых вушах болей выразна гучыць.
Рэч, што няблізка ад нас, калі мы стараемся ўбачыць,
340 Высілак той для вачэй — самы гаючы бальзам.
Так вось лавец паводзіць сябе, палюючы звера,
Зроку і вухам яшчэ дапамагае ўсяляк.
Звер жа пачуў небяспеку даўно і цяпер выбірае
Трапны манеўр, каб лацвей збіць з панталыку лаўца.
345 Кемнасць такая зубрам прыродаю шчодро даецца,
Гэткае ўсё зразумець дужа складана для нас.
Тое, што я гавару, бывалым у лесе вядома,
Хто ж недасведчан, наўрад верыць захоча і мне.
Пойдзем далей ад нявераў такіх. Няхай жа нас судзяць
350 Тыя, хто ў поце чала самі хадзілі на лоў.
Шмат нагадалі б яны, а я напішу незамнога:
Часу няма і таму ёміста не раскажаць.
Дзе насцярожаны лес зазвініць ад сабачага брэху,
Колькі пачуццяў душы будзіць такі перазвон.
355 Што робіць лямант і крык, як, мірны спакой узарваўшы,
Ўздымецца й падае зноў хваляю ў тысячу нот.
Ровам пра што касалапы раве, пранізаны дзідай,
Ранены дзік вунь аб чым віскам надрыўным вішчыць.
Што адчувае ад ран злюцелы магутны зубрына,
360 З пашчы калі загучыць страшны і жудасны крык.
Поўніць шалёная злосць да краю пачварныя зрэпкі,
Ярасці буйнай агонь паліць і нішчыць вакол.
Гэтак і ранены тур басідлам калі зарыкае,
Ўсё наваколле дрыжыць, пушчу трасучка трасе.
365 Рынецца звер і падскочыць затым напорыста й грозна,
Жах працінае наскрозь чуткіх лясных выхароў.
Сэрца трапеча ў грудзях людзей нават смелых і моцных,
Знойдзецца мала такіх, страхі каго не бяруць.
Пэўна, і мы не заўсёды ў жыцці штосьці значнае робім,
370 І не заўсёды адкрыт вартасцей нашых тайнік.
Час патрабуе аднак падумаць над бедствам айчыны,
Як нам яе падтрымаць, чым аднавіць яе моц.
Прытарнасць свецкіх забаў нярэдка гняце чалавека,
Ловы ж на розных звяроў целу здароўе даюць
375 Больш, чымся лекары ўсе. Хто справаю гэтай прыемнай
Стала займае сябе, дужы ад працы лясной;
Хто забяўляцца прывык на ўлонні зялёным, гаючым,
Клопатаў многіх цяжар каб не давіў на душу,—
Той і жыве найдаўжэй, як мага адаслаўшы падалей
380 Добрых і злых дактароў з іхным ліхім рамяством.

- Рознае зелле ссяпа ён жлукціць не будзе зацята:
 Лопне шчэ раптам живот, як перапоўніш яго.
 Холад паўночны нясе чалавеку бадзёрасць і жвавасць,
 Смачнае мяса звяроў служыць пажыўнай ядой.
- 385 Вось чаму трэба лясам аддаваць перавагу заўсёды,
 Разам і звяра цаніць вышай за ўсякую рэч.
 Далей паведаць хачу пра нашыя спосабы лову,
 Коротка вельмі, на жаль: часу бракуе ў мяне.
- 390 Ды ўжо каго зацікаваць якраз тутэйшыя звычкі,
 Ведае хай: на зуброў крочым сцяжынкай сваёй.
 Волата-звера не ўзяць кап'ём ці стралою здалёку
 І не засіліць яго самаю хітрай пятлёй.
 Сіла сапраўдных мужоў узнёслага пражне заўсёды,
 Баяць, што гэты імпэт нехта наводзіць з нябёс;
- 395 Кажуць яшчэ, што і звер лясны пакідае такія,
 Дзе не ў адкрытым баі хтось перамогі б жадаў.
 Выдумка мо ці лухта, якую нясуць абібокі,
 Можна, аднак, сапраўды дзеюцца дзівы ў лясам.
- Лепей адкіну я прэч няпэўныя звесткі пра зубра
 400 Ды раскажу пакрысе тое, што сам перажыў.
 Сказ пра Дыяну з кап'ём, пра яе паляўнічую світу
 Склаў бы таксама, калі б мусіў багіню апець.
 Часу б вось толькі пабольш, каб лук Апалона праславіць,
 Стрэлы хваліць, ад якіх крою сцякаюць звяры.
- 405 Молімся мы Ісусу Хрысту і ягонаму бацьку,
 У песнях жа нашых часцей правяць Юнона і Зеўс.
 Быль ад калішніх гадоў не стану аздобліваць казкай,
 Ісціну голую дам проста насуперак тым,
 Хто, увядзёныя ў зман, дзівосаў шукаюць і песцяць
- 410 Блудныя думкі людзей даўніх паганскіх вякоў.
 Плоцкі біскуп Эразм ганьбуе такое, дзе Бога,
 Першага творцу ўсяго, месцяць на водшыб кудысь.
 Дзеі сваёй дабрыні памнажаючы, нават ніколі
 У рукі не возьме чытаць сана не вартую рэч.
- 415 З воляй ягонай ў лад я словы мае кампаную,
 Што ў іх святога — яно цалкам ідзе ад яго.
 Хто ж за прыемным бяжыць і забаўкі пацешныя любіць,
 Мала той знойдзе сабе кветак на нерушы злым.
 Снегам яго замяло, і лёдам яго закавала,
- 420 Так што і песня мая цалкам належыць зіме.
 Войнаў бяскончых віхор улетку нас круціць, шматае,
 Лоўамі ж бавімся мы, як залютуе мароз.
 Пэўна, разбэшчаны Марс пераняў гэту нашу звычку,
 Войны яму і зімой хутка прыйшліся пад густ.
- 425 Мушу пра войны пісаць. Маўчанне было б тут ганебным.
 Бедства людзей вымагло словы і слёзы мае.
 Бойкі агулам вядзем, хоць воямі кожны сваімі,
 Каб як мага адстаяць веру святую братоў.
 Вораг жа ў наступ ідзе, няшчадна ломіць і крышыць,
- 430 Нават пакляўся ужо знішчыць Хрыстова імя.
 Войнамі рушыць на нас не дзеля багацця і ўлады,
 Не для таго, каб ізноў сілу сваю паказаць.
 Прагне ўсяляк басурман крывёй чалавечаю ўпіцца,
 Тых пагалоўна губіць, іншай хто веры якой.

- 435 Вояў забойствам людзей рыхтуе для будучых бітваў,
Целы ж ахвяр крывасмок птушкам кідае і псам.
Дзе перамог, дык няхай пераможаным гібель адразу,
Жыць і пакуты цярпець горш, чымся парыць зямлю.
Ён насаджае сілком ягоныя толькі абрады,
440 Не дазваляе нідзе Бога-тварца шанаваць.
Мы перад ім, і ён тупіць кап'ё аб нашыя целы,
Нашага воіна кроў наступ паволіць яго.
Мы яму шлях закрываем сабой, каб меч супастата
Болей не рэзаў, не біў кожнага, хто шчэ жывы.
445 Лезці баіцца далей і скрыгоча зубамі ад злосці,
Значыцца, можам усё ж ворагаў перамагаць.
Вось каб суседні народ, Хрыстовае веры такой жа,
З боку другога не грыз, не рабаваў, не паліў.
Мае працяглы спакой, абаронены высілкам нашым,
450 Пнецца з вайною аднак, згубы жадаючы нам.
Не дапамог, а з'яднаў крыважэрнага ворага сілы,
Нават яму паспрыяць радай зычлівай гатоў.
Час ім усё ж не спыніць. Скора цяжкія беды, якія
Нам выпадае цярпець, рынуць таксама на іх.
455 Мо і збяруцца уняць хваробы старой ліхаманку,
Толькі ж ратунку ад зла лекі ўжо не дадуць.
Той, хто знарок сваіх воч не закрыў на відочныя рэчы,
Знае, што блізка зусім ворагаў орды стаяць.
Ну, дык шкадуй, ненажэра, звяроў, грызі свае шлункі,
460 Кроўю снягі накармі, глеба тлусцее няхай.
Люд у аковы гані, што табе працягнулі, хоць потым
Цяжка абдыме ланцуг карак і твой і сыноў.
Вунь над табою ўжо рука ўсемагутнага Бога,
Карай адзначыць суддзя чорныя дзеі твае.
465 Думаеш, помста міне, бо не ўдарыў пакуль што маланкай?
Цешся, хоць скоры і ты прымеш пакутную смерць.
Богу адкажаш спаўна, да дробязі самай маленькай,
Моцна адчуеш тады зверства уласнага плён.
Зведаеш ліха не менш, калі даў ліхадзеям зачэпку
470 Тысячы нашых людзей гнаць у няволю на здзек.
Рабствам такім прыгняце, што не скончыцца многія леты,
Прышлым нашчадкам тваім хопіць і гора і слёз.
Хіба ж захочуць яны, паяднаныя верай Хрыстовай,
Мучыцца ў пекле, куды сам іх падводзіш цяпер.
475 Слушны мой сказ, ды жалбы ў ляхах — безнадзейная справа,
Лепей да зверу скіруй голас твой, Гусавіян!
Сцежжай, вядомай лаўцам, якія палююць у пушчы,
Зараз пакрочыў туды, дзе пачынаецца лоў.
Вунь і сцяна са зваленых дрэў пралягае па лесё.
480 Гэта загон. Унутры ёсць і адсекі яшчэ.
Ты на лямоўцы сваёй міль дванаццаць складае ці болей,
Як вымяраць даўжыню на італійскі памер.
Сокі, * пакінуўшы спрат, уваход закрываюць за зверам,
Каб абмануты не мог выйсці ізноў на прастор.
485 Новы загон не заўсёды кладуць. Старыя загоны
Пасткаю служаць, і там ёсць не адзіны праход.

* Тыя, хто сочыць.

- Звер хай у пастку ідзе, закрыць жа праходы няцяжка;
Хай бестурботна затым пасвіцца, рады жыццю.
Гэтак замкнутых зуброў палюем, замкнёныя самі,
490 І невядома, адкуль выскачыць смерць на цябе.
Тут перад ліхам нічым не паможаш і блізкаму сябру,
Слуг каля пана няма, каб ратаваць ад бяды.
Бацьку не выручыць сын, і бацька не выручыць сына:
Кожны заданне сваё здзейсніць павінен найлепш.
495 Можаш застацца жывым, а можаш раптоўна загінуць,
Нават нікчэмны пралік шмат будзе вынікаў мець.
Тое, што мусіш рабіць, суровы загад вызначае.
Кара уладзе адной падпарадкуе людзей.
Твой паратунак увесь, бяспека твая і надзея —
500 Конь быстраногі, што ўміг здольны адскочыць убок.
З намі ўсутыч каралі у ашчэрах самой небяспекі,
Слабага духам ніхто б не захацеў ратаваць.
Так найяснейшых клінок знішчае і скіфскія орды,
Дзівіцца ўсюды народ войнамі ў моры крыві.
505 Вунь і цяпер на ліхіх скакунах каралі сярод лоўчых,
Смеласць не шкодзіць нічым знатнасці слаўных мужоў.
Сціснуў рукою пяро, што імкнецца ў нястрымным парыве
Пець, Сігізмундзе, табе славу на векі вякоў.
Бацька айчынай зямлі, даруй, бо нялёгкая праца
510 Добрыя дзеі твае хоць бы крыху апісаць.
Творыш вялікае ў нас, яшчэ большае ў станах замежжа,
Слоў не хапае ў мяне ладна сказаць аб усім.
Першы ты ў лесе, аднак я жадаю мацней тваё поле —
Ратнае поле хваліць, сілы б наколькі было.
515 Неба калі мне пашле хоць бы трохі спакойнага жыцця.
Час мой хачу прысвяціць чыннасці мудрай тваёй.
Гэты ж прыспешаны твор цікуе зуброў у загоне,
Можа б ставала яму пра аднаго расказаць.
Часта здараецца так, што некалькі волатаў прыйдуць,
520 Справіцца з імі пасля цяжкі заняткаў лаўцам.
Бачыў я купкі зуброў, спатыкаў адзіночак таксама;
Вось перад намі такі ходзіць, закуты сцяной.
Ценькія стрэлы здалёк у зубра спярша паляцелі,
Ўпіліся колкім васцём зверху, на хібе яго.
525 Гнеўна зірнуў на людзей паранены злёгка палоннік,
Ровам магутным зароў, ноздрамі трэплючы рык.
Потым крутнуўся назад, дзе бегма, а дзе і падскокам,
Мерыўся быў уцякаць, каб ухіліцца ад стрэл.
Верхнікі следам хутчэй са свістам і лямантам гучным,
530 Пушча ад крыкаў дрыжыць, рэха сягае да зор.
Ледзь толькі ён даімчаўся туды, дзе сцяна паўставала,
Дзе яму тын заступаў шлях на абшары лясоў,
Гучныя крыкі людзей і там бегляка сустракаюць.
Звер прыпыніўся. Куды ж трэба цяпер уцякаць?
535 Зноў паляцела страла, каб ад новай калючае раны
Зубра палаючы гнеў з большаю сілай шугаў.
Той, калі стрэлы адчуў, што ў цела балюча ўпіліся,
Раптам у ярасць прыйшоў, злосць авалодала ім.
Позіркам жудасным бык усіх паляўнічых свідруе,
540 Грозна чакае, пакуль вораг падыйдзе бліжэй.

- Кінуўся перш на сабак, якія шчыльней падступалі;
Груды скрываючы псоў, рынуўся быў на людзей.
Хлопцы імкнуць хто куды, адразу ж і збочыўшы коней,
Зыканне, гойканне зноў поўняць звярэджаны лес.
- 545 Нельга ўцячы напасткі, адкінь нават гэту надзею.
Хочаш сябе ўратаваць, ломаным шляхам скачы.
Ярасць, шалёны імпэт шпурляюць бычыну далёка,
З целам такой грувізны крута не збочыць яму.
Вокала звера штораз нахабныя верхнікі шныраць,
- 550 Ён жа за кожным бяжыць, пэўна, не можа інакш.
Выцягся нейк, пабольшаў яшчэ, сігае раз'юшаны,
Быццам на злом галавы, ровам глухім равучы.
Вецер калыша і гне пачварную грыву нароскід,
Грозны і страшны цяпер гэты лясны велікан.
- 555 Гневам напаты увесь, шыбуе праз пні і калоды,
Прагнучы, як наталіць ярасць крывёю ахвяр.
Колькі жуды на людзей звяруга тады наганяе,
Кожны уявіць сабе хоць бы з падзеі такой:
Хтосьці з паноў, знакамітых пры тым багаццем і родам,
- 560 Неяк надумаў, што ён здатны і можа адзін,
Ўзяўшы на ловы мушкет і смела пайшоўшы на зубра,
Мігам разнесці нашчэнт гэту жывую гару.
Хутка й дазвол атрымаў, з мушкетам схаўся пад елкай,
Ціха чакае, пакуль выбежыць бык на прагал.
- 565 Тупат зямлю скалануў, зубрына з'явіўся раптоўна,
Ёнкі знявечаных псоў лютасці рэхам былі.
Бачна здалёку, як звер, клубы выдыхаючы пары,
Рогам сабаку праткнуў, стаў, каб яго даканаць.
Пільна затым паглядзеў на ельнік, дзе хлопец хаваўся,
- 570 Той і падумаў: канец, бачыць мяне, забадзе.
Хоць паляўнічы стаяў ад гэтага зубра далёка,
Жахам працяты наскрозь, мёртвым зваліўся на снег.
Цэлым, ды змёрзлым ужо баязліўца сябры адшукалі,
Верачы мала, што мог страх чалавека забіць.
- 575 Позіркам злым васіліск і руйнуе жывое паўсюдна,
Хлопца ж не бачыў зусім. Як жа загінуў панок?
Потым рашылі: яго загубіла ягоная пудкасць —
Жарты і смех дзецюкоў здобілі смерць бедака.
Добра згадаўшы сабе падзеі часоў тых, я помню,
- 580 Вершык яшчэ вась такі быў на магільным грудку:
Што там пра рогі казаць. Пагляд раззлаванага зубра
Пана Лаўрына забіў. Тут спачывае цяпер.
Дзіваў нагледзеўся я. Але ў калатнечы на ловах
Болей мяне узрушаў звера бушуючы гнеў.
- 585 Скокам пачварным ляціць, усё падмінае і трушчыць,
Покуль ударам рагоў не растрыбушыць кагось.
Як прыпыніўся крыху, наставіць раздзьмутыя ноздры,
Нюхае, каб мог учуць, дзе затаіўся бягляк.
Рынецца потым ізноў і нішчыць агулам жывое,
- 590 Лічыць, што кожны яму чыніць і раны і боль.
Некага знойдзе, пырне, высока падкінуўшы ў неба,
Ды шчэ рагамі затым ловіць скрываўлены кус.
Трапіцца хай з канём чалавек, дык таго і другога
Тут жа бадзе, і ўгары целаў кавалкі відны.

- 595 Рве, падкідае увысь, і драбнеюць астанкі, а вецер
Гэта мясное шмаццё сее крывавым дажджом.
Часткі суставаў, хрыбцін змяшае настолькі, што з кожнай
Сочыцца, толіць зямлю кроў седака і каня.
Звера, які захацеў кудысь уцячы і схавацца,
- 600 Хутка нагоніць, заб'е, толькі б заўважыў яго.
Бачыў тады часцяком у паветры дарослых аленьяў,
Іх падкідваў так волат на сцежцы лясной.
Больш яшчэ нападаў на дзікоў і сярдзітых мядзведзяў,
Можна б успомніць было мноства крывавых нагод.
- 605 Моцным ударам адным садане і павыпусціць шлунне,
Кверху вантробы ляцяць, сцелюцца ўроссып на дол.
Рэшткі шпурляе ізноў настолькі адлегла, што нават
Верыць не хочаш вачам, хоць і на буйства глядзіш.
Птахі клююць на лятэ атрэп'е ападу мясновага,
- 610 Прагна жарэ варанне труп'е на лапінах дрэў.
Верхніка неяк дагнаў і закінуў далёка на сучча,
Тым жа ударам каню ён растрыбушыў нутро.
Часам абодва яны узляталі на голле адразу,
Верхнік аднак завісаў і заставаўся жывы.
- 615 Выпадаў многа такіх, але ўсе я прыводзіць не стану,
Мала карысці ад слоў, веры каторым няма.
Звера адчуе наўрад, хто не зведаў ягоную лютасць,
Хто не глядзеў, як рагач валіць ахвяру далоў.
Дзе б стрымгаловы ні бег, куды б ні імчаў апантана,
- 620 Рушыць усё на шляху, быццам лавіна з гары.
Ровам рыкастым раве, імкліва сігае і скача,
Рады, калі ўцекача можа на рогі падняць.
Рэзкі, парыўны імпэт з'яўляецца ў рухах ягоных
Там, дзе ён хоча сквітаць буйствам рахункі свае.
- 625 Падшага цёплая кроў як хлыне на рогі, шалее —
Слоў не хапае ў мяне зверскасць яго апісаць.
Так ён віруе наўкол, што ўрэшце заместа зубрыны
Клубяць густыя клубы снежнага пылу й зямлі.
Сведчыць пра гібель чыюсь узляцелае ўгору вантроб'е
- 630 Снег, набрынялы крывёй, вызначыць месца бяды.
Гэта засведчаць не менш астанкі мясныя на веці,
Што не апалі на дол з іншым крывавым рыззём.
Ўслед за кармільцам сваім, куды б ні хацеў ён падацца,
Лётае хцівец-груган, бегае звер-жывадзёр.
- 635 Бык жа знявечаны труп яшчэ доўга рагамі шмацае,
Цалкам не можа ніяк злобы агонь патушыць
З месца не сыдзе, пакуль не патрушчыць забітага косці,
Цела пакуль не парве ды не затопча у снег.
Рэдкім крывым ланцужком наўкола верхнікі скачуць,
- 640 Звера бунтуюць усяк: пострахам, ганай, кляцьбой.
Кожны у гонах штукар. Але й тут не бывае без ліха,
Гіне, на жаль, і спрытняк, звыклы да розных нягод.
Дзе ёсць шырокі прастор, там бег свой працягвае лёгка,
Можаш з канём абхітрыць лютага з лютых звяроў.
- 645 З гонам у лесе цяжэй. Упалае дрэва гнілое
Шлях адразае каню, збочыцца мусіць лавец;
Пасткаю будуць яму кратамі ўскапаная норы,
Слізкае месца ці лёд пад маласнежным пластом.

- Цяжка і сук абмінуць, які долу звісае занадта,—
650 Безліч у смерці дарог, схопіць раптоўна зусім.
Конь або верхнік упаў, то звяруга рагамі іх порыць,
Міг — і высокая ўгару звяжшыя трупы ляцяць.
Зрэдку на момант, бадай, чалавек і ўхінецца ад звера,
Хвацкія рогі аднак потым насцігнуць лаўца.
655 Тое, што помню цяпер, калі б я прыгадаць меўся
Дый пра звярыну пісаць разам усё захацеў,
Ледзьве закончыў бы сказ, і нават не знаю дакладна,
Як бы разбухла тады сціплая кніжка мая.
Скажа сёй-той, што зуброў паляваць — неразумны занятак,
660 Ловы такія нясуць згубу для многіх людзей.
Ды пахвалу ці віну апраўдае зачынца суровы,
Храбрага мужа імя славяць і ў нашыя дні.
Гэтай задумай адной адважнага Вітаўта розум
Сілу радзіме вярнуў, княствам вялікім зрабіў.
665 Ловамі ў нашых лясах рыхтаваў ён ваяцкую моладзь
У тыя гады, калі быў князем літоўскіх зямель.
Вораг каб не шаламіў, літвін у зацішку між войнаў
Раці свае прымушаў цяжкасці перамагаць.
Любячы мір на зямлі, палымнеў ваяўнічым запалам,
670 Дзе ўжо клінок агаліць мусіў для бітвы на смерць.
Лук свой татарын зламаў і яго працягнуў пераможцу,
Долю схіліў галаву, страхам ахоплены ўвесь.
Хто шчэ нядаўна збіраў з фанабэрыстай пыхай здабычу,
Сам жа здабычаю стаў, ганьбай акрыўшы сябе.
675 Вітаўт апекаваў тых, каму дазваляў уладарыць,
Воляю князя васал жыў або траціў жыццё.
Быццам нявольнік які, маскавіт яго зваў уладыкам,
Хоць і магутным царом быў сярод многіх цароў.
Турак, мацак і тады, прысылаў дарагія падаркі,
680 Сведчыў здалёку, што ён князю скарыцца гатоў.
Трое вось гэтых, што жах на цэлы сусвет наганялі,
Моўкнулі ўраз перад ім, рот баючыся адкрыць.
Воі адвагу і спрыт не толькі ў баях здабывалі,
Ўсюды і як толькі мог Вітаўт кагорты вучыў.
685 Зборні літвінаў калісь ажно віравалі ад войска,
Мірны для ратніка час быў нібы часам вайны.
Каб і страла і кап'ё пацэлілі трапна і моцна,
Воін удзень і ўначы працай сябе гартаваў.
Лукі з тугой цецівой спявалі ў нястрымным харале,
690 Гэтакі спеў азначаў трапнае вока й руку.
Верхнікі, творачы круг, стралою дзіравілі з ходу
Шапкі-лямцоўкі, што ім шчодро кідалі ўверх.
Часта ляцелі ўгару таксама і шапкі-кучомкі,
Зноў як валіліся ўніз, дзюрак на іх не злічыць.
695 У небе высокая стралой крыло жураву падсякалі,
Падаў курлыка з нябёс іншых не маючы ран.
Птаху ніяк не маглі ўратаваць ні дрэва, ні крылы,
Нават кудысь па вадзе ёй не схавацца было.
Вітаўту дзіч прынясеш, аддзячыць табе, абы толькі
700 Ты яму птушку дабыў лоўкай, умелай рукой;
Дужа хвалілі таго, хто ловамі стала займаўся,—
Так што ішлі на звяроў цэлыя процьмы ваяк.

- Хмарышчы коп'яў і стрэл, галёканне, крыкі і посвіст
Збеглага ў самы гушчар гналі са сховы далей.
- 705 З восцем жалезным мядзведзь ці нехта другі уцякае,
Зваліцца потым ад ран і застаецца ляжаць.
Лоўчых плягеваў князь. Але вайскаводцу-літвіну
Болей па густу былі гонкі на конях ліхіх.
- Скачаш туды, дзе паставілі знак, мо стадыяў сотню,
710 Шлях немалы дый к таму надта складаны й цяжкі.
Раці імчалі гурмой, наколькі хапала ім сілы,
Пырхалі коні ў галоп, ноздраў ашчэрыўшы зеў.
Сіўка адзін не выцягне гон, і з гэтай прычыны
Разам з канём седака бег табунок запасных.
- 715 Жвавы рысак атрымаць найхутчэй сваю ношу імкнуўся,
Рады, што гаспадару можа падставіць хрыбет.
Хлопцы з калчанамі стрэл на дзіва прыгожа і спрытна
З коней сягалі адных на седлавіну другіх.
Каб недалуга які выпадкам не стаў пераможцам,
720 Гонкі вяліся знарок ноччу, ды што пацямней.
Добрая дзяка затым даставалася самым найлепшым,
Той жа, хто не перамог, кпіны ды ганьбу цярпеў.
Вельмі цяжкім быў заклад раку найхутчэй пераплысці
Там, дзе ўладарна быстра вірам глыбокім віхрыць;
- 725 Там, куды глыбай вады ударыць шалёная хваля,
Потым, стаўшы дыбка, сквапная, хлыне назад.
Кожны, хто плысці жадаў, павінен, як гэта рабілі,
Зброю надзейна звязаць, шчытна апраткай спавіць.
Конь гэты вузел пасля, грудзьмі рассякаючы хвалі,
730 Вынесе з буйнай ракі, нават нярэдка сухім.
Рынула конная раць, плыве цераз бурныя воды,
Бачны галовы адны, чутна, як ноздры фырчаць.
Хлопцы таксама плывуць, заграбаючы левай рукою,
Правай рукі пяцярня конскую грыву сцяла.
- 735 Першым хто пераплыве, то і прэмію першую возьме,
Прыме другую другі, кожны сваім чарадом.
Воін з гартоўкай такой, не маючы броду ці моста,
Плысці са зброяй сумеў цераз любую раку.
Дзікае пекла вайны патрабуе адважнага воя,
740 Ратнік павінен ісці смела, рашуча на бой.
Вітаў за шчасце лічыў, як воін быў храбры і жвавы,
Што і нялёгка было зухаў-байцоў асачыць.
Мужныя справы тады адзначаліся дзякай належнай
Шчодро адорваў князь вояў, дастойных пахвал.
- 745 Пудкасць, няхай і паноў, знявагу ў яго выклікала,
Строга й сурова караў звычкі дурныя людзей.
Ён справядлівасць любіў, шанаваў яе нормы святыя,
Не дазваляў, каб махляр дзесьці абходзіў закон.
Як ужо ў суд выклікаў, то большая колькасць віноўных
750 Самі губілі сябе, толькі б не йсці да яго.
Людзі з нячыстай душой пятлю панадзейней шукалі,
Шанцаў не меў ліхадзей неяк ад кары ўцячы.
Жорстка ўладар катаваў ілжывых, падкупленых сведкаў
З тым, каб ніхто надалей суддзям хлусіць не пасмеў.
- 755 Хмуры, азмрочаны, ён выслухоўваў клятваадступцаў,
Вельмі баяўся ілжэц рот для няпраўды раскрыць.

- Рэшткі знявечаных цел, абгарнутых звярынаю шкурай,
Кідалі вучаным псам, каб разарвалі нашчэнт.
Вітаўт без жалю караў і суддзяў, да хабару ласых,
760 Скора, як некага з іх ён выкрываў хоць бы раз.
Кажуць, суддзю аднаго раздзёрлі на часткі, бо хцівец
Права за тым прызнаваў, хто яму хабары нёс.
Той легкадум пагарджаў суровым эдыктам для суддзяў,
Вось і расцялі яго дзеля навукі другім.
- 765 Знікла, прапала тады саслоўе людзей прагавітых,
Дык і за гэтакі плён Вітаўту слава навек.
Мужны і смелы літвін нямала вялікага здзейсніў,
Толькі ж пра ловы цяпер будзе гаворка ісці.
Ратая князь навучаў і ратнаму дзелу, бо звечна
770 Ё полі за плугам хадзіць лепей умеў селянін.
Мог пажадаць валадар, каб у лагер даставілі зубра,
Ды каб і ран не было, проста, каб звязаны быў.
Людзям нягеглым — дакор, а кемным — адменная дзяка,
Лоўчых збіралася шмат, спорна работа ішла.
- 775 Страх не затрымліваў іх, загад яны дзейснілі хутка,
Звера лавілі жыўцом, ставілі князю ля ног.
Я менавіта лічыў такое амаль немагчымым,
Мушу паверыць аднак, словы пачуўшы старых.
Каб сумняваўся я менш, расказалі дзяды і пра ловы —
780 Зубра, як сведчылі мне, лоўчыя бралі вась так:
Клалі шырокі двухсцен, які паступова звужаўся,
Быццам агромністы клін, зяпу раскрыўшы сваю.
Клін у сярэдзіне меў яшчэ некалькі моцных завалаў,
Іх закрывалі лаўцы веццем зялёных ялін.
- 785 Тын захінуты наўкол галлём і ламаччам усякім,
Каб не заўважыў падман чуйны, апаслівы звер.
Потым юнак у чырвоным плашчы і з блішчастваю шабляй
Збру на вочы здалёк, нібы на шпацыр, ідзе.
Згледзеў нахабніка звер і раз'юшаны рынуў насустрач,
790 Хлопец імчыцца назад шляхам, абраным раней.
Як даімчаўся бягляк да каварна раскрытае пасткі,
Скочыў таропка туды, звер жа па пятах імкне.
Буйны агонь не патушыш зарáz, утрапёны таксама
Ярасць не можа стрымаць, з'юшаны ў пастку ляціць.
- 795 Клін тае пасткі з вугла хлапчыну дазволіў праскочыць,
Бык жа захрас, і цяпер не развярнуцца яму.
Тут выбягаюць лаўцы, грамідла рагатае вяжучь,
Дужыя ногі яго путам сплятаюць уміг.
Петлі на ім, рамянём заціснута пенная храпа,
800 Ад галавы да хваста дзяг ды вяровак віткі.
Зроблена справа, ды так, што нават і вояў кагорта
Здолела б гэта наўрад, ліха не меўшы ад рог.
Цягнуць бычыну гурмой, прымушаюць і з путамі крочыць,
Страхам працята, ідзе, сілу адчуўшы людзей.
- 805 Час некаторы мінуў, і зубра вызваляюць ад путаў.
Роўнядзь, прастора прад ім — дык і звяруга пабег.
Верхнікі скачучь услед, шыбаючы скіфскія коп'і:
Воіну ж нельга забыць звыкллага дзела свайго.
Лепшых чакаюць дары, бо памечаны коп'і, а зубру
810 Фарбай мішэні-кругі намаляваны былі.

- Тым, хто пацэліў бліжэй, дастанецца большы дарунак,
 Меншы — таму, хто далей, кожнаму, што заслужыў.
 Воям, якія кап'ём паранілі зубра глыбока,
 Непераможны ўладар шчодрую дзяку даваў.
- 815 Быў літвін у той час надзвычай адметным уладцам,
 Гэта й не толькі, што ён подзвігам ратным вялік.
 Рэчы зямныя цаніў намнога ніжэй ад нябесных,
 Бога-тварца шанавалі сэрцам усім і душой.
 Першы з народам сваім прыняў хрысціянскую веру,
- 820 З ёю святыні дзядоў паразбурыць загадаў.
 Богу навышняму князь узводзіў раскошныя храмы,
 З верай глыбокай даваў служкам царкоўным дары.
 Ідалаў даўніх багоў адкінуўшы цвёрдай рукою,
 Чэсна прызнаў, што і сам верыў заблудна калісь.
- 825 Знатнае гэта імя пакідаю зусім неахвотна,
 Бо не апеў да канца слаўнага князя Літвы.
 Часу не маю цяпер, ды і вымушан помніць намер свой
 Волата-зубра найперш неяк агулам зваліць.
 Мо запытаюць мяне, ці не збочыў я з нашай дарогі,
- 830 Дык я на гэта скажу: збочыў, бо мусіў чакаць.
 Хлопцы ж бычыну таго нясілі і гонам і крыкам,
 Вунь як на многа ладоў пушча трывожна гудзе.
 Можна бадай што канчаць з натоўпам гонам і зубрам,
 Ярасці буйнай запал добра яго змардаваў.
- 835 Потама сцякаючы ўвесь, калоціць нагамі пад брухам,
 Пены ашмоцце густой падае часта на дол.
 Крокам няцвёрдым ідзе, хістаецца, быццам ад хмелю,
 Скора пабачыш, як смерць зверу такога заб'е.
 Асатанелую злосць часова бычына спатоіў —
- 840 Верхнікі з сёдлаў хутчэй, коней адводзяць убок.
 Хваты-хляпы па звычцы дзядоў з мячамі аднымі
 Выйшлі, каб зубра дабіць меткім ударам клінка.
 Стаўшы за дрэвы, яны адважна чакаюць звяругу,
 Дзеся высокіх пахвал стрэнуць гатовы і смерць.
- 845 Рубяць паветра лязом, аж свішча клінок зіхатлівы,
 Кожны быка да сябе выклікаць хоча на бой.
 З гнева азлоблены звер ірвануў на лаўца, нібы віхар,
 Хлопец за дрэва ступіў, каб захінуцца ад рог.
 Зубр, як ляцеў напасткі, так і гакнуў рагамі ў стваліну,
- 850 Быццам па дрэве з лаўцом ляснуў маланкай пярэня.
 Голле трашчыць, паляцела кудысь адламанае сучка,
 З лёту ашчэпак такі можа нянацкам забіць.
 Трэба, каб лоўчы тут быў чалавекам рухавым і пільным,
 Месца, дзе лётае смерць, не для слабых і маруд.
- 855 Бачылі мы, як аднойчы дзяцюк, і жвавы і моцны,
 Выпусціў раптам клінок ды і ад жаху знямеў.
 Хлопца калі б ад бяды не адратавала фартуна,
 Так і загінуў бы ён, смерцю засілены сам.
 Дрэва, дзе хлопец стаяў, кучомкаю снегу бялела,
- 860 Гэта старая сасна звесіла голле над ім.
 Бухнуў асілак у ствол, і тоўсты камель хістануўся,
 З важнаю ношай сваёй дрогнула вецце ўгары.
 Белая шапка адтуль абрынула воблакам снегу,
 Густа ахутала ўсё: зубра, сасну і лаўца.

- 865 Хлопец ачوماўся нейк, ажыў сваім целам і духам,
Даў з усіх ног драпака ў снежнай густой пеляне.
Бег той імклівы сябры праводзілі рогатам гучным,
Быццам сябе ратаваць ганьба якая ці зло.
Думалі мо, што ў баі сустрэліся роўныя сілы,
- 870 Хтось застанецца жывым, некага смерць забярэ.
Моцна зубрына бадаў, ды камель аказаўся мацнейшым,
Стоячы, нават і сам звер за рогі трымаў,
З корнем заслону тваю каб не вырвала гэта пачвара,
Толькі на цвёрдай зямлі дрэва сабе выбірай.
- 875 Той, хто даверыцца ўсё ж хваіне на глебе сыпучай,
Зробіць фатальны пралік: хвоя прыдушыць яго
Дрэва, якое зваліць не мог аніякі вятруга,
Выверне з'юшаны зубр, гакнуўшы добра ў камель.
Дзіўна, як сіліўся бык сасну паваліць векавую,
- 880 Як звар'яцела рыкаў, як віраваў ля ствала.
Гнеў яму вочы сляпіў, злюцеласць пачуцці глушыла,
Пэўна, рашыў, што бадзе хлопца з блішчастым клінком.
Цяжка адрозніць ужо, ці то скача дзяцюк, ці зубрына,
Месца, што ўтупана скрозь, пыл засланіў і смуга.
- 885 Ярасца і зубра аднак не заўсёды сляпою бывае,
Можа злюцелы рагач многае шчэ заўважаць.
Так, на аблаве адной каралю Аляксандру прыйшлося
Страшную рэч перажыць. Жах, як успомніш, бярэ.
Усё каралеўства тады слязьмі залілося б ад гора,
- 890 Бог калі б з неба якраз не дапамог каралю.
Вось што было: на высокіх слупах чатырох сярод лесу
Ложы ўзвялі, каб глядзець, як забіваюць зуброў.
Там каралева цяпер паміж знаці ўрачыста садзіцца,
Побач і світа яе: пані й паненак радок.
- 895 Воддаль, але ж на віду, зуброў маладзёны чакаюць,
Лепшым хто лічыць сябе, зверу цікуе пабольш.
Хочуць яны паказаць і сілу сваю і майстэрства,
Зверху ж на дрэве Амур сэрцы іх раніць стралой.
Слухай, Амур! Забаўляйся ўжо там, дзе кроў не пральецца!
- 900 У пушчу нашто прыляцеў, ніцы, шкадлівы блазнюк?
Што, як надумае хтось дзяўчыне сваёй падабацца?
Можа, дурны, праз цябе мігам жыццё загубіць.
Вось і тупочуць звяры, а ўслед насядае пагоня,
Рупіць усім глядачам бачыць, што будзе далей.
- 905 Зверху жаночы букет зіхацеў пералівам квяцістым,
Фарбамі рознымі ззяў дам знакамітых убор.
Колер бялюткі на ім купаўся у золаце тканым,
Яркаю барвай гарэў шоўк, нібы зырккі агонь.
Як той расквечаны цуд паўстаў перад статкам зубрыным,
- 910 Гурт замяшаўся крыху і запаволіў свой бег.
Я не кажу пра людзей, іх пачуцці — забава жанчынам,
Слабаму полу далі права яшчэ на звяроў.
Гучныя крыкі з трыбун назад беглякоў павярнулі,
І з перапуду зубры на паляўнічых ішлі.
- 915 Раптам звяруга адзін з параненым целам крывавым,
Зоркі на вока яшчэ, чуткі й на вуха пакуль,
Стаў, падзівіўся на дам, пахітаў галавою камусьці,
Быдта знаёмых былых згледзеў сярод глядачоў.

- Потым, абураны тым, што відовішча красяць забойствам,
 920 Гібель адзначыць сваю нечым адметным рашыў.
 Мызу падняў і гучна зароў, надзімаючы ноздры,
 (Гэтым ён знак падаваў гурту, што спуджана бег)
 Рынуў на ложы пасля і як бухнуў рагамі ў падпору,
 Дык у паветры цяжар часткай адной і павіс.
- 925 Воляй багоў калі б гэты памост абваліўся дадолу,
 Многа б нявіннай крыві там паглынула зямля.
 Як лютавалі б ссяпа зубрыныя вострыя рогі,
 Страшна падумаць сабе, розум ад жаху маўчыць.
 Вось чаму трэба найперш знясіліць трывалага звера,
- 930 Каб развярэджаны гнеў чуйнасць яго заглушыў.
 Пашчу раскрыўшы, няхай наглытаецца пены дасыта,
 Выкіне з глоткі язык, доўга матляючы ім.
 Гучна і часта хвастом няхай памалоціць паветра,
 З ноздраў павыдзьме яшчэ воблакі пары густой.
- 935 Зверу спрыяе мароз. Але, пастараўшыся добра,
 Можна і ў холад з яго выгнаць нямала патоў.
 Глянь, ужо цяжка сапе і чэрава лупіць няшчадна,
 Пена ідзе адусюль, так яго выматаў гон.
 Млявасць у рухах відаць, хадою няцвёрдаю крочыць,
- 940 Зрок засцілае туман, часта міргае вачмі.
 Каб не цягнула у рот дыханнем парывістым грыву,
 Свой жа настырны касмыль, злосна кусаючы, рве.
 Як не страчае ахвяр, лютуе над целаў уласным:
 Той ці другою нагой бруха калоціць сваё.
- 945 Вецер аднекуль падзьме і зашорхае лісце сухое,
 Дык і на шорах такі сослепу рынецца ён.
 Птаха ляціць угары, дрыготліва цень зашыбуе,
 Бегма імчыцца за ім, быццам за нечым жывым.
 Знойдзецца многа прымет, па якіх можна бачыць, што ў гоне
- 950 Зручны ўжо момант настаў хлопцам у наступ ісці.
 Сэнсу хаця і няшмат у такой перамозе, дзе нехта,
 Перш чым звярыну забіць, моцна прытоміць яе.
 Мо завялічыў я твор мнагаслоўем не надта змястоўным,
 Ды пачакай, мой чытач, хутка ўжо будзе канец.
- 955 Хвою зубрына бадзе, а з боку другога са зброяй
 Лоўчы да дрэва прыпаў, зліўся з камлём у адно.
 Хай на адзін хоць бы міг ён адступіць ад гэтай стваліны,
 Волат насцігне яго, зваліць, затопча, парве.
 Вокала дрэва таго абое віруюць зацята,
- 960 Скача туды то сюды бык і адважны лавец.
 Хоча клінком чалавек у лясное страшыдла пацэліць,
 Звер жа сваім языком торкае, нібы лязом.
 Доўгі зубрыны язык зачэпіць калі за апратку,
 Ліха тады не мінуць, будуць хлапчыне канцы.
- 965 Ды апрача языка небяспека існуе другая —
 Зубр і нагамі яшчэ лупіць, нібыта даўбнёй.
 Ён цела страляе не так хутка ляціць, як звяруга нагою
 Стукне, нутро адаб'е, косці патрушчыць лаўцу.
 Хлопец аднак з галавой: напад заўважае адразу,
- 970 Бачыць, што трэба рабіць, дзе адхінуцца й куды.
 Зблізку звярына дыхне, апякае гарачаю хваляй,
 Розняцца мала зусім подых такі і агонь.

- Як паляўнічы клінком не праколе зубрынае сэрца,
Палячым жарам дыхва будзе загублены сам.
- 975 Каб не падоўжыўся бой, сябры адусюль памагаюць,
Сіляцца крыкам сваім збіць з панталыку быка.
Колычы спрытна, лаўцы прабіваюць зубрыныя грудзі,
У сэрца загнаны клінок цяжкую працу спыніў.
Голасна трубяць у рог, дзецюкі усміхаюцца вяла;
- 980 Зубр перад імі ляжыць, даўся вялікай цаной.
Пушчаў жыхар, наймагутнейшы звер, пераможаны ўкленчуй,
Недзе схаваўся другі. Што ж, бык, яшчэ пажыві.
Будзе як час, адшукаю цябе. Але гвалты, забойствы
Ты вынішчай і вайне рогі настаў, каб цяпер
- 985 Злога і я не тварыў, бо з розумам несумяшчальны
Войны, якімі грыміць Марс-кыважэр па зямлі:
Мутныя плыні ірвуць Хрыстовую светлую веру,
Слабую надта ў баі, ды і ў царкве не мацней.
Зброяй сваёй раздзірае сябе, а вораг не дрэмле.
- 990 Ганьбіць паўсюдна яе, дзе толькі можа, грызе.
Просіць бядачка даўно сабе дапамогі ад неба,
Губяць надзею аднак цяжкія нашы грахі.
Што ж каралі сёння робяць для нас? А можа паснулі?
Самі, прынамсі, яны дбаюць аб міры найменш.
- 995 Толькі адно ім наўме, аб адным заклапочаны вельмі,
Як бы на голаў каму зброю лацвей апусціць.
Іхны занятак — вайна на пагібель айчыннаму люду,
Гэтай забаве ліхой цалкам сябе аддаюць.
Воінства гіне з абодвух бакоў у аднолькавай меры,
- 1000 Бо захацелі князі ўладу найбольшую мець.
Творачы глум і разбой, забаўляюцца нашаю кроўю,
Кепікі строіць ужо вораг тутэйшых краёў.
Гурт усяляк бараніць абавязак прамы самадзержаў,
Ды абаронцы, на жаль, статак авечы ірвуць.
- 1005 Пыха манархаў і злосць надзвычай далёка заходзяць,
Сэрцы жалезныя іх лютасцю ярай кіпяць.
Не заўважае булат, якая вісіць небяспека
І ў заняпадзе якім стан паспалітых зямель.
Хто не купаўся ў крыві, пралітай у часе разгулу
- 1010 Нашых мячэй, хаця больш меч басурманскі сячэ.
Турак вунь рэжа людзей, паўсюдна вунь паліць, рабуе
Замкі, святыя дамы, селішчы і гарады.
Порты заняў, мацаванні паклаў і войска падводзіць
Столькі, каб можна было знішчыць астатняга з нас.
- 1015 Кроўю старых і дзяцей ружавее пракляты забойца,
Чыніць бязлітасна гвалт. Ведае, мсціўцаў няма.
Як нават пора лязом мацярок цяжарнае лона,
Горкія слёзы адны бачыць разбэшчаны кат.
Ён не баіцца сустрэць каго-небудзь з нашых са зброяй —
- 1020 Гэткі сляпы мы натоўп, гэtkі зацюканы люд.
Самі ж к таму каралі абі ўгледзелі сілу якую,
Спосабам розным тады прагнуць аслабіць яе.
Кожнаму вельмі карціць, каб нідзе не ўзялі перавагу
Тыя, хто служыць Хрысту, хто яго веру нясуць.
- 1025 Бачыць сын Божы і сам нябеснае волі маланкі,
На дапамогу сваю не спадзяецца пакуль.

- Дзева, маці Хрыста, калі я імя тваё толькі
 Мерыўся быў напісаць, дык затрымцела рука.
 Здзіўлены, доўга рашаў, ці замоўкнуць, заціхнуць мне лепей,
 1030 Ці гаварыць і далей, бо і знямелы крычу.
 Буду маўчаць, дык жа вартая ты, каб сусвет цябе славіў,
 Каб апявала цябе ўсё, што пад небам живе.
 Буду калі гаварыць, то язык чалавечы і розум
 Не падбярэ нават слоў, велічы годных тваёй.
- 1035 Знаю аднак дабрыню, якою ты перамагаеш,
 Боскае многа вышэй рэчаў нябоскіх, зямных.
 Вось я нікчэмны прыйшоў. Даруй, маё сэрца трапеча.
 Кленчу ў цябе каля ног, дзева Марыя. Даруй.
 Звонку я брудны увесь, нутром яшчэ болей нячысты,
 1040 Бледныя вусны мае словы малітвы ракуць.
 Ды я маю не таму, што варты хоць слова прамовіць,
 Смею прасіць, бо якраз ты можаш нам памагчы.
 Бог цябе выбраў калісь, шкадуючы лёс чалавечы,
 Нібы свяціла падняў, каб ратавала другіх.
- 1045 Бегма да маці бяжыць птушанятак бяскрылых чародка,
 Горнеш і ты да сябе смертных існуючы род.
 Матка падхопіць дзіця, што раптоўна звалілася долу,
 Гэтак жа робіш і ты, як хто нянацкам падзе.
 Кветак дзявочых краса! Прачыстая дзева Марыя!
 1050 Просьбу маю падтрымай боскай малітвай сваёй.
 Ты паглядзі на пажары вайны, на кроў, што ліецца,
 Многае воляй нябёс меч дазваляе сабе.
 Гіне народ, а яму, з'яднанаму верай Хрыстовай,
 Трэба, каб мір для жывых запанаваў на зямлі.
- 1055 Нашым князям, каралям прыдай ты разважную кемнасць,
 Дапамажы зразумець, дзе яны здрадзілі нам.
 Ёсць абавязак. Яны ж уладай сваёй злоўжываюць,
 Стражы па назве, а так, сутнасць іх — зграя ваўкоў.
 Покуль ачомяцца ўсе, дык ты ўжо за нас заступіся,
 1060 Ворагаў ход запаволь дый прыпыні хоць крыху.
 Каб яны бедных людзей не рэзалі, не рабавалі,
 Каб не цягнулі ў ярмо бездапаможны народ.
 Шлях неблагі забяспеч Адрыянусу шостаму ў моры,
 Мо адкладзе надалей цяжбы і рады свае.
- 1065 Хай абганяе вятры, што імкнуць караблю спадарожна,
 Ды затрымае клінкі, лютасць якія ўзняла.
 Скажа няхай слепакам, адкуль небяспека зыходзіць,
 Дзе супастаты, якіх біць патрабуе закон.
 Папа і ўладу набыў не за грошы, а згодна закону,
 1070 Меч і народу яго будзе правы бараніць.
 Хай пастараецца ён пантыфікам быць дасканалым,
 Гэткім, якога даўно хоча скрываўлены час.

СВЕДЧАННЕ ЭПОХІ

Думаю, што сёй-той задасць пытанне: а навошта ўвогуле патрэбны яшчэ адзін пераклад класічнай, хрэстаматыйнай «Песні пра зубра»? Ёсць жа, маўляў, пераклад — грунтоўная праца Язэпа Семяжона, на жаль, ужо нябожчыка.

Калі казаць папросту, мне, чалавеку, які лаціну разбірае ледзь-ледзь, са слоўнікам, хацелася б ведаць, пра што ж там усё-такі напісана. Рэч у тым, што пераклад

Уладзіміра Шатона — эквілінарны, колькасць радкоў у ім супадае з арыгіналам, але гэта не падрадкоўнік, не літаральны пераклад. Ён чытаецца як паэтычны твор. У арыгінале і ў Шатонавым перакладзе — 1072 радкі, у Семяжонавым на 445 радкоў больш. Такое, як называў яго сам Семяжон і называюць крытыкі, перастварэнне паэмы, натуральна, робіць тэкст у найлепшым сэнсе **чытэльным**, ён успрымаецца паэтычна, часам вельмі паэтычна. Гэты пераклад мае сваю эстэтычную, агульнакультурную ролю, уключае сюжэт Гусоўскага ў кола вобразаў сучаснае паэтыкі. Але ўсё ж калі-нікалі няма ўпэўненасці, што чытаю той, чатырохсотгадовае даўнасці, твор.

Мне здаецца, што Шатонаў пераклад досыць удала спалучае гістарызм — у ім няма гістарычных аберацыяў — з чытэльнасцю, да таго ж ён аднаўляе метра-рытміку элегічнага двуверша (гекзаметр з пентаметрам). Гістарычныя аберацы пры перакладзе твора даўно мінулай эпохі магчымыя тады, калі перакладчык — свядома ці падсвядома — абсучаснівае погляды аўтара, прыпісвае яму стэрэатыпы свайго часу, робячы гэта, натуральна, з найлепшымі намерамі.

Нас цікавіць праблема этнічнай самасвядомасці Гусоўскага. Надта важныя тут радкі

In nemus arctoum, quamvis scriptoribus impar
Romanis, certe hac arte, Polonus eo.

(апошнія словы літаральна значаць «іду палякам», як нашыя «магу сысці за паляка») першы перакладчык падае так:

Край мой (цяпер ужо ўласнасць Кароны) калісьці
Я перамераў удоўжкі і ўпоперак пешшу.

Перакладчык, відаць, хацеў «змякчыць» самахарактарыстыку аўтара, але атрымалася недакладнасць: усё ж і пасля з'яднання з Каронаю Польскай у федэратыўную Рэч Паспалітую Вялікае княства Літоўскае наўрад ці можна было лічыць «ўласнасцю Кароны», бо яно мела і ўласную армію, і ўласную грашовую адзінку, гаспадарства жыло сваімі законамі, паводле свайго Статута. У Шатона:

Хоць я зусім не раўня пісьменнікам даўняга Рыма,
Нетры ж паўночных лясоў ведаю, быццам паляк.

Для рымскіх чытачоў Гусоўскага паняцце Polonia было стэрэатыпам далёкіх земляў на поўначы айкумены, дзе густыя лясы, дзікія звяры і ўсё так не падобна да Італіі з яе морам і сонцам, і наўрад ці аўтар засведчыў тут сваю этнічнасць.

Пытанне стаўлення да рэлігіі на той час было прынцыповым. Я думаю, што прамінулі гады, калі сярэднявечных творцаў стараліся зрабіць ледзьве не атэістамі, непрыхільнымі да веры і царквы людзьмі (атэістычнасць лічылася своеасаблівым «пропускам» у пантэон прызнаных савецкаю навукай і літаратуразнаўствам). Таму ўсцешна, што ў Шатона — у поўнай адпаведнасці з арыгіналам — Вітаўт «з верай глыбокай даваў служкам царкоўным дары». У папярэднім перакладзе ўжыты стыльва зніжаны зварот «адвальваў з угоддзяў не скупа». Разам з тым Гусоўскі — сын народу, нагэтулькі блізкага да зямлі, да прыроды, што ў ім да сёння жыве разумны пачатак паганства: «Молімся мы Ісусу Хрысту і ягонаму бацьку, У песнях жа нашых часцей правяць Юнона і Зеўс». Аналітычна, галавой, розумам Гусоўскі шчыра служыць Богу, але свет магутнае дзікай прыроды будзіць ягоную паганскую душу. Шатонаў пераклад дае гэта адчуць.

Мне цікава, якую Гусоўскі меў дзяржаўна-палітычную свядомасць, як, вольны ад нашых цяперашніх ідэалагічных догмаў, ставіўся, прыкладам, да адносінаў паміж Княствам і Масковіяй. Зразумела, што асаблівага піетэту не было: «Быццам нявольнік які, маскавіт яго (Вітаўта) зваў уладыкам, Хоць і магутным царом быў сярод многіх цароў» (параўн. згладжанае Семяжонава: «Як знакаміты багаццем і сілай Масковіі землі, Усё ж і яны прымірэння прасілі з літвінам»). Да трох суседзяў-супернікаў Княства — «татарына, турка, маскавіта» — Гусоўскі, як, мабыць, таксама іншыя ягоныя суайчыннікі, ставіўся роўна, з пачуццём гонару і адказнасці за сваю радзіму.

Я даўно знаёмы з Шатонавым перакладам «Песні пра зубра» і перакананы, што ён надта ўдала дапаўняе пераклад ранейшы. Цешуся, што і гэтая праца пабачыць свет: багацейшае і глыбейшае будзе нашае ўяўленне пра Беларусь эпохі Гусоўскага.

Пётра САДОЎСКИ

ЛІСТЫ ЗАЦІКАЎЛЕННЫХ ЛЮДЗЕЙ

Нумар часопіса «Спадчына», які вы, шануюныя чытачы, трымаеце ў руках,— усяго толькі восьмы. Тым не менш, мы, супрацоўнікі рэдакцыі, ужо пачынаем падводзіць пэўныя вынікі нашай амаль двухгадовай сумеснай працы над зусім і прынцыпова новым выданнем: асэнсоўваем надрукаванае, шукаем новыя формы падачы матэрыялаў і іх мастацкага афармлення, разважаем над вашымі прапановамі і заўвагамі. І тут — паверце, не дзеля прыгожых слоў пішу гэта — вашы лісты з падтрымкай, парадамі, палемікай з'яўляюцца надзвычай каштоўнымі для нас. А лістоў гэтых да нас прыходзіць багата. На некаторыя з іх мы адразу давалі адказы, частку паспрабую прааналізаваць зараз.

Першае, што засведчылі вашы лісты,— гэта тое, што наша праца не засталася незаўважанай. Большасць карэспандэнтаў падтрымліваюць накірунак часопіса, а Парафянюк — адказы сакратар камянецкай раённай газеты «Ленінец» — нават даслаў нам нумар газеты са сваёй рэцэнзіяй «Праўда пра нашу гісторыю», у якой ён аналізуе наш часопіс з мэтай, «каб прыбавілася чытачоў «Спадчыны». Дзякуй Вам! Мы таксама дбаем пра тое, каб як мага больш людзей далучалася да гісторыі нашай радзімы. Сярод мноства цёплых і добразычлівых лістоў сустракаюцца і адзінаковыя экзemplары нахшталь ліста з Баранавіч, які дзеля справядлівасці я тут працітую цалкам : «Уважаемый товарищ редактор! Возвращаю Вам журнал «Спадчына», № 2 за 1989 г. Может Вы разберётесь, как он оформлен? Мне вышлите настоящий журнал. С уважением Почетный член Белорусского добровольного общества памятников истории и культуры И. И. Косинский». Здараюцца і тэлефонныя размовы з «сердытымі» чытачамі, а часам той-сёй і наведвае рэдакцыю, пагражаючы, што «за вами ваши места навечно не закреплены». Што праўда, то праўда — ніхто з нас не вечны на гэтай грэшнай зямлі!..

Чытаю напісаны на 6 старонках ліст Валько з Нясвіжа, які востра занепакоены, што, нягледзячы на наданне беларускай мове статуса дзяржаўнай, яна па-ранейшаму «не ажывае», ёй не карыстаюцца нават многія журналісты-прафесіяналы Гродзенскага і Брэсцкага тэлебачання. Вось як заканчваецца гэты ліст: «Звяртаюся да Вас з просьбай узяць гэтае пытанне перад кіраўніцтвам рэспублікі. Пара ўжо ім самім пачаць карыстацца беларускай мовай. Тады яна пойдзе і ў нізы... Па-другое, ва ўсёй рэспубліцы, асабліва ў раённых цэнтрах, неабходна пераводзіць школы і дашкольныя ўстановы на беларускую мову. Сорамна павінна быць нам, беларусам, што нехта зверху камандуе, якой мовай карыстацца. Думаю, што кожны жыхар Беларусі зможа, калі не карыстацца, дык разумець мову беларусаў Купалы, Коласа, Багушэвіча».

Болей за стан беларускай мовы, увогуле культуры нашага народа пра-

сякнуты і лісты чытачоў «Спадчыны», якія жывуць па-за межамі Беларусі і якія нават не з'яўляюцца беларусамі. Так, Аляксандр Кайсін жыве ў вёсцы Адышава Кіраўскай вобласці РСФСР, працуе настаўнікам замежных моў, рускі. Нашу мову вывучыў самастойна, зацікавіўшыся газетай «Літатура і мастацтва». Кайсін з цяжкасцю змог аформіць падпіску на наш часопіс, але цяпер чытае яго з задавальненнем. І ён, рускі, напісаў нам на зусім нядрэннай беларускай мове: «Мова беларуская мне вельмі падабаецца — прыгожая, павучая, сакавітая і не магу зразумець беларусаў, якія ганьбяць і, па сутнасці, ненавідзяць родную мову. Паверце, неяк няёмка робіцца за ўвесь беларускі народ, за беларускі урад, які дапусціў такую прыкрасць і, калі ўсе рэчы называць сваімі імёнамі, вельмі дапамог, што Менск, усе гарады беларускія — рускамоўныя. Каб выратаваць гэтую катастрофічную сітуацыю, калі мова гіне, патрэбны больш рашучыя, больш радыкальныя меры, і зусім не тыя паўмеры, вызначаныя ў Законе аб мовах — адзін толькі тэрмін увядзення Закона ў дзеянне (10 год!!!) чаго варты!» Кайсін просіць нас расказаць на старонках часопіса пра «сумна вядомую рэформу беларускай граматыкі», пра нацыянальную сімволіку і нацыянальны гімн. Часткова гэтыя прапановы мы ўжо выканалі, іншыя — на чарзе.

Яшчэ адзін наш іншанацыянальны карэспандэнт — Дзенісенка — даслаў нам ліст на украінскай мове аж з Паўночна-Асяцінскай рэспублікі, дзе ён, украінец, пражывае ўжо 45 гадоў. Жонка і нявестка — асяцінкі. Павіншаваў нас з Новым годам і Калядамі, віншавальныя паштоўкі даслаў яшчэ на 70 адрасоў — рускім, украінцам, карэлам, латышам, малдаванам, яўрэям. Дзенісенка паведамляе, што на Беларусі за ўсё сваё сямідзесяцігадовае жыццё быў толькі 10 дзён, але для таго, каб чытаць нашы выданні, авалодаў беларускай мовай, і цяпер ганарыцца, што ў сваім Алагірскім раёне з'яўляецца адзіным падпісчыкам «Спадчыны». Дзенісенка з болей піша пра нашу праблему адраджэння мовы, аналізуе нацыянальную палітыку ў СССР, спрабуе зразумець, што ж з беларусамі, ды і украінцамі, сталася, што цураюцца роднай мовы. Цалкам пагаджаемся з нашым украінскім чытачом з Каўказа, што «беларусы без беларускай мовы, украінцы без украінскай мовы — гэта нонсенс, абсурд». Разумеем яго заклік, каб нашы народы збліжаліся, бо шмат у чым, калі не ў самым галоўным, бяда і на Беларусі, і на Украіне — адна.

Перабіраю, перачытваю лісты, разумею, што і нас, і чытачоў хвалююць адны і тыя ж праблемы. Напрыклад, вандалізм у стаўленні да помнікаў гісторыі і культуры народа. Так, Аляшкевіча, настаўніка-пенсіянера з вёскі Цімкавічы, што на Капыльшчыне, «надзвычай уразіў» артыкул А. Петрашкевіча «...До основанья, а затем...», і наш карэспандэнт распавядае, як руйнаваўся касцёл у Капылі, як бурылі царкву ў яго вёсцы. І зноў радкі, напісаныя рукой неабыхавага чалавека: «Ваша публікацыя, канешне, мае выключную важнасць для выхавання нашай моладзі. Яна, безумоўна, важны ўрок выхавання гісторыяй, і гэта катэгарычнае папярэджанне супраць падобнага вандалізму... Моладзь камсамольскага ўзросту хутка возьме ў рукі «лейцы кіравання», а таму трэба, каб як мага большая частка моладзі ўсвядоміла неабходнасць ашчадных адносінаў да гісторыі і культурных здабыткаў беларускай нацыі».

Як і мы, нашы чытачы не хочуць мірыцца з ідэалагічнымі догмамі, напластаваннямі стэрэатыпаў, што пануюць аж да сёння ў аналізе гістарычных падзей, што мелі месца на нашай зямлі. Ашук з Салігорска вітае часопіс за яго змаганне за аднаўленне гістарычнай праўды, выпрацоўку «новай гістарычнай канцэпцыі» і абурецца фактамі надзвычай жывучай ідэалагічнай хлусні. Вось вытрымка з яго ліста: «У надрукаваным у салі-

горскай газеце «Шахцёр», № 60 за 17 красавіка 1990 г. гістарычным нарысе «На берагах Слуцы», які павінен увайсці ў «гістарычна-дакументальную хроніку-кнігу «Памяць» чытаем: «Літоўскія князі, скарыстоўваючы феадальную раздробленасць Старажытнай Русі, пачалі нападаць на суседнія заходне-рускія землі. Дасягнулі яны і Слуцчыны. Раз'яднанасць рускіх зямель... выкарысталі літоўскія і польскія феадалы. Умацаваўшы свае дзяржавы ў 13—14 стагоддзях, яны пачалі захоп і далучэнне беларускіх паўднёвых і ўсходніх зямель. У ліку гэтых зямель у 1326 годзе адышло да Літвы і Слуцкае княства». Усё старое. Калі ж будзе пісацца праўда?!»

Мы амаль не атрымліваем лістоў у чыстым выглядзе дзяжурна-кампліментарных. Большасць з іх, вядома, пачынаецца з падзякі, а далей ідуць сур'ёзныя разважанні па той ці іншай праблеме. Так, адгукуючыся на артыкул «Ці патрэбны тэатр гістарычнай драмы?», Марчанка з Гродна, дарэчы, руская па нацыянальнасці, дасылае нам па сутнасці цэлы праект ці мадэль такога нацыянальнага тэатра, бо, як яна слухна лічыць, практычная рэалізацыя такой ідэі была б моцным «уздзеяннем і мовай, і гістарычнымі звесткамі аб сваёй зямлі, і любоўю да ўсяго роднага — гэта б фарміравала нацыянальную свядомасць, якую вельмі цяжка выхаваць у грамадстве».

Чытачы Вострыкаў з Гомеля і Яраш з вёскі Вірышча Карэліцкага раёна ўважліва прачыталі артыкулы маладога даследчыка Віктара Чаропкі «Князь, ваяр, манах» і «Бітва ля Сіняй вады». І ўступілі з ім у палеміку — значыць, даследаваннямі нашай даўняй гісторыі займаюцца не адно толькі навукоўцы ці літаратары.

У адных лістах — палеміка (водгук Кармачова з Веткі на артыкул «Чарнобыль і наша гістарычная спадчына» А. Трусава), у іншых — падказка тэм для новых публікацый (допіс Белага з Мінска). Розныя лісты, але ўсе яны — найвялікшы стымул у нашай працы, бо разумеем, што маем свайго чытача — людзей неабыхавых, якім дарагі лёс нашай агульнай Бацькаўшчыны.

**Вячаслаў РАКІЦКІ,
рэдактар аддзела.**

СТАЛІНШЧЫНА Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Сачанка Б. І. Сняцка
сны аб Беларусі... Мінск.
«Мастацкая літаратура»
1990 г.

Загадка смерці Янкі Купалы, малавядомая і маладаследаваная гісторыя беларускай эміграцыі, матэрыялы, прысвечаныя дзеячам нацыянальна-вызваленчага руху пачатку XX ст... Пра гэтыя і іншыя трагічныя старонкі нашай гісторыі апавядае новая кніга Барыса Сачанкі «Сняцка сны аб Беларусі...».

Бадай, пакуль што няма другой кнігі, дзе б так яркава былі паказаны спусташальныя вынікі панавання сталіншчыны ў беларускай культуры. Нельга без хвалявання чытаць словы пісьменніка: «Для нас, беларусаў, сталіншчына куды страшнейшая, чым для некаторых іншых народаў. У нас жа рэпрэсіраваны былі не толькі людзі, але і мова наша, наша гісторыя і культура, і нават у значнай меры дзяржаўнасць... Колькі скалечана лёсаў, стаптана чалавечых душ, не народжана дзяцей, не напісана кніг, не адкрыта адкрыццяў! А рабства, усмоктанае з малаком маці, загнанае ў думкі і помыслы!

Сталінізм асуджаны. А сталіншчына. Ох, як нялёгка ад яе назбыцца...»

Па сутнасці, гэта кніга — спроба закрануць абыдзеныя маўчаннем факты і імёны, якіх выявілася зашмат у літаратуры, мастацтве, навучы. Тут, на жаль, больш чым дастаткова «белых плям». І ў дарэвалюцыйны, і ў савецкі перыяд. Хто сёння зможа падлічыць, што мы страцілі?! Многае з таго,

што засталася, не знішчана, дайшло да нас — аплявана, абылгана, апаганена, абчэпленая вульгарызатарскімі ярлыкамі. А дэфармаванае разуменне прыгожага, што нанесла непапраўную шкоду літаратуры, адбілася на развіцці мовы? І, як вынік, нават сёння даводзіцца даказваць, як неабходна кожнаму ведаць свае карані, неабходна народу мець гістарычную памяць. Нашы папярэднікі пакінулі велізарную спадчыну духоўных скарбаў. І час парупіцца аб тым, каб выдаваць, перадаваць і прапагандаваць. Шмат што ўжо робіцца ў гэтым напрамку. Але ёсць у літаратуразнаўстве не так даўно яшчэ «закрытая» для даследчыкаў тэма, якая тым не менш заўжды выклікала надзвычайную цікавасць, — тэма беларускай эміграцыі. Менавіта ёй прысвечаны першыя артыкулы кнігі.

Упаміналася эміграцыя раней мала і адназначна адмоўна. Калі ў пачатку 70-х гадоў мне давялося працаваць з беларускімі кнігамі, што выдаваліся ў Англіі і ЗША, у спецфондзе Фундаментальнай бібліятэкі імя Якуба Коласа АН БССР, то яго загадчык папярэджваў: «Ні ў якім разе не спасылайся на тых даследчыкаў, якія былі або знаходзіцца ў эміграцыі. Гэта будзе для іх занадта вялікая пашана». Першым «зону маўчання» парушыў крытык і літаратуразнавец Міхась Мушынскі, калі некалькі гадоў назад у

часопісе «Нёман» апублікаваў даследаванне пра выданні беларускай эміграцыі. Другім «парушальнікам» стаў Барыс Сачанка. Яго артыкул «Беларуская эміграцыя: факты і меркаванні» ў часопісе «Маладосць» у 1988 г. адразу стаў з'явай у развіцці беларускай літаратуразнаўства.

Нельга не згадзіцца з наступнай думкай пісьменніка: «У апошні час, у сувязі з дэмакратызацыяй і галоснасцю з'явілася магчымасць аб'ектыўна і дыферэнцыравана паглядзець і на эміграцыю... Паўстае законнае пытанне — а чаму мы, беларусы, маўчым, чаму забыліся, што ў нас таксама ж існавала ды існуе і цяпер эміграцыя. Няўжо яна нічога каштоўнага там, за мяжою, не стварыла, пра што можна было б сказаць ці нават і надрукаваць сёе-тое з таго ў нас...»

Перад чытачамі кнігі «Сняцка сны аб Беларусі...» праходзяць асноўныя этапы жыццёвага і творчага шляху многіх прадстаўнікоў беларускай эміграцыі. Сярод іх ксёндз Язэп Германовіч — вядомы ў Заходняй Беларусі пісьменнік; аўтар паэтычных і празаічных кніг Вінцук Адамовіч; спявак Міхась Забэйда-Суміцкі; паэтэса Ларыса Геніюш, паэт Уладзімір Жылка. Выклікае асаблівую цікавасць аналіз творчасці адной са старэйшых беларускіх паэтэс Наталлі Арсеневай, якая, на погляд аўтара, займае першае месца сярод некалькіх таленавітых паэтаў-прафесіяналаў. Б. Сачан-

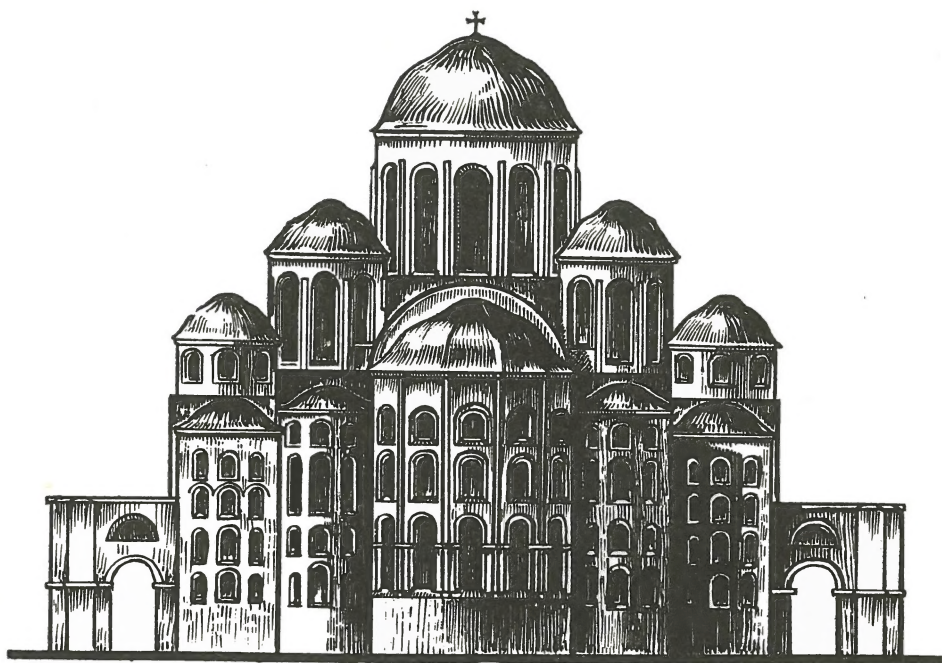
112

Замак у Любчы. Канец XVI — першая палова XVII ст.

Выгляд Сафіі Полацкай ў XI ст. (спроба рэканструкцыі Г. Лебедзева).